

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

KAI KUUSING

PARASKEVA-AUSTAMISEST SATSERINNA KIRIKLIKUS
TRADITSIOONIS

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja: Juhan Maiste, PhD

Konsultant: Mare Piho, PhD

Tallinn 2009

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et olen koostanud antud magistritöö iseseisvalt ning seda ei ole kellegi teise poolt varem kaitsmisele esitatud.

Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on töös viidatud.

„ ” 2009. a

.....

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

„ ” 2009. a

.....

.....

*Kaitsmine toimub Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskonna
magistrinõukogu koosolekul 4. juunil 2009. aastal.*

Kaitstud hindele:

.....

„ ” 2009. a.

.....

Uurimuses käsitletakse ida- ja läänekristluse piirialale jääva Satserinna koguduse nimipühakuid ja nende austamisega seotud kirikupühaid. Satserinna ala kuulus keskajal Petški kiriku ja pogosti alla. Kuni Eesti Vabariigi loomiseni kuulus Satserinna kogudus Pihkva piiskopkonna alla. Piirialal asuva Setumaa kogudused on olnud enamasti mitmetest erinevatest etnilistest gruppidest koosnevad segakogudused. Satserinna segakoguduse venekeelsesse kogukonda kuulus Pihkva järve äärsete rannikukülade ja Leeska ümbruse elanikkond. Rannikukülade elanike ja Satserinna koguduse asutajate etniline päritolu on uurimata. Nende seas võis olla suhteliselt palju Vene aladelt piirialadele pagenuid ning väljarännanuid.

Uurimuses püütakse selgitada Satserinna kiriklikus traditsioonis pühitsetavate märter Paraskeva austamisega seotud kirikupühade – Rämmänpäiva ja Päätnitsa (ehk Eelija reede) tausta. Sellest lähtuvalt käsitletakse pühade Paraskevade hagiograafia- ja ikonograafiaalast materjali ning vaadeldakse Paraskeva austamise levikut ja traditsioone Vene aladel, eeskätt Loode-Venemaal, keskendudes Pihkvamaale, millega Satserinnal on sajandite vältel olnud kiriklik side. Ehkki õigeusu traditsioonis ei vastandata mittemateriaalset ja materiaalset pärandit, on alljärgnevas uurimuses piiratud mahu tõttu peatähelepanu pööratud mittemateriaalsele pärandile, mida väärtustab ka Nara dokument (1994). Satserinna kiriku Paraskeva pühaste puhul püütakse selgitada nende võimalikku mõju kohalike setude sakraalse maailmapildi kujunemisele. Satserinna kiriku pühaseseinas asuva pühase näitel püütakse kirjeldada ülemaalinguid ja pühasekatete muutumist 19. sajandi vältel. Samuti püütakse eile tuua pühastele lisatud pühasekatete e okladide võimalik semantiline mõju setude arusaamale hõbeda läikest kui teispoolsusest.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. SATSERINNA KOGUDUSE AJALUGU	9
2. PARASKEVA PÜHAKULUGUSID (HAGIOGRAAFIAT) KÄSITLEV LITURGIILINE KIRJANDUS, KIRIKLIK PÄRIMUS JA UURIMUSED.....	13
3. PARASKEVA AUSTAMISE SEOSTEST TEISTE TRADITSIOONIDEGA JA AUSTAMISE LEVIKUST	
3.1. Paraskeva austamise võimalikud seosed teiste traditsioonidega	19
3.2. Paraskeva austamise algus ja levik Vene aladel	20
3.3. Paraskeva austamistraditsioonide segunemine	24
3.3.1. Erinevate Paraskeva-nimeliste pühakute austamise segunemine	24
3.3.2. Paraskeva-Pjaternitsa-Reede ja reede kui Kristuse Kannatuste mälestuspäev	25
3.3.3. Reedesel päeval pühitsetavad kiriklikud eel- ja järelpühad	26
3.4. Paraskeva ja reedese päeva austamine rahvatraditsioonis	28
4. PARASKEVA KUJUTAMINE PÜHASTEL	31
5. PARASKEVA AUSTAMINE PIHKVAMAAL	
5.1. Paraskeva austamise levikust Pihkvamaal	35
5.2. Pihkvamaal reedesel päeval kirikupüha ees või järel peetavatest ristikäikudest	39
5.3. Paraskeva Pihkvamaa 14.–16. sajandi koolkonna pühastel	40
6. SATSERINNA PARASKEVA PÜHASED	
6.1. Ilmunud pühased	45
6.2. Eestis inventeeritud ja kunstimälestisena registreeritud Satserinna Paraskeva pühased	46
6.2.1. Satserinnast pärinevad ülemaalinguta Paraskeva pühased	49
6.2.2. Satserinnast pärinevad ülemaalingutega Paraskeva pühased	50
6.3. Puuduvad pühased	54
6.4. Hõppõvalgõ. Pühasekatted, pühasehted ja pühastele annetatud ehted	55
7. SATSERINNA KIRIKUPÜHAD EELIJA REEDE /PÄÄTNITS JA RÄMMÄNIPÄIV	
7.1. Prohvet Eelija austamine Satserinna lähialadel	60
7.2. Setu traditsioonis säilinud pühade eel ja järel tähistatavad reeded	61
7.3. Eelija reede ehk Päätnits ja Rämmänipäiv	62
KOKKUVÕTE	65
SUMMARY	69
Lisa 1. Terminiseletusi	73
Lisa 2. Paraskeva-nimeliste pühakute lühielulood	78
Lisa 3. Teisi olulisi 19. ja 20. sajandi Paraskeva-hagiograafia alaseid uurimusi	81
Lisa 4. Paraskeva kujutamine pühastel	87
Lisa 5. Prohvet Eelija	93
KASUTATUD KIRJANDUS	95
ILLUSTRATSIOONID	103

SISSEJUHATUS

*Meil Rääsolaanõh peetas praasnikke
Iiljapääväh,*

*meil om ka Iilja nime pääle tsässon.
Tsässonah om pääle Iilja puusle viil Päätnitsa
puusle.*

*Päätnitsal om ka suur puusle, võt tima nime
pääle om ka tsässonet ja Satserinahke om
Päätnitsa kerik – kutsutas ka Riide kerikost.*

Setu. (Eesti rahvakalender 1985, 232)

Uurimuses püütakse selgitada Satesrinna¹ kiriklikus traditsioonis pühitsetavate märter Paraskeva² austamisega seotud kirikupühade – Rämmänipäiva ja Päätnitsa³ (ehk Eelija reede) tausta. Sellest lähtuvalt käsitletakse pühade Paraskevade hagiograafia- ja ikonograafiaalast materjali ning vaadeldakse Paraskeva austamise levikut ja traditsioone Vene aladel, eeskätt Loode-Venemaal, keskendudes Pihkvamaale⁴, millega Satserinnal on sajandite vältel olnud kiriklik side. Ehkki õigeusu traditsioonis ei vastandata mittemateriaalset ja materiaalset pärandit, on alljärgnevas uurimuses piiratud mahu tõttu peatähelepanu pööratud mittemateriaalsele pärandile, mida väärtustab ka Nara dokument (1994). Satserinna kiriku Paraskeva pühaste⁵ puhul püütakse selgitada nende võimalikku mõju kohalike setude sakraalse maailmapildi kujunemisele. Satserinna kiriku pühaseseinias asuva pühase näitel

¹ Satserinna puhul on kasutusel olnud mitu nimevarianti: Saatserinna, Saadserinna, Satseri ning uuem Saatse. Nimekujud on tuletatud venekeelsest nimest Зачеренье, mille taga on Pihkva ja Tveri murdesõna черень 'tammik', seega on nime tähenduseks 'tammikutagune'. Vene keeles on Satserinna tuntud ka Горки (горка 'mäeke, küngas') nime all.

² Märtrite Paraskevade venekeelsed levinumad nimekujud : Параскева, Парасковия, Параскева-Пятница, Параскева Нареченная Пятница.

³ Päätnits, Päätnitsapäiv ehk Riide on Eelija reede nimetus setude kõnepruugis. Päätnitsaks nimetavad setud ka püha Paraskevat ja tema kujutisi.

⁴ Pihkvamaana käsitletakse käesolevas töös piirkonda, mille ajaloolised piirid langevad enam-vähem kokku Pihkva Vürstiriigi piiridega. Pihkva Vürstiriik kaotas 1510. aastal iseseisvuse.

⁵ Kuivõrd termin *ikoon* on tänapäeval kontekstuaalselt mitmeti mõistetav ning võib tähendada näiteks ka märki kuvaril, olen selle käesolevas uurimuses asendanud Setumaal kasutusel olnud terminiga *pühane*. Pühased on Kristuse, Jumalaema ja pühakute kujutised, samuti õigeusu kalendris kajastuvatele kirikupühadele vastavad kujutised.

püütakse kirjeldada ülemaalinguid ja pühasekatete muutumist 19. sajandi vältel ning tuua esile pühastele lisatud pühasekatete e okladide võimalik semantiline mõju setude arusaamale hõbeda läikest kui teispoolsusest.

Satserinna kiriku nimipühak on Väike-Aasiast, Ikonioni (praegu Konya) linnast pärit märter Paraskeva. Paraskeva nimi tuleb kreeka sõnast Παρασκευή 'pühade või sabati eelne ettevalmistuspäev', mis vastab eesti keeles reedele (vн пятница).

Kui Saatsest 17 km kaugusel asuva, samuti ida- ja läänekristluse piirialale jääva Värskas kiriku nimipühak Jüri (Georgi, Georgius) on eeskätt sõdalaste kaitsepühak ja seostub teatud territoriaalsete märkide mahapanemisega nii lääne- kui idakristluses, siis ortodoksses kristlikus traditsioonis laialt levinud ja piirkonniti sügavalt juurdunud Paraskeva austamine on läänekristlusele tundmatu. Kuigi katoliku kiriku poolt kanoniseeritud pühakute seas Paraskevat ei leidu, samastatakse seal püha Veneranda 2. sajandil elanud märter Paraskevaga. Tähelepanuväärne on seegi, et Jakob Hurda kolmeköitelises koguteoses "Setukeste laulud" (1904–1907) ei mainita Paraskeva austamisega seonduvat ning setude hulgas ülipopulaarset Päätnitsat kordagi. Küll aga viitab J. Hurt Satserinna päätnitsapäevale oma käsikirja jäänud kirjelduses "Setokêstê pühi' ja tähtpäävä'", mis oli algselt mõeldud "Setukeste laulude" III köite lisana. Seal toob ta esile pühase – Paraskovja puusli – ning kiviristi (joon 1), mida kantakse ümber kiriku ning mille kandjad seeläbi terveks saavad (Piho 1990: 70–71). Setu pühakuaustamistraditsioonile, sealhulgas Paraskeva austamisele ja Satserinna kirikus asuva Pjatnitsa/Päätnitsa-nimelise risti tervendavale mõjule on oma uurimustes viidanud Oskar Loorits (Loorits 1959: 27) ning Liina Saarlo (Saarlo 1996: 119–120). Seoses Eelija päevaga leidub Satserinna Päätnitsa kirikule ja Paraskeva pühastele viiteid ka Mall Hiemäe koostatud kogumikus "Eesti rahvakalender" (1985: 231–234). Oluline on rõhutada, et Satserinna setud erinevad riietuse ja omapärase murraku poolest teistest setudest, millele on osutanud nii Jakob Hurt, Jüri Trusman kui ka hilisemad uurijad.

Satserinna kiriklikus traditsioonis on säilinud austamisvormid, mis viitavad väga vanale algupärale ning on kohati läbi põimunud hilisema traditsiooniga. 28. oktoobril vkj (10. novembril ukj) peetakse Satserinna kiriku nimipühaku Ikonioni Paraskeva nimepäeva. Samas on märter Paraskeva austamine läbi põimunud Satserinna kiriklikus traditsioonis tänapäevani säilinud prohvet Eelija austamisega. Iljapäeva e prohvet Eelija päeva tähistatakse 20. juulil vkj (2. augustil ukj) ning Iljapäevale eelneval reedel (Eelija reedel ehk Päätnitsal) austatakse märter Paraskevat. Sealjuures on prohvet Eelija austamine jäänud praeguseks tahaplaanile

ning viide kunagisele traditsioonile väljendub vaid nimes – Eelija reede. Satserinnas Eelija reedel peetavad kogu ümbruskonna rahvast kaasavad kirikupühad on äramärkimist leidnud juba 1861. aasta publikatsioonis “Святѣни и древности Пскова” (Толстой 1861: 22). Seda eelkõige Satserinnast pärineva imettegeva Paraskeva pühase tõttu, mis kuulus tol ajal Pihkva peakiriku kuue imettegeva pühase hulka. M. Tolstoi (op. cit.) ja N. Okulitš-Kazarini (Окуличъ-Казаринъ 1913: 100–101) andmeil on Satserinna Paraskeva pühase näol tegemist ilmunud pühasega, mis oli kaunistatud pärlite, kalliskivide ja hariliku klaasiga⁶. Satserinna kalmistu pühapaiga ja Pjatnitsa austamistraditsioone setude hulgas on käsitlenud ka J. Trusman (Трусман 1890: 42–49). Kui Eelija reede esineb setude kõnepruugis eelkõige Päätnitsa või Päätnitsapäivana, siis 28. oktoobril vkj peetav Ikonioni Paraskeva mälestuspäev on tuntud hoopis Rämmänpäivana. Satserinna kirikuga eluaeg tihedalt seotud, 1980. aastatel kirikuvanemana ja alates 2000. aastast diakonina teeninud Nikolai Kõllamäe (1936–2004) seostas Rämmänpäeva nimetust venekeelse sõnaga ремень ‘rihm, piits’ ja vanavenekeelse sõnaga ремень ‘nahkriba, nahkribadest piits’⁷. See omakorda viitab M. Piho arvates⁸ võimalusele, et traditsiooni tõid kaasa slaavi aladelt sisserännanud hlõstid e enesepiitsutajad.

Kuigi tegemist on Põhja-Setumaa ühe vanema ja olulisema kirikliku traditsiooniga, mis oli ja on praegugi sügavalt juurdunud Satserinnas ja selle ümbruskonnas, pole eesti uurijad Paraskeva-Reede austamisele ega tema pühastele tähelepanu pööranud. Satserinna Päätnitsast leidub küll hulgaliselt foto- ja videoülesvõtteid, kuid need on keskendunud peamiselt väljastpoolt tulijat eksootikaga võluvatele ristikäikudele ning haudadel söömisele. Niisuguseid videovõtteid saadavad tavaliselt vihjed setude paganakristlusele või isegi maausule. Satserinna kiriklike tavade eripärale on pööranud seni tähelepanu vaid Satserinna kauaaegne preester August Kaljukosk⁹ ning etnoloog Mare Piho (2000, joon 5)¹⁰. Esimene katse välja selgitada Satserinna kirikliku traditsiooni kujunemist on tehtud siinse töö autori

⁶ N. Okulitš-Kazarin lisab ka pühase mõõdud: $\frac{3}{4}$ arssinat x 9 verssokit (seega ligikaudu 53 x 40 cm).

⁷ Teade pärineb 1997–2004 Satserinna preestrina teeninud isa Andreaselt (Andreas Põld), kellega siinse töö autor vestles 2005. aasta suvel; samasuguseid andmeid sai siinse töö autor ka etnoloog Mare Piholt 2004. aasta talvel).

⁸ M. Piho vestlus siinse töö autoriga 2004. aasta juulis.

⁹ August Kaljukosk (1921–2003) teenis Satserinna kirikus preestrina ligi 16 aastat ja kiindus selle ajaga nii setudesse kui ka Setumaasse. Ta oli üks esimesi, kes väärtustas ja kogus n-ö ääremaa kirikulugu, õppis tundma kohalikke inimesi, pärimusi ning tavasid, suhtus respektiga Satserinna nulga vanasse kiriklikku traditsiooni. Tal oli põhjalik ülevaade õigeusu traditsiooni ja eesti kirikulugu puudutavatest kirjalikest allikatest, millest mahukas osa (viidete, fotode ning publikatsioonide näol) leidis tema arhiivis. Kõrges vanuseski oli August Kaljukosel fenomenaalne mälu. Ta ei talunud ebasiirust ja pealiskaudsust ning pidas ennast ‘isehakan’d setuks’. Timo Lehtonen kirjutas talle südamliku järelehüüde Historioitsijan ja Setupapin muistolle ajakirjas “Ortodoksiviesti” (2004: 2, 21).

¹⁰ Eelöeldut rõhutas vestluses siinse töö autoriga Mare Piho 2004. aasta veebruaris ja mais.

artiklis „Paraskeva pühastest ja reede kultusest Satserinna kiriklikus traditsioonis“ (Kuusing 2005: 238–281).

Setumaaga seotud kohanimesed ja kirikliku traditsiooni kirjeldustes on võimaluse piires kasutatud setude kõnetraditsioonis levinud nimekujusid ja termineid, samuti on püütud tuua esile kohalikus kirikutraditsioonis säilinud pärandit. Kuna enamik uurimuses mainitavaid dateeringuid lähtub õigeusu traditsioonist, on need antud Juliuse e vana kalendri järgi vastavat lühendit (vkj) kasutamata. Kui sündmuse dateering on esitatud Gregoriuse e uue kalendri järgi, on lisatud vastav märge (ukj).

1. SATSERINNA KOGUDUSE AJALUGU

Setumaad saab käsitleda eelkõige piirialana. Sellele viitab ka rahvaetümoloogiline seletus etnonüümile *setu*, mis tulevat verbaalsest õlakehitusest *ei see ega too*. Setu kultuur on teatud mõttes läinud oma rada, tekitades eestlastes kas võõristust või imetlust, kuid üldiselt mitte samastust (Jürgenson 2004: 11, 32). Mõnedes 19. sajandi venekeelsetes uurimustes on setusid käsitletud kui pooleusulisi aborigeene. Ka tänapäeval võib kohata suhtumist: „ах, сету, они же все юродивые“.

Kuna Setumaa asub piirialal, on sealsed kogudused olnud enamasti mitmest erinevast etnilisest grupist koosnevad liitkogudused, siis on kõikides kogudustes täheldatav teatav eripära, mis on nähtavasti seotud venekeelsete sisserändajate päritolukohaga.

Näiteks Setumaa piiriala lähedale jääva Räpina koguduse löid sinna mitmel ajajärgul elama asunud venelased, esimese sisserändajate laine moodustasid vanausulised, kellest osa hiljem õigeusuga ühines¹¹.

Põhja-Setumaale jääv Värskas kogudus asutati 1759. aastal. Kirikliku pärimuse kohaselt paiknes siinsel Petseri kloostri valdusel 16. sajandil ehitatud väike puukirik suurmärter Georgi (Jüri) auks. Järgmise kiriku ehtasid Värskasse Petseri kloostri mungad 1759. aastal, mis tähistabki Värskas koguduse kiriku algusaega¹². 1930ndatel aastatel leiti Värskas preestri Jakowlewi kirjutatud 1776. aastast pärinev pihtimiskorra kava, mis sisaldas pihtimiskorra eesti- ja venekeelseid paralleeltekste. Kirikuraamatute põhjal on tehtud kindlaks, et preester Anikita Jakowlew põlvnes Ouduva külast.¹³

Pihkva maksukatastrite kohaselt kuulus Satserinna ala keskajal Petški kiriku ja pogosti alla, v.a Leeska-Krabilova ala. Olemas olid kõik praegused suuremad külad nii rannikul kui ka sisemaal. 19. sajandi algusest on säilinud kaks koguduse külade nimestikku. Piusa jõe vasakkalda külad kuulusid Värskas kiriku alla, Optjoki alamjooksu külad Petški kiriku alla ja keskjooksu külad Petseri kiriku piirkonda. Setu asustus kadus Pihkva järve äärselt alalt alles 19. sajandi alguseks. 19. sajandi kolmandal veerandil oli sisemaa ala setukeelne, vaid kitsas

¹¹ Esimene sisserändajate laine tuli Pihkva ja Peterburi kubermangust 17. sajandi lõpus, Põhjasõja lõpu poole asustati sinna perekondi Moskva ja Vladimiri kubermangust, 1750. aastal ehitatud paberivabrikusse toodi 200 töelist Sise-Venemaalt. 1845–1847 võttis Räpina koguduses õigeusu vastu 779 eesti soost meest ja 512 eesti soost naist. Alates 1905. aastast hakkas eesti soost koguduseliikmete arv kiiresti vähenema, seda eeskätt elukoha vahetuse, usust taganemise, luteri usku mineku ning Kirikust eemalejäämise tõttu (Hindo 1937: 8–9).

¹² Praegune kirikuhoone valmis 1904. aastal.

¹³ Õppis Pihkva Seminaris 1774. aastani ja tegutses alates 1774. aasta 27. märtsist Värskas koguduse maakeelt oskava preestrina. Järgnevatel aastatel õppisid tema juures mitmed diakonid rahvakeelt (Sild 1938: 78–80).

rannikuala oli vene asustusega (Kiristaja 2005: 30–31). 19. sajandi komandal veerandil oli J. Trusmani andmeil Satserinna koguduses 1115 pooleusulist (vn полуверец), kelle all on mõeldud setusid, ja 1346 venelast, tõenäoliselt on silmas peetud kõiki vene keelt kõnelevaid koguduseliikmeid (Трусман 1890: 48–49). 20. sajandi algul oli Satserinna kirikusse kuuluva setu kogukonna suurus üle 800 inimese. Satserinna kiriku alla kuulusid tol ajal setu küladest: Pärdaugu, Tsütski, Korke, Lädinä, Patvinna, Pitsinä, Tupina, Vedernika, Litvinna, Saabolda, Kundruze, Voronka, Kotelnika, Suränka, Samarinna, Serbova (Hurt I, 1904: XX). Administratiivselt kuulus Satserinna 19. sajandil ja 20. sajandi algul Pihkva kubermangu Pihkva kreisi Petseri valda. Pärast Vabadussõda ja Tartu rahulepingu allakirjutamist läks Satserinna koos muu Setumaaga Eesti Vabariigi koosseisu.

Kiriklikult oli Satserinna ala segakogudus – vene kogudusse kuulusid Pihkva järve äärsed rannikukülad ja Leeska ümbrus. Seda illustreerib ka asjaolu, et tänapäevani on Satserinna kirikus säilinud 1877. aastal kirikule annetatud pühane kolme kirikuise kujutisega¹⁴, mille kinkija talupoeg Martin Karpov koos oma naise Matrjona Abramovnaga olid pärit Satserinnast 7 km kaugusel asuvast Pihkva järve äärsest Zimni Boroki külast (Опись 1986: 14). Pihkva järve äärsetel aladel elas vanausulisi. Pihkva järve äärsetest Setumaa rannikuküladest on tänapäeval vanausuliste küladena tuntud Beresje ja Lisjo (siinse töö autori vestlus M. Pihoga 2004. aasta juunis). Satserinna koguduse asutajate etniline päritolu on uurimata, seetõttu võib vaid oletada, et nende seas võis olla suhteliselt palju Vene aladelt piirialadele pagenuid ning väljarännanuid (Алексеев, Манаков 2005: 17).

Satserinna vana puukirik ehitati 1673. aastal (Kiristaja 2005: 30) ning asus praegusest, 1801. aastal ehitatud kivikirikust lõunas, praeguse kalmistu värava juures (joon 2). Nüüd tähistab kiriku kunagist asukohta sammas. Andmed esimese preestri Andrei Artemjevi kohta pärinevad 1690. aastast. Varasemad andmed koguduse ja preestrite kohta puuduvad. A. Kaljukose andmeil on kõige vanemaks teateks koguduse ja kiriku kohta märges 1679. aastal valatud kellal.

Viiest kirikukellast kaks kuuluvad 17. sajandi teise poole. 1679. aastast pärineva Satserinna Päädnitsa kirikukella on kinkinud aadlik Maksim Hvastovašin, millest annab tunnistust kellal olev tekst: “Сей колокол Пятницы Зачеренье подарение дворянина Максима Васильева Хвостовашина в (7187/1679) году” ning 1663. aastast pärineb kell tekstiga: “(7171/1663) году Божию Милостию при Державе Великого Государя Царя Великого Князя Алексея

¹⁴ MA reg nr 5444.

Михайловича Всея Великия, Малыя и Белья России Самодержца” (Левин 2006: 412). 1712. aastast pärinev kell on valatud spetsiaalselt Satserinna Suurkannataja Paraskeva kiriku jaoks Pihkva possaadniku Foma Kotelniku poolt. Sama meistri poolt valatud kell pärineb ka aastast 1742.¹⁵ Esimene kirjalik teade Satserinna koguduse kohta on A. Kaljukose arhiiviandmetel 1763. aastast, kui Satserinna kirikut mainitakse Kateriina II-le esitatud Pihkva piiskopkonna kirikute nimistus (siinse töö autori vestlus A. Kaljukosega oktoobris 2004).

Satserinna kivikirik valmis 1801. aastal mõisaomaniku Tatjana Tšudina eeskostel, 1839. aastal ehitati kirikule 22 meetri kõrgune puust kellatorn. 1884. aastal valminud juurdeehitisega laiendati kirikuruumi esiosa ning ehitati uus kellatorn kahe puust kellatorni asemele (Левин 2006: 412). Satserinna kiriku ehitus kajastub osaliselt ka 1900. aastast pärineval lääneseinas paikneval õliga plekile maalitud pühasel (МА reg nr 5444, mõõdud 78 x 67). Maastiku taustal seisev püha Paraskeva hoiab oma vasakus, rinna ette tõstetud käes tavapärase usutunnistuse asemel kirikut, mis ilmselgelt on Satserinna 1801. aastal ehitatud kivikirik (joon 3). Ühtlasi annab see pühast raamistav vana-slaavi kirjaviisi jälgendav tekst teavet kirikuehituse kohta:

“Сей святыи храмъ во имя святыя мученицы Параскевы нареченныя Пятницы, построень въ 1801МЪ году, при державѢ БлагочестивѢйшаго Государя Императора Павла Петровича, благославиениемъ Преосвященнаго Архіепископа Псковскаго, Лифляндскаго и Курляндскаго Иринея, тцаніемъ священника той же церкви Петра Григорьева и усердіемъ помѣщицы Татіаны Ивановой Чудиновой. Освященъ сей св. храмъ въ 14й день Юля мѣсяца того же года. Въ 1900мъ году храмъ сей стараніемъ священника Василя Соловскаго и церковнаго старосты Евфима Евдокимова на добротныя даянія прихожанъ обновлень и украшень, а св. престоль вновъ сооружень и в 17и день Сентября мѣсяца Епископомъ Псковскимъ и Порховскимъ Антониномъ освященъ”¹⁶ (joon 4).

¹⁵ Kõige suurem kirikukell pärineb aastast 1896.

¹⁶ Tõlge: See, Püha Kannataja Paraskeva, keda ka Päätnitsaks kutsutakse, pühakoda ehitati 1801. aastal jumalakartliku valitseja imperaator Pavel Petrovitši valitsemisajal, Pihkva, Liivi- ja Kuramaa Kõigepühima Ülempiiskopi Irineuse õnnistusel, sama pühakoja preestri Pjotr Grigorjevi ja mõisaproua Tatjana Ivanova Tšudinova hoolet. Pühitseti see Jumalakoda sama aasta 14. juulikuul päeval. 1900. aastal see pühakoda uuendati ja värviti preester Vassili Solovski ja kirikuvanem Efim Jevdokimovi hoolet ja koguduseliikmete heatahteliste annetuste toel, aga püha aujärg ehitati uuesti ning pühitseti Pihkva ja Porhovi piiskopi Antonin'i poolt septembrikuul 17. päeval.

Kummastav on asjaolu, et selles tekstis on Satserinna püha Paraskeva kiriku ajaloo seisukohast oluliseks peetud vaid uue kivikiriku ehitamisaastat 1801, kuid pole osutatud 17. sajandil teisel poolel püha Paraskeva nimelise kohaliku koguduse asutamisele ning temale pühitsetud puukiriku kunagisele olemasolule.

Nagu eelpool öeldud, oli 19. sajandil Satserinna liitkogudus suures osas ilmselt venekeelne, hõlmates erineval ajal Vene aladelt sisserännanud erinevaid etnilisi rühmi. 1935. aastal jagati Satserinna kogudus rahvusliku kuuluvuse alusel kaheks ning 1939. aasta aprillis alustati uue, mittevenekeelse koguduse kiriku ehitamist, mille plaani koostas arhitekt A.Vladovski ning ehitusettevõtjaks oli Joan Višnevski. Augustis valmisid põllukivist tellisäärstusega müürid 21 m vanast kirikust läänes. Riigikorra muutumise tõttu jäi aga uus kirik lõpuni ehitamata. 1943. aastal liideti mittevenekeelne kogudus taas venekeelse põhikogudusega. Poolelioleva kirikuhoone siseruum kohandati sovhoosi kontoriks ja töökojaks. Praegu on mittevenekeelsele kogudusele mõeldud kirikuhoone maha jäetud ja varemeis.

Satserinna kogudusega on seotud ka üks preestermärter. 2004. aastal kanoniseeriti Satserinna kunagine preester Vassili Solovski (teenis Satserinna kirikus preestrina alates 19.06.1894), kelle martüürium leidis aset 20. sajandi alguse murranguliste sündmuste käigus 12.01.1919. Ehkki praeguseks on Satserinna toimiv kogudus suhteliselt väike, kohtab Päätnitsapäeval lisaks erinevatest maa(ilma) nurkadest kohalesõitnud Satserinna kunagise kogudusega seotud setude järeltulijatele hulgaliselt venekeelseid kirikulisi (nii Pihkva järve läänekaldalt kui kaugemalt), kes on tulnud siia kirikupühale ning oma esivanemate haudu korrastama.

2. PARASKEVA PÜHAKULUGUSID (HAGIOGRAAFIAT) KÄSITLEV LITURGIILINE KIRJANDUS, KIRIKLIK PÄRIMUS JA UURIMUSED

Kristlikud biograafiad põhinevad hellenistlikke eeskujusid matkivatel rooma biograafiatel (matused, mälestused), enamasti ülistavatel üksikisiku biograafiatel ja ajalookroonikad tahaplaanile tõrjunud biograafiakogumikel. Biograafiad jagunesid pühaku elu ja tegevust kirjeldavateks (elukäik, kannatused, imed, ilmutused, jutustused imettegevatest pühastest) ning teda ülistavateks. Juba algusaegadest on hagiograafias eristatvad kaks suunda: rahvapärane ja nn retooriline. Esimene oli seotud rahvaluulega ning selles võis mõningal määral täheldada seoseid paganlike jutustamisžanritega. Rahvapärases hagiograafias sisalduv ei langenud mõningatel juhtudel kokku ortodoksse kiriku arusaamadega. Retoorilise hagiograafia aluseks oli ilukõneline jutustamisstiil ja see oli mõeldud haritumale lugejaskonnale (ЖИТИЯ ВИЗАНТИЙСКИХ СВЯТЫХ 1995: 7–8). Varabütsantsi perioodi (4.–7. sajandi keskpaik) hagiograafilises kirjanduses nimetatakse ka hilisantiigi perioodiks, sest kõrvuti uute ilmingutega on selles väga tugevalt tuntavad antiigi traditsioonid (Православная энциклопедия 2005: 253).

Paraskeva pühakulugusid leidub mitmetes jumalateenistustel kasutatavates raamatutes, eeskätt mineades (kr μηναίον, vn минея), mille esmane ülesanne on pakkuda jumalateenistuste jaoks vastavale päevale kohaseid tekste (stihhiirasid, kaanoneid, troopareid jne). Mineades on esitatud ka pühakute elulood (eeskätt sinaksaarina). Seega on minead raamatud, kus on loetletud pühakuid või leidub teavet pühakute elulugude ning kirikupühade kohta kalendaarses järjekorras – kuude, nädalate ja nädalapäevade järgi.

Lisaks mineadele leidub pühakulugude kohta teavet:

- kalendrites, millele slaavi aladel vastab частный месяцеслов;
- sinaksaaris (kr συναξάριον, vn синаксарь), mis slaavi aladel on tuntud proloogina (kr πρόλογος, vn пролог);
- vanades trükitud pühakute loeteludes, mis slaavi aladel on tuntud nimetuse all древние печатанные святцы;
- martüroloogionides (kr μαρτυρολογιον), kus ei käsitleta ainult märtrilugusid, sest mõiste μάρτυς (tunnistaja) laieneb martüroloogionides kõikidele pühakutele;
- apostlis e epistliraamatus (kr απόστολος, vn апостол) ja teistes jumalateenistusraamatutes.

Samuti leidub pühakute kohta teavet 16. sajandini kasutusel olnud maalimisjuhistes e hermeneiades. Koos kanoniseeritud pühakute kujutistega annavad kalendaarset teavet ning andmeid pühakute valiku piirkondlike eelistuste ning iseärasuste kohta ka podlinnikud (eeskujuraamatud), mis slaavi aladel tulid kasutusele alates 16. sajandist (Tamoush 1993: VII; Родникова 1990: 295). Pühakute, sealhulgas Paraskeva-nimeliste pühakute kujutiste ikonograafilistest suundumustest annavad teavet samuti kogumikena või eraldi graafiliste lehtedena levinud gravüürid ja ofordid.

Tänapäeval leidub pühakute kohta teavet ortodoksi kultuuri käsitlevates teatmikes, publikatsioonides ja interneti kodulehekülgedel.

Analoogselt teiste pühakutega peegeldab Paraskeva-nimeliste pühakutega seotud kiriklik pärimus nii üldtuntud Paraskeva-nimelisi pühakuid kui ka pühakuid, kelle austamine on/oli seotud teatud territooriumi ning/või ajajärguga.

Kirjanduses ning pärimuses on viiteid erinevatele Paraskevadele. Neist tuntumad on neli Paraskevat (Paraskeva-nimeliste pühakute puhul on esitatud slaavi aladel enam levinud austamispäevad):

- 1) 1. sajandil elanud märter Samaaria Paraskeva, kes on tuntud ka Rooma Paraskevana ning kelle mälestuspäev on 20. märtsil¹⁷;
- 2) 2. sajandil elanud märter Sitsiilia Paraskeva (läänekristluses Veneranda), kes idakristluses on tuntud nii Rooma kui Sitsiilia Paraskevana ning kelle nimepäev on 26. juulil;
- 3) 3. sajandil elanud suurkannataja Ikonioni Paraskeva, kelle nimepäev on 28. oktoobril;
- 4) vaga Paraskeva-Petka (Petka - serbia keeles reede; tuntud erinevate nimede all – Serbia Paraskeva, Epibata Paraskeva, Târnovo Paraskeva, Belgradi Paraskeva), kelle nimepäev on 13/14. oktoobril;
- 5) Polotski Paraskeva, kelle nimepäeva kohta on vähe andmeid. 1901. aastal avaldatud kogumikus “Полный месяцесловъ востока”, mainitakse tema võimaliku austamispäevana 28. oktoobrit (Сергии 1901: 334);
- 6) vaga Rževi Paraskeva, kelle mälestuspäev on 13. oktoobril ning langeb paikkonniti kokku Serbia Paraskeva mälestuspäevaga;
- 7) Primini Paraskeva, püha Verkola (Verholski) Artemi õe austamine on levinud eelkõige Karjalas;

¹⁷ Paraskeva-nimeliste pühakute kohta vt lisa 2.

8) Divejevo Paraskeva (enne seotust Divejevo kloostriiga tuntud ka Sarovi Irina nime all), Kristuse pärast meeletu (jurodivaja).

Lisaks neile on Venemaal 21. sajandil kanoniseeritud kaks 20. sajandil elanud Paraskevat – vaga usutunnistaja (вн преподобноисповедница) Matiešina Paraskeva, kelle nimeräev on 22. novembril (Жития новомучеников 2004: 202–212), ja vagamärter Paraskeva Makarova, kelle nimeräev on 22. veebruaril (Жития новомучеников 2005: 18–20). Nende puhul on siduvaks asjaolu, et mõlemad kannatasid nõukogude võimu repressioone, jäädes kindlaks oma usule.

Et pühakute esitamine kirikukalendrites ei ole staatiline, vaid on seotud elavast pärimusest lähtuva pühaku austamise intensiivsuse kasvamisega või kahanemisega kiriklikus traditsioonis, sellest annavad tunnistust nii kirikukalendrid kui ka õigeusu traditsiooni peegeldavad teatmeteosed. Kui “Энциклопедический словарь” esitab neli Paraskevat: Serbia (Epibata) Paraskeva, Diocletianuse ajal elanud suurkannataja Paraskeva, Antoninuse ajal kannatanud märter Paraskeva ning Polotski Paraskeva, kelle samastab Polotski Efrosiniaga (Энциклопедический словарь 1897, XXIIA: 778), siis kreeka “ΜΙΚΡΟΝ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ” mainib kolme Paraskevat: 26. juulil koos preestermärter Hermolausega austatavat Anoninuse ajal kannatanud vagamärter Paraskevat (ΜΙΚΡΟΝ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ 1988: 133), 26. veebruaril austatavat koos Fotinaga kannatanud märter Paraskevat (ΜΙΚΡΟΝ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ 1988: 136) ning 14. oktoobril vaga Paraskevat, kellele on sel päeval pühendatud ka eraldi kirikulaulud (ΜΙΚΡΟΝ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ 1988: 83, 472). “Энциклопедия православной святости” (1997, II: 72–75) annab teavet nelja Paraskeva-nimelise pühaku kohta: Suurkannataja-Pjatnitsa Ikonioni Paraskeva); 1. sajandi märter Rooma Paraskeva; 2. sajandi vaga kannataja Rooma Paraskeva; õnnis Paraskeva-Petka (Serbia Paraskeva). Kui Petseri kloostri 2003. aasta kalendris on loetletud neli Paraskevat: 28. oktoobril austatav Paraskeva-Pjatnitsa, 20. märtsil austatav märter Rooma Paraskeva, 26. juulil austatav vagamärter Rooma Paraskeva ja 14. oktoobril austatav vaga Paraskeva-Petka (Православный церковный календарь 2003, 276), siis sama kloostri 2006. aasta kirikukalender sisaldab üheksat Paraskeva-nimelist pühakut, kelle austamispäevad on järgmistel kuupäevadel: 22. septembril – õnnis Divejevo Paraskeva; 22. veebruaril – uuskannataja kuuletuja Paraskeva (Makarova); 22. novembril – uuskannataja Matiešina Paraskeva; kolmandal pühapäeval pärast nelipühi peetaval Novgorodi pühakute mälestuspäeval – Primini Paraskeva; 28. oktoobril – Paraskeva-Pjatnitsa (3. sajandi Paraskeva); pühapäeval pärast Peeter-Pauli päeva peetaval Tveri pühakute mälestuspäeval –

Rževi kloostriülem Paraskeva; 20. märtsil – Rooma Paraskeva (†66); 26. juulil – Rooma Paraskeva (138–161 pKr) ning 14. oktoobril – Paraskeva-Petka (Православный церковный календарь 2006: 283). Seega on tänapäeva ortodoksses kirikutraditsioonis taasaustamise leidnud peaaegu kõik peapiiskop Sergiuse koostatud kogumikus esinevad Paraskeva-nimelised pühakud. Tänapäevastes kirikukalendrites ei esine vaid Polotski Paraskevat ja Kevrolskist pärit Paraskevat. Aga võib-olla on tegu *aja kulgemisest* tingitud ajutise tahaplaanile jäämisega, nagu peapiiskop Sergius pühakute IV alajaotuses diplomaatiliselt täheldab (Сергий 1901: 333–334).

Mitmete Paraskeva-nimeliste pühakute nimepäevad võivad kokku langeda või austatakse neid kirikuaasta jooksul mitmel erineval päeval koos selle päeva teiste nimipühakutega. (Sama traditsioon ilmneb ka teiste pühakute austamise puhul). Näiteks samal ajal, kui üldlevinud traditsiooni kohaselt on 28. oktoober Ikonioni Paraskeva nimepäev, austatakse Soomes uuema (või taasleitud vana) traditsiooni kohaselt samal kuupäeval teiste pühakute seas Karjala pühakut Primini Paraskevat (Synaksarion. Lokakuu 2004: 19–20), keda Venemaal üldlevinud traditsiooni kohaselt austatakse Novgorodi pühakute üldmälestuspäeval (Православный церковный календарь 2006: 283). Antoninus Piuse ajal kannatanud vagamärter Sitsiilia Paraskeva nimepäeva tähistatakse Vene aladel 26. juulil, Serbias ja Bulgaarias aga 25. juulil. 11. sajandist pärineva Assemani evalgeeliumi veergudele 13. sajandil kirjutatud märkustest selgub, et Antoninus Piuse ajal kannatanud Paraskevat austatakse ka Eelija päeval, s.o 20. juulil (Сергий 1901: 224). Esineb juhtumeid, kus üks ja sama pühak, antud juhul vaga Paraskeva, on tuntud mitmete erinevate kohanimede kaudu (Târnovo, Epibata) eeskätt seetõttu, et aja jooksul, mil tema säilmed teatud linnas või paikkonnas asusid, kinnistus selle linna või paikkonna nimi ka Paraskeva nimega. Nii näiteks austati 19. sajandil Venemaal 13. oktoobril Târnovo Paraskevat, kelle austamine toimus ühtlasi ka 14. oktoobril, mil tähistatakse Epibata vaga Paraskeva nimepäeva (Сергий 1901, XIV: 318). Kui koos Fotidaga kannatanud 1. sajandi märter Paraskeva mälestuspäeva pühitsetakse slaavi aladel 20. märtsil, siis kreeka jumalateenistuse mineades on selle pühakuterühma austamispäevana juba alates 1295. aastast märgitud 26. veebruar (Сергий 1901: 80).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Paraskeva-nimeliste pühakute, nagu ka paljude muunimeliste pühakute seas, ilmnevad peaaegu kõik pühakuks olemise viisid ja võimalused. Paraskeva-nimelised märtrid pärinevad ristiusu algaastatest (Samaaria, Sitsiilia ja Ikonioni Paraskeva). Vagade eluviiside poolest on pühaduse saavutanud Serbia Paraskeva, kloostriülemad Polotski

Paraskeva ja Rževi Paraskeva ning Karjala lapspühaku Verkola (Verholiski) Artemi õde Primini Paraskeva. Kui Polotski ja Serbia Paraskeva külastasid eluajal kaugteid pühapaiku ja leidsid oma vaimulikud juhid-õpetajad kodukohast eemal, siis Karjala põlluharija perest pärit Verkola Artemi ja tema õde Paraskeva annavad tunnistust sellest, et pühaduse saavutamiseni võib viia ka vaikne, alandlik, muule maailmale tähelepandamatu jumalateenimine lihtsast külaühiskonnast lahkumata. Divejevo Paraskeva esindab aga Kristuse pärast meeletut, kes on inimeste silmis totter, „kuid õigeusu õpetuse kohaselt on tegemist Jumala ees alandlikkuse kõrgeimat vormi omava inimesega (Kleemann 2006: 4)“.

Käesoleva uurimuse seisukohalt olulisim pühakulooline (hagiograafiline) teos on munkülempreestri, hilisema peapiiskopi Sergiuse põhjalik uurimus kristlikest hagiograafilistest allikmaterjalidest, mis on avaldatud kogumikus “Полный месяцесловъ востока. Т.1. Т 2.” (Сергий 1875, 1901).

Oma uurimuses jaotab peapiiskopp Sergius pühakud viide rühma. Tähelepanu väärib viiendas pühakuterühmas esile toodud Pjatka-Paraskeva austamine 20. juulil, Eelija päeval. Seejuures viidatakse, et tegemist on 26. juulil austatava märter Paraskevaga (Сергий 1901: 219). Peapiiskop Sergius on viiendasse pühakuterühma paigutanud 13. oktoobril austatava Târnovo Paraskeva, keda meenutatakse lisaks veel 14. oktoobril, mil tähistatakse Epibata Paraskeva nimepäeva (Сергий 1901, XIV: 318). Viiendas pühakuterühmas austatakse Paraskeva-nimelistest pühakutest 14. oktoobril samuti märter Paraskevat. Seejuures täheldab kogumiku autor vaga Paraskeva ja 28. oktoobril tähistatava märter Paraskeva austamise segunemist (Сергий 1901, XIV: 318–319).

Analüüsitud hagiograafilise kirjanduse¹⁸ põhjal võib järeldada, et varaseim teadaolev Paraskeva-nimelisi pühakuid käsitlev elulootekst on kreekakeelne ja pärineb 774. aastast Euboia Johanneselt ning on pühendatud 2. sajandi märtrile, Sitsiilia Paraskevale (Halkin 1966: 226–237). Kui Samaaria Paraskevale, Sitsiilia Paraskevale ning vagale Paraskeva-Petkale pühendatud hagiograafilist ainet võib leida kogu idakiriku traditsioonis, siis Ikonioni Paraskeva elulugu käsitlev tekstitradsioon on seostatav ainult slaavi aladega, tõenäoliselt seetõttu, et varasemaid kreekakeelseid tekste pole säilinud (Zisis 1979: 321).

¹⁸ Käesoleva töö seisukohast olulisemate Venemaal 19. sajandil avaldatud ning 20. sajandi tähtsamate hagiograafiliste uurimuste kohta vt lisa 3.

Lisaks üldtuntud pühakutele leidub idakiriku traditsioonis rohkelt ka rahvuslikku või paikkondlikku tähtsust omavaid pühakuid.

Setumaal asuva Satserinna kiriku nimipühakuks on peamiselt vene aladel austatav Ikonioni Paraskeva, kellele pühendatud teenistused ilmuvad vene jumalateenistusraamatutesse alles 15. sajandil. Sitsiilia Paraskeva austamise algust on vene aladel seostatud juba 11. sajandiga. Satserinna kiriklikus traditsioonis säilinud liikuval pühal – Eelija päevale eelneval reedel e Eelija reedel e Päätnitsapäival – austatavale märtrile Paraskeva-Pjatnitsale on kirikukalendris kõige lähemal Sitsiilia Paraskeva nimepäev 26. juulil – kuus päeva pärast 20. juulil tähistatavat Eelja päeva. Ka 19. sajandi käsitlustes on seostatud Pjatka-Paraskeva austamist 20. juulil, Eelija päeval, Sitsiilia Paraskevaga. Seejuures on Pjatka-Paraskeva austamist Eelja päeval käsitletud kohaliku traditsioonina, mille raames pühakute austamine võis paikkonniti esineda erinevatel päevadel (Серги́н 1901: 219). Analüüsitud kirjanduse põhjal võib öelda, et 19. sajandi õigeusu kirikupühade seas ei leidu Eelija reedet ega viidet sellel päeval austatavale Paraskevale.

3. PARASKEVA AUSTAMISE SEOSTEST TEISTE TRADITSIOONIDEGA JA AUSTAMISE LEVIKUST

3.1. Paraskeva austamise võimalikud seosed teiste traditsioonidega

Paraskeva austamise puhul on otsitud seoseid nii antiigist läbiimbunud kristluse kui ka kristlikku traditsiooni üle kantud kohalike muistsete iidolite kummardamisilmingutega. Esimesel juhul on viidatud Veenuse (Onasch 1957: 138) kui reedese päeva patrooni kultusele, mis roomlaste kalendris oli tuntud *dies Veneris*'ena. Teisel juhul on Paraskeva austamise laia levikut slaavi aladel seostatud sealses rahvausundis tuntud reede austamisega (Славянская мифология 2002: 399–400; Украинцы 2000: 445). Mõned autorid peavad võimalikus seostada Paraskeva austamist slaavi rahvauskumustes laialt levinud eelkristliku jumalanna Макоши kultusega (Onasch 1957: 137; Родникова 1990: 295; Славянская мифология 1995: 297), kes sarnaselt Paraskevale oli tuntud eelkõige koduõnne ja naiste poolt tehtava töö, abielu, teelolijate ning kauplemise kaitsjana. Näiteks Peterburi lähistel asuvas П'лоша pühapaigas austatavat Paraskeva jalajäljega kivi¹⁹ on mõningate uurijate poolt kas uurimistraditsioonist (koolkonnast) või eesmärkidest lähtuvalt käsitletud eelkõige kui lohkudega ohvri- või piirikivi (Västriik 2007: 153–154; Щепанская 2003: 264–265).

Seoses reede kultusega on viidatud ka leedu viljakusejumalanna kultusele (Полный церковно-славянскій словарь 1900: 532).

Ei ole teada tõsikindlalt, milline judaismi haru võis kõige rohkem mõjutada judaismist välja kasvanud kristlust (Bradshaw 2002: 23–33). Siiski on leitud ühiseid jooni nii pühade tsükletes kui teenistuste struktuuri, sealhulgas liturgilise päeva osas. Teenistusstruktuuri ühisjoontest on siinse töö seisukohalt oluline, et kristlikus traditsioonis algab liturgiline päev eelmisel päeval õhtuteenistuse käigus alates päikeseloojangust nii nagu judaismis algab reedel pealelõunasel ajal (kell kolm) ettevalmistus laupäevaseks sabbatiks.

Islamiusulistele on just reede see nädalapäev, mille keskpäev on reserveeritud oluliste usutalituste jaoks. Arvatakse, et see päev ja aeg on valitud distantseerumaks judaistlikust ja kristlikust traditsioonist (Mosque 2005).

¹⁹ Lohkudega kive, mis asuvad Pihkva, Novgorodi, Tveri, Moskva, Peterburi, Vologda, Arhangelski, Kostroma, Jaroslavi, Tuula, Vitebski, Volõõnia jm ning Baltikumi territooriumil on uurijate poolt suures osas vaadeldud kui hiliskeskaegseid mälestisi. Seejuures peetakse Baltikumis asuvaid lohkudega kultuskive vanemaks (Щепанская 2003: 264–265).

3.2. Paraskeva austamise algus ja levik Vene aladel

Järgnevalt keskendun Paraskeva austamise kujunemisele Loode-Venemaal. Paraskevat austati juba muistsel Novgorodi- ja Pihkvamaal, kus ta oli püha Georgi (Jüri), Anastasia, Varvara (Barbara), Uljana (Juliana) ning Nikolai (Nikolause) kõrval üks esimesi pühakuid, kelle austamine jõudis käsitletavasse piirkonda koos ristiusu vastuvõtmisega. Vene aladel levinud Paraskevale pühendatud kiriklike laulude eriilmelisust ja arvukust on peetud võrreldavaks vaid Püha Nikolai kultusega seotud kirikliku poeesia ning laululoominguga. Samuti on juhitud tähelepanu Paraskeva austamise erakordselt laiale levikule, mis hõlmab nii muistse Pihkva- ja Novgorodimaa kui ka Moskva ja Volga-äärsed keskused, eriti Kostroma ja Jaroslavli (Рындина 2002: 190–191).

Varasem vene aladelt pärinev püha Paraskevaga seotud kirjalik allikas kuulub 1147. aastasse. See on Никоновская летопись, kus mainitakse Rjazani imettegevat Paraskeva pühast. V. Lazarev toob esile meretaguste kaupmeeste poolt 1156. aastal Novgorodi rajatud Paraskeva kiriku eripärana asukohta vana turuplatsi lõunaosas ning juhib tähelepanu asjaolule, et Paraskeva-Pjatnitsa kirik koondas enda ümber kaupmehed, kelle käes oli tollase Novgorodi rahvusvaheline kaubandus (Лазарев 1947, 59–60; 1981: 23). Käesoleva uurimuse kontekstis on oluline asjaolu, et Novgorodi Paraskeva kirik on varasem kui Kiievi koobaskloostri mõjupiirkonnast Tšernigovist pärinev Paraskeva kirik, mis ehitati 12. sajandi lõpul/13. sajandi algul (Вагнер 1994: 91). A. Rõndina seostab Novgorodi 1156. aastal ehitatud Paraskeva kirikut märter Paraskeva säilmetega, kuna nende olemasolu oli tihtipeale määravaks nii pühakoja ehitamisel kui ka pühaku austamise väljakujunemisel (Рындина 2002: 190–193). Ortodoksse pärimuse kohaselt on Paraskeva, nagu ka teiste pühakute säilmetel imettegev ja tervendav mõju. Oma surmaeelses palves olevat Paraskeva tõotanud tervist ja heaolu neile, kes teda meeles peavad ja tema auks kiriku rajavad (Смирнова *et al.* 1982: 238).

A. Rõndina seab kahtluse alla üldlevinud seisukoha, mille kohaselt slaavi aladelt pärinevatel varasematel pühastel on kujutatud eelkõige 2. sajandil elanud märter Paraskeva või Ikonioni Paraskeva. Viidates säilinud kroonikateatele, et 1191. aastal tõid meretagused külalised Roomast Novgorodimaale pühaku säilmed ning asjaolule, et 13. sajandil tõi Novgorodi Antonius koos teiste reliikviatega Konstantinoopolist ära ka püha Varvara säilmed ning rajas seejärel Novgorodi püha Varvara auks pühamu, peab uurija võimalikuks, et Novgorodi

meretagused külalised töid ka 1156. aastal rajatud pühamusse 1. sajandi märter Paraskeva säilmed (Рындина 2002: 193).

Mitmed uurijad on pööranud tähelepanu Vene aladel levinud tavale ehitada teelahkmetele Paraskevale pühendatud tsässonaid, mida nimetati pjatnitsateks. Kabelis olid spetsiaalsetel riiulitel Paraskeva pühased (Рындина 2002: 191; Смирнова *et al.* 1982: 238). Eriti palju oli taolisi kabeleid Rjazani kubermangus (Рындина 2002: 191). Teelahkmetel asuvates Paraskeva kabelites ja pühasega sambakestes (vn stolbiki) on nähtud püha Paraskeva osa teelolijate kaitsjana (Смирнова *et al.* 1982: 238) ning seda, et teeäärsed kristlikud sümbolid – ristid ja tsässonad märkisid kommunikatsioonisüsteemi kõige tähelepanuväärsemaid punkte: teede algust, käänakuid, ristumisi nii kuival maal kui veeteedel (Щепанская 2003: 274–275).

A. Rõndina rõhutab, et seda, näiliselt kohalikku detaili Vene aladel esinevas kultuses ei saa siduda rahvapärase teelolijate kaitsja austamisega, osutades Paraskeva ikonograafia kujunemise lätetele, nimelt on usutunnistust käes hoidev Paraskeva eelkõige teenäitaja ning teejuht õige tee valikul (Рындина 2002: 191, 198). Seoses rohkete teeäärsete, st eeskätt teelolijatele mõeldud Paraskeva-Pjatnitsa nimeliste tsässonatega on toodud esile ka seda, et Paraskeva-Pjatnitsale pühitsetud pühapaikadele on iseloomulik nende raviv toime haigustele, mis on seotud kommunikatsiooni blokeeringuga – jalgade ja silmade haigused raskendavad kommunikatsiooni ümbruskonnaga. Ühtlasi on need paigad tuntud ka kui „kerguse“ andjad nii vitaalses kontekstis kui ka otseselt teelise-kulgejale jalgadesse suunatuna (Щепанская 2003: 307).

Ortodoksses traditsioonis on laialdaselt tuntud erinevate pühakutega seotud tervendavad allikad (Православие 2005: 328–376). Kogu Vene aladel on rohkesti püha Paraskeva nimelisi tervendavaid allikaid, mille kohale ehitatud tsässonates peetakse palvusi tänaseni ning sealsete allikate püha vesi on andnud paljudele tervenemist kehalistest ja hingelistest hädadest. Paraskeva-nimeliste pühade allikate teke oli alati seotud imepärase ja mõistatuslike nähtustega – tihti ilmusid neis vetes püha Paraskeva Pjatnitsa pühased (Православный календарь 2006: 325–326). Vee peale ilmuvad ja vett mööda liikuvad pühased on tuntud juba bütsantsi tekstides (Жития византийских святых 1995: 334). Eriti palju taolisi näiteid on seoses Jumalaema pühastega, millest tuntum on imetegu Ibeeria Jumalaema pühasega (Земная жизнь 1998: 104–105). Slaavi aladel on samuti üsna sagedased Jumalaema pühase ilmumised jõgede kallastele ning pühase liikumine mööda vett, nt Tihvini Jumalaema pühase ilmumised (Полякова 1996: 85–88).

Lisaks allikatele on tüüpiline Paraskeva pühaste ilmumine puudele, eriti kuusele, männile ja kasele. Pühaste imeline ilmumine sai aluseks pühale Paraskevale kodu – tsässona või kiriku ehitamiseks selles paigas (Щепанская 2003: 328–333).

Teelahkmete ja allikate lähedal asusid tihtipeale ka Paraskeva puutahvlisse lõigatud pühased (вн икона на рези) ja puust kujud, kus Paraskeva oli kujutatud sageli lahtiste pikkade juustega (Павлова-Сильванская 1968: 133). Vanim säilinud Paraskeva puidust pühane pärineb 15. sajandi lõpust/16. sajandi algusest Kostroma Galitšist (Рындина 2002: 190).

Paraskeva-Pjatnitsa puitu lõigatud pühased ja puust kujud levisid Loode-Venemaal 16. sajandi keskel ja lõpus ning lokaliseerusid sageli pühaks peetud kivide, allikate ja puude lähedale, omandades mõnede uurijate arvates paikkonna *genius loci* staatuse (Панченко 1998: 169–171; Västriik 2007: 155).

Paraskeva-Pjatnitsa austamisega on seotud ka nn jälgedega kivid. Kive, millele on jäetud jäljed, või kive, millel olevad lohud tähistavad jälgi, leidub Põhja- ja Loode-Venes palju (Панченко 1998: 169–171; Щепанская 2003: 287). Peterburi oblastis Luuga rajooni Konezerje külas olev Paraskeva kivi on dateeritud keraamikajäänustest lähtuvalt II aastatuhande teise poole. Paraskeva jalajäljega kivi asub ka П'лоша pühapaigas (Västriik 2007: 141).

Omaaegsest Paraskeva austamise levikust annavad tunnistust 18.–19. sajandil rahva seas laialt kasutusel olnud arvukad Paraskeva pühased, mis olid maalitud eeskujuraamatutes esitatud vanade kaanonite järgi ning pühasemaalitraditsioonist lähtuvalt kasutati nende maalimisel enamasti munatemperat. Samuti olid levinud ka Paraskeva pühased, mis lähtusid küll vanadest kaanonitest, kuid oma lihtsustatud maalimisviisi tõttu said tuntuks eelkõige rahvalike e rahvapäraste pühastena. Erinevalt rahvapärastel pühastel kujutatud püha Nikolai (Nikolause) või Kaasani Jumalaema väga laiast levialast on rahvapäraste Paraskeva pühaste leviala küllaltki kitsas, piirdudes enamjaolt Põhja-Venega (Willamo 1997: 82). Samas pühitsetakse tänapäeval Karjala vanausuliste seas püha kannataja Paraskeva (Paraskovij, Pjatnitsa) päeva 28. oktoobril üksnes paaris külas (Zabelino, Korgorka) ning olulisuse poolest on see jäänud sealsete nn väikeste pühade hulka (Фишман 2003: 157). Õigeusklike karjalaste ja venelaste külates neil aladel Paraskeva nimepäeva(sid) ei pühitseta (Фишман 2003: 152–161). Samas on tänapäevase vadja-vene (endise ingerisoomi-vene) segaasustusega piirkondades rikkalikult Paraskeva ja tema austamisega seotud pärimusi ja legende. Näiteks

И́лоша külapühaku Paraskeva-Pjatnitsa austamisega on seotud terve sakraalne kompleks²⁰, mis sisaldab endas peale kültsässona ka Paraskeva-Pjatnitsaga seotud jalajäljega kivi, puu, allika ning imettegeva pühase (viimane asub nüüd ühes Peterburi muuseumis) (Västrik 2007: 134–160).

Paraskeva austamine oli laialt levinud ka Ukrainas. Sellest piirkonnast pärinevad paljud rahvapärased Paraskeva pühased (Откович 1990: 29).

Peterburis laienes Paraskeva austamine seoses 1864. aastal kreeka kogukonna ehitatud Tessaloonika Demetriuse (Dimitri Solunski) kirikuga, mille üherealine pühasesein oli toodud Athoselt. Sealtsamast pärinesid ka kirikus olevad Neitsi Maarja Rõõmukuulutamise ning püha Paraskeva imettegevad pühased. Neist kahest kujunesid kiiresti peterburlaste endi ning Pihkva- ja Novgorodimaalt tulnud palverändurite ja vanausuliste austamisobjektid. Teiste omataoliste kõrval asusid peterburlaste kodudes ka Pihkva- ja Novgorodimaa pühasemaalijate pühased, seda eriti alates 19. sajandi keskpaigast, kui päevakorrale tulid taas askeetlikud eluviisid. Peterburlaste, eeskätt töötava rahva kodudes olevatesse pühanurkadesse ilmusid nii püha Paraskeva, Nikolai Imetegija kui ka prohvet Eelija pühased, millele hiljem lisandusid Saarovi Serafimi pühased, keda austasid juba kõik ühiskonnakihid (Мухин 1994: 216). Mitmed, viimastel sajanditel eeskätt vanausuliste seas austatud pühakud olid esindatud ka viimase tsaariperekonna eluruumides ja kabelites (Bobrov 1999: 41–47).

Paraskeva austamise elavnemisest Venemaal annavad tunnistust mitmed 19. sajandi teisel poolel rajatud Paraskeva-nimelised kloostrid, näiteks 1858. aastal Tauria kubermangus ja 1866. aastal Pensa kubermangus rajatud nunnaklooster (Энциклопедический словарь, Т. XXIIA, 1897: 778).

²⁰Таолиси sakraalseid komplekse on käsitletud looduslike-kristlike pühapaikadena. Т. В. Тšepanskaja jaotab kristliku pühapaigad kaheks: kristlikus mõttes pühad paigad (ristid, tsässonad, pühad matusepaigad) ja muud kristlikult pühitsetud paigad (pühitsetud allikad, puud, kivid, koopad jm) ning rõhutab, et tihtipeale moodustavad need sakraalseid komplekse, kus looduslik objekt on kristlikult pühitsetud tema kohale asetseva tsässona, pühakoja, risti või tema lähedale asetatud pühase läbi. Sakraalse objekti ilmumisega hakkavad paikkonnas toimima teistsugused, ümbruskonnast erinevad käitumisharjumused (Щепанская 2003: 264–265). Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. 2000. Tartu.

3.3. Paraskeva austamistraditsioonide segunemine

Kristluse levikuga hakkavad kristliku naisekujud, eelkõige Jumalaema ja Paraskeva Pjatnitsa, assotsieeruma sakraalsete objektidega. Paraskeva ja Jumalaema austamise lähenemist, kohatist kokkusulamist võib täheldada Novgorodimaa lõunapoolsetel ja Peterburi ümbruskonna aladel, samuti Arhangelski piirkonnas. Mõnedes piirkondades on aga märgatud püha Paraskeva ja Nikolai austamise lähenemist. Püha Paraskeva ja püha Nikolai iseloomulike joonte isomorfismi on esile toonud B. A. Uspenski, pidades püha Nikolaid mõningatel juhtudel Paraskeva kaksikuks-asendajaks. Nende kahe pühaku austamistraditsioonides esinevale paralleelismile on viidanud ka S. V. Maksimov (Щепанская 2003: 294).

3.3.1. Erinevate Paraskeva-nimeliste pühakute austamise segunemine

Vene aladel on täheldatud nii Paraskeva austamise kui hümnograafia, ikonograafia ning Paraskevadele pühendatud jumalateenistuste segunemist ühtseks kontekstiks nii omavahel kui ka mõne samal või ligilähedasel päeval austatava pühakuga (Сергий 1901: 79–80, 224, 318–319, 333; Onasch 1957; Рындина 2002: 192–194; Павлова-Сильванская 1968: 132).

Näiteks 1. sajandi Rooma Paraskeva päeva tähistatakse 20. märtsil, s.o ühel päeval kannataja Eufemia päevaga. Ka nende pühakute puhul on teenistused segunenud ühtseks kontekstiks, mida vene traditsiooni kohaselt seostatakse 20. märtsiga, st Rooma Paraskeva mälestuspäevaga (Рындина 2002: 197). Niisugune kultuste ja jumalateenistuste segunemine vxi õhitamine ei ole iseloomulik ainult slaavi aladele. Kahe Rooma Paraskeva kultuse segunemist täheldatakse ka nende austamisega seonduvas traditsioonis Kreekas: püha Kъriaket (kr Κυριακή tähendab ka pühapäeva) austati 20. märtsil 1. sajandil Roomas elanud märter Paraskeva mälestuspäeval ja 26. juunil 2. sajandi Roomast pärit vaga märter Paraskeva nimerpäeval (Рындина 2002: 194). Samuti võib esineda ka ajutist või lühiajalist kahe pühaku austamise segunemist, mille võivad tingida erinevad põhjused. Näiteks on peetud võimalikuks, et vaga Paraskeva säilmete toomise ajaks Târnovosse polnud vaga Paraskeva teenistustekste veel slaavi keelde tõlgitud ning seetõttu kasutati alguses Rooma Paraskeva teenistustekste (Zisis 1979: 321). Suurmärter Ikonioni Paraskeva elulugu kujunes slaavi alade kiriklikus pärimuses lõplikult välja 15. sajandi keskpaigaks (Сергий 1875: 158). Nagu eelpool

viidatud, seostub Ikonioni Paraskeva tekstitraditsioon üksnes slaavi aladega. Senini pole päris selge, kas ja miks Ikonioni Paraskevat austati ainult slaavi aladel ning miks hakkas tema austamine seal võistleva kahe teise Paraskevaga austamisega ning kas ka tema aeti segi nende kahega (Zisis 1979: 321). Võimalik, et temas koondusid paljude pühakute ja märtrite omadused ja tunnused (Рындина 2002: 198).

Laialdaselt oli vene aladel levinud ka algselt eelkõige Balkanimaadega seonduv Paraskeva-Petka austamine. 14. sajandi lõpus/15. sajandi algul toob bulgaarlasest metropoliit Kiprianus vene jumalateenistusraamatutesse Târnovo vaga Paraskeva mälestuspäeva (14. oktoobril). Märkimisväärselt tugev oli toleaeegse Balkani Paraskeva austamise mõju Vene aladel esineva Paraskevade ikonograafia kujunemisele (Рындина 2002: 192–194.). Sellele mõjule vaatamata eelistati Paraskeva eluloo-pühaste puhul siiski Ikonioni Paraskeva elulugu selles sisalduvate märterluse momentide tõttu, samal ajal kui Târnovo Paraskeva-Petka oli kuulutatud pühakuks kui vaga ja erak (Павлова-Сильванская 1968: 135).

Vene aladel kujunesid Paraskevaga seotud kiriklikud teenistused välja 14. sajandi lõpus/15. sajandi algul (Рындина 2002: 194). Vene aladel laialdast kasutamist leidnud Jeruusalemma tipikoni (Jeruusalemma traditsioonist lähtuv teenistuskord polnud vene aladel ainuvaldav) ilmuvad Paraskeva-nimeliste märtrite teenistused siiski alles 16. sajandil – seega hiljem kui 14. oktoobril austatava vaga Paraskeva-Petka teenistused, mis võetakse üle lõunaslaavi 14. sajandi mineadest. Seega oli Paraskeva-nimeliste märtrite austamine vene aladel tunduvalt varasem kui nende austamise kinnistumine teenistusraamatutesse – vene aladel laialt tuntud Paraskeva-nimelised pühakud esinevad juba vene alade 11.–12. sajandi käsikirjalistes pühademineades (Сергий 1875: 158). Suurmärter Ikonioni Paraskeva mälestuspäeva tähistatakse koos serbia Arseni mälestuspäevaga ja nende austamine käib ühise jumalateenistuse raames (Рындина 2002: 194).

3.3.2. Paraskeva-Pjatnitsa-Reede ja reede kui Kristuse Kannatuste mälestuspäev

Uurijad on juhitud tähelepanu sellele, et mõnikord on Paraskeva-Pjatnitsa-Reede pühaste kujutamise viisis otseseid viiteid Kristuse kannatamispäevale (Рындина 2002: 194; Смирнова

1982: 238). Sellise kujutamiseviisi aluseks on piinatud Paraskevale vangikongis ilmunud ingel, kelle õlgu ja rinda kattis ristikujuliselt seotud kuldne vöö ning kes hoidis käes esemeid, millega oli Lunastajale kannatusi tekitatud: risti, okaskrooni, piiki, keppi ja käsna (Житие 2005).

Kirikliku pärimuse kohaselt sündis Ikonioni Paraskeva reedesel päeval jumalakartlike vanemate perre, kelle jaoks oli reede – Kristuse kannatuste mälestuspäev – range paastu ja palve päev. Seetõttu, et jumal kinkis neile tütre reedesel päeval, panid vanemad talle nimeks Paraskeva (Бугаевский, Зорин 1999: 22–23). Seega Paraskeva-Pjatnitsa nimi tuletab meelde ja juhib mõtted Kristuse kannatamispäevale – reedele nii kirikuaasta nädalases tsükli kui ka kannatamisnädala Suurele Reedele, mis on kristliku kiriku tähtsamaid pühasid. Ka katoliiklikus traditsioonis nimetatakse Kristuse kannatamispäeva – Suurt Reedet – *Feria VI in Parasceva*.

Ühtlasi on Suur Reede ka kristliku kiriku vanimaid pühasid, millel oli 2.–3. sajandil paikkonniti suurem tähtsus kui Ülestõusmispühal²¹.

Kiriklike seisukohtadega ei ühti rahva seas paikkonniti esinevad/esinenud iidsetest aegadest pärinevad arusaamad, kus Paraskeva isik ja reedene päev kui mõisted on täiesti segunenud, koguni sellel määral, et reedet kujutatakse isikustatult kellenagi, kelle poole saab pöörduda palvetega (Бугаевский, Зорин 1999: 23).

3.3.3. Reedesel päeval pühitsetavad kiriklikud eel- ja järelpühad

Kiriku nägemus pühadest ühendab püha alati selle ettevalmistusajaga, järk-järgulise pühadesse sisenemisega ning sarnaselt ettevalmistavale ajale omab tähtsust ka pühale järgnev periood. Eel- ja järelpühade pikkuse osas tuleb esile kirikuaasta olulisima püha, Kristuse Ülestõusmise ettevalmistav seitsmenädalane aeg ning järgnev viiekümnepäevane periood (Õigeusu alused 2004: 128–131).

²¹ Üheks varasemaks kirjelduseks Jeruusalemmas pühitsetavast Suurest Reedest on 4. sajandi lõpust pärinev teos „Palverännak“, mille on kirja pannud Hispaania vaga nunn Egeria (Православная энциклопедия 2004: 418).

Eelpüha(d) kestusega üks kuni viis päeva eelnevad ka kirikuaasta üheksale liikumata suurpühale. Kolmele liikumata pühale järgneb nn koondmälestuspäev (vn собор) ja kahele eriline mälestuspäev. Kaheksale liikumata pühale järgnevad nn järelpühad kestusega neli kuni kaheksa päeva. Järelpüha viimast päeva nimetatakse vastava püha lõpuks e apodosiseks (vn отдание). Eel- ja järelpühade teenistused on tavalistest teenistustest erinevad ning on esitatud mineade köidetes.

On loomulik, et rohkearvuliste eel- ja järelpühade ajal satub igale nädalapäevale, sealhulgas ka reedele, mõni oluline kirikukalendri päev (nt enne paastuaja algust nn võinädala reede ja laupäev; paastuaja alguses alates esmaspäevast kuni neljapäevani toimuvatel öhtuteenistustel, kus loetakse püha Andrease patukahetsuskaanonit, püütakse reedese öhtuteenistuse jooksul ennast pihiga paastuks valmistada; paasa seitsmendale pühapäevale järgnev reede on Issanda Taevaminemise püha lõpp jne).

Lisaks kaheteistkümnele suurpühale ning keskmistele ja väiksematele pühadele on kirikukalendris olulised ka kohalikud pühad, mida mõnel pool pühitsetakse erilise pidulikkusega ning mis on seotud mõne imeteo või templipühaga ehk kiriku nimepäevaga (Õigeusu 1892: 15).

Kohalikus traditsioonis esinevad templipühad või imeteoga seotud päevad võivad olla paikkonniti segunenud reedesel päeval pühitsetavate kiriklike eel- ja järelpühadega. Siiski on see traditsioon suhteliselt harva esinev ning on tavapärase, et neid päevi kirikukalendris eraldi välja ei tooda. Samas võib täheldada tendentse, mis viitavad selle traditsiooni taaselustumisele. Paikkonniti on säilinud kahe olulise püha – püha Paraskeva austamisega seotud paasale järgnevate reedete ja prohvet Eelija päevale eelneva reede pühitsemine. Näiteks pühitsetakse pärast paasat üheksandat reedet Permi oblastis Savino külas (По четырем 2005) ja paasale järgnevat kümnendat reedet Kurski oblasti Pogoreltsevo külas (Приход <http://pogost.regionet.ru>, 2005). Sealjuures on siduvaks asjaolu, et mõlemad kogudused kannavad püha kannataja Paraskeva (Pjatnitsa) nime ning neis tähistatakse paasale järgnevaid Paraskeva austamisega seotud järelpühi lisaks oktoobris pühitsetavale märter Paraskeva mälestuspäevale. Üheksandat reedet pärast paasat pühitsetakse ka Volgogradi lähedal Gorodištšes Paraskeva-Pjatnitsa nime kandva püha veega allika juures, mis tekkis 19. sajandil imettegeva Paraskeva-Pjatnitsa pühase ilmumiskohale uhtorgu (Святая Параскева, <http://news.vdv-s.ru>, 2005).

3.4. Paraskeva ja reedese päeva austamine rahvatraditsioonis

Rahvatraditsioonis võib täheldada kirikliku pärimusega mitteseotud, kirikuväliseid tendentse või kirikliku ja rahvatraditsiooni segunemist.

Paikkonniti on reedene päev rahva ettekujutuses olnud seotud teatava müstilisusega. Mitmete uurijate, sealhulgas ka Pokrovski arvates võis rahva seas Paraskeva nime (Pjatnitsa) tõttu tekkida arusaam reedese päeva isikustamisest (Покровский 1909: 24; Бугаевский, Зорин 1999: 23). Pokrovski peab võimalikuks, et see on ka üks põhjusi, miks rahvas austas mõningaid reedeid, näiteks Eelija reedet.

Eriliselt austas rahvas kahteteistkümnet suurte pühade eel ja järel olevat reedet – Jumalaema Rõõmukuulutamisepühale eelnevat reedet, esimest ja kümnendat Kristuse Ülestõusmispühale järgnevat reedet, Viiekümnepäeva püha, Jumalaema Uinumise, Iljapäeva (prohvet Eelija päeva), Ristija Johannese pea maharaiumise püha (Ivanoskorona), Ristiüendamise püha (*vissenja*), Jumalaema Kaitsmise püha, Jumalaema Templisseviimise püha, Kristuse sündimispühale ja Issanda ristimisele (Viirist'misele) eelnevat reedet (Полный церковно-славянский словарь 1900: 532). 19. sajandi lõpul 20. sajandi algul peeti suurtele pühadele eelnevate reedete pühitsemise traditsiooni iseloomulikuks eelkõige raskolnikutele, kes austasid kahteteist reedet võrdselt pühakirjaga (*op. cit.*: 532). Kuna kaksteist kirikliku suurpüha on pühendatud mitmesugustele evangeeliumisündmustele, siis on eelnevas väites viidatud tõenäoliselt sellele, et nendele pühadele eelnevate ja järgnevate reedete tähistamine muutus liialt oluliseks ning lähenes suurpühadele eneste tähistamisele. Mitte kõik eelmainitud suured pühad ei ole kiriklikud kaksteistpühad e suurpühad. Nii näiteks ei kuulu loetletud kaheteistkümnest pühast kiriklike suurpühade hulka Eelija päev ja Jumalaema Kaitsmise püha suurpühade hulka.

Mitmes eri variatsioonis oli levinud ka apokriiva kaheteistkümnest reedest²², mis eelnevad või järgnevad olulistele kirikupühadele (Апокрифы древней Руси 2008: 185–188). Selles apokriivatekstis mainitakse järgmiste pühadega seotud reedeid: esimene reede – 6. märts – Aadama paradiisist väljaajamise päev; teine reede – Jumalaema Rõõmukuulutamise püha eel;

²² Apokriiva Сказание о двенадцати пятницах viitab kristluse algaegadele, kui vaidlused õige usu üle olid juutide ja kristlaste seas väga aktuaalsed. Nimetatud apokriiva tõlgiti kreeka keelest kirikuslaavi keelde 14. sajandil. Pärimuse järgi olevat juudid kinni võtnud ühe kristlase kirjarulliga, tapnud ta, lugenud rullil oleva kahteist reedet käsitleva teksti läbi ning seejärel kirjarulli põletanud. Kirjarullil sisalduvat teadmist ja pärimust aga hoiti kristlaste eest saladuses (Апокрифы древней Руси 2008: 185–188).

kolmas reede on Suur Reede; neljas reede – Issanda Taevaminemise pühale eelnev reede; viies reede – Püha Vaimu Mahatulemise püha eel; kuues reede – Lihast loobumise pühapäeva eel (56. päev enne paasat); siis „veel üks reede“ – juuli teisel nädalal (liikuv); seitsmes reede Peeter-Pauli päeva eel; kaheksas reede – Jumalaema Uinumise püha eel; üheksas reede – Ristija Johannese pea maharaiumise päeva eel; kümnes reede – pärast Ristiülendamise püha; üheteistkümnes reede – apostel Andrease päeva eel; kaheteistkümnes reede – pärast Kristuse Sündimise püha (liikuv) (*op. cit.*: 186-188). Kõik need kaksteist reedet on seotud Vana Testamendi sündmustega. Huvitav on aga asjaolu, et kuuendale reedele järgneb nn „veel üks reede“, millele järgneb seitsmes reede. Seega on üks reede (juuli teisel nädalal olev liikuv püha) numeratsioonist väljas.

Nagu eelnevast näha, esinevad erinevates apokriivades erinevad reeded ning need suurte pühade eelsed või järgnevad reeded kattuvad küll suures osas, kuid mitte täielikult kiriklike suurpühade traditsiooniga. Esimese traditsiooni puhul, mida on seostatud raskolnikutega, mainitakse Eelija päevale eelneva reede pühitsemist. Teisel puhul (nn „veel üks reede“) aga viidatakse juuli teise nädala reede pühitsemisele. See on aga väga lähedal vana kalendri 20. juulile, mil tähistatakse Vana Testamendi prohveti Eelija päeva. Küsimusi tekitab, miks selle apokriiva tekstis ei ole nn „veel ühe reede“ tähistamisele lisatud ühtegi viidet peale „liikuv“. Võimalik, et seotust prohvet Eelijaga on peetud iseenesest mõistetavaks.

Kaheteistkümne reede apokriivade variante oli mitmeid. Nii slaavlastel kui teistel Euroopa rahvastel oli laialt levinud keskaegne apokriiva kaheteistkümnest reedest, mille ajal järgiti eriti ranget paastu. Paastu rikkumine oli suur patt ja paastu rikkujat ootas karistus (surm, uppumine, põlemine, pikselööök jne). Ukrainas oli levinud uskumus, et kaheteistkümnest reedest kuuendal reedel näeb inimene unes Pjatnitsat, kes avaldab inimesele pool tema tulevikust ning viimasel, kaheteistkümnendal reedel jutustab ta kogu tuleviku (Славянская мифология 2002: 400).

Rahvatraditsioonis võis mõninkord reedene päev kohati kujuneda isegi olulisemaks kui pühapäev. Keelatud olid mitmed majapidamistööd – ei tohtinud põldu harida, pesu pesta, kedrata, koristada (tuhka ahjust välja võtta), leelist keeta. 16. sajandil pandi kirja koguni sellekohaseid põlluharimisega seotud töotusi, mille rikkuja pidi tasuma ettenähtud rahasumma. 1589. aastal keelas Konstantinoopoli patriarh reedese päeva pühitsemise sellisel kujul nagu pühapäeva.

N. Pokrovski seob Reede kultust õdede lihhoradkadega (vappes värisejatega), valeprohvetitega, kes alasti ja salkus juustega mööda külasid käies jutlustasid neile ilmunud Pjatnitsast ja Anastasiast ning sellest, et kolmapäeval ja reedel ei tohi tööd teha (Покровскій 1909: 24).

Oli tavaks, et 28. oktoobril, Paraskeva nimepäeval, panid koguduseliikmed tema pühase ette mitmesuguseid vilju ning hoidsid neid talle järgmise aastani. Nn „töotuse“ reedel kogunes külarahvas selleks ettenähtud paika, kuhu toodi ka Paraskeva pühane, mille külge olid riputatud rätikud ja linnid.

Nii Pjatnitsa-nimeliste kivide kui allikate puhul on viidatud naiste tabudele, mis on personifitseerunud Pjatnitsa kujundis. Kultuskivide austamist on seostatud ka mitmete seksuaalsust puudutavate traditsiooniliste naiste keeldude ja reeglitega, millest paljud grupeeruvad Paraskeva-Pjatnitsa ümber – nn Il'loša kivile jäi Paraskeva jalajälg, kui ta põgenes teda jälitanud karjuse (deemoni) eest; Luuga lähedal Sjabero külas olevaks kiviks, mida kutsutakse nüüd Pjatnitsa-matuškaks (Pjatnitsa-emakeseks) muutus naine, kes püüdis ennast päästa mustade jõudude käest. Kivi kõrval asuvaks järveks (Муж) muutus aga tema mees. Omaaegsest Orlovi kubermangust pärinevad legendid, kuidas allikatest on kadunud vesi, kui selles on supelnud „ebapuhas“ naine ning nii mõnigi allikas-kaev on kuivanud, kui naine on seal oma pesu pesnud. Maksimov märgib, et allikad reageerivad naiste pattudele ning ühtlasi sümboliseerivad normatiivset ettekirjutissüsteemi naisest (Щепанская 2003: 298).

Eriliselt austati Paraskevat hlõstide-enešepiitsutajate seas. Näiteks oli tsaarina Jelizaveta Petrovna aegse hõbedast ripatsmündi ühel poolel Jelizaveta Petrovna rinnakuju, teisele poolele oli aga graveeritud Paraskeva pühastelt tuttav – kaheksaharulise ristiga paremas ja lahtikeerduva kirjarulliga vasakus käes – tavapärase Paraskeva kujutis (Покровскій 1909, 24–27). Taolisi kaelaskantavaid ripatsmünste võis leida nii krahv A. Uvarovi kogus tolelaegses Tarnovski muuseumis Tšernigovis kui ka Kiievi Vaimuliku Akadeemia muuseumis. Kuna Jelizaveta Petrovna oli hlõstide hulgas väga austatud, siis peab N. Pokrovski võimalikuks, et need ripatsid võisid suure tõenäosusega olla 18. sajandi enesešepiitsutajate amuletid (Покровскій 1909: 24–27). Kaelakettides ripatsitena kasutatavad hõbemündid olid Venemaa lõunaosas ja Kiievis tuntud lukatšide nime all. 18.–19. sajandil oli nende kandmine levinud peamiselt võõramaalaste hulgas. Ripatsitena kanti kaelas samuti väikeseid pühaseid püha Georgi (Georgiuse), püha Nikolai (Nikolause) ja prohvet Eelija

kujutistega, millel viimatinimetatu kihutab tulepilves neljahoburakendiga taevasse (Покровскій 1909: 24–27).

4. Paraskeva kujutamine pühastel

16. sajandil põhines õigeusu traditsiooni pühaste ikonograafia hermeneiadel ja podlinnikudel. Erinevalt hermeneiadest ei ole podlinnikudes üksnes verbaalseid ikonograafiaalaseid juhiseid, vaid ka visualiseeritud kujutisi. Vene aladel hakkasid podlinnikud levima pärast läänestumise vastu suunatud Stoglavi Kirikukogu 1552. aastal.

Enamik tollaste ortodoksi mõjusfääri kuuluvate alade pühaseid oli vastavuses Bütsantsis 11. sajandi algul välja antud hermeneiadega (Tamoush 1993, VII; Родникова 1990: 295). Paraskeva pühaseks võib olla nii Paraskeva pale kui täis- ja poolfiguur. Samuti esineb Paraskeva pühastel nii üksinda kui ka pühakuterühmas. Paraskeva hagiograafia võib esineda pühast raamistusena ümbritsevatel eluloopühastel, kohaliku pühakuna võis Paraskeva kujutis olla lisatud nii pühaste süvendatud keskväljale kui ka ääreraamistusele.

Nagu eespool mainitud, on Paraskeva-nimelisi pühakuid nii märtrite kui vagade seas, sellest tulenevalt kujutatakse neid ka vastavas riietuses.

Vaga Paraskevat kujutatakse enamasti nunnarüüs, riietatud rjassase (riisasse – nimekuju vanema traditsiooni järgi), mille peal võib olla ka mantia. Analoogiliselt teiste vagadega on ka Paraskeva-nimeliste vagade pea kaetud tugeva vormiga, ülalt veidi laieneva silindrikujulise peakattega e kamilafkaga (kr *καμηλάκιον*), mille külge on kinnitatud loor e klubok. Samuti võib pea olla kaetud räti või juukseid, õlgu ja ülakeha varjava ringikujuliselt väljalõigatud katte e apostolnikuga, mille sisse lõigatud ovaalne ava paljastab vaid näo ning mille peal võib olla pehme mütsitaoline peakate skufia. Jalas on saapad. Nunnarüüs kujutatud vagade Paraskevade riietuses ilmnevad nii paikkondlikud, kloostrikorrast lähtuvad kui ka ajastule iseloomulikud jooned.

Pühade Paraskevade ikonograafia on sama rikkalik kui nende arvukus ja levik ning igas piirkonnas kujunes Paraskevade ikonograafias välja teatav eripära. Näiteks ei tunta Vene aladel Kreekas ja Kreetal levinud Paraskeva kujutisi, kus Paraskeva käes oleval kandikul on silmapaar, või Paraskevat on kujutatud otseste viidetega Kristuse kannatustele (Paraskeva rinnal asuvas oreoolis on kujutatakse ristilöödud Kristust).

Paraskeva-nimeliste pühakute ikonograafia käsitluses tuleb rõhutada asjaolu, et varaseimatel teadaolevatel kujutistel esineb Paraskeva eelkõige viitavana Kristuse kannatamispäevale.

Näiteks 9. sajandist pärineval Natsiansi (Nazianzus) Gregoriuse homiilia miniatuuril on Parskeva käes kujutatud Kristuse piinamisriistad (Halkin 1966: 228). N. Kondakov juhib tähelepanu (Кондаков 1886: 68) Pariisi Rahvusraamatukogus asuvale 880–885. aastast pärinevale Gregorius Jumalasõnaõpetaja koodeksi miniatuurile, mille paasanädala ja Ülestõusmise pühasel on Jeruusalemmas Kristuse risti leidnud püha Helena kujutatud koos Paraskevaga, kes hoiab käes vahendeid, millega tekitati Kristusele kannatusi (Серги 1901: 285). Koos Antonius Suure ja Jeruusalemmas Kristuse risti leidnud Konstantinuse ja Helenaga kujutatakse Paraskevat ka Novgorodimaalt pärineval 15. sajandi pühasel (Лихачев 1906, 345).

Üldlevinud on aga see, et märtreid Paraskevasid kujutatakse enamasti maforiga, mille kinaverpunane värv sümboliseerib veretunnistust. Ka Vene aladelt esimesel teadaoleval Paraskeva kujutisel – Novodevitšje kloostri pärineval 12. sajandi lõpu/13. sajandi alguse pühasel “Nikolaus valitud pühkutega” – on märtrite Fotina ja Paraskeva poolfiguurid mähitud punastesse maforidesse (Рындина 2002: 192). Sarnaselt kujutatakse teisigi naismärtreid. Näiteks on nii kujutatud esimene naissoost märter Tekla ning märter Marina (läänekristluses tuntud püha Margaretana), kelle nimepäev 30. juulil langeb mõnikord kokku liikuva püha – Eelija reedega. Kuid erinevalt kannataja Paraskevast pole Marina ega Tekla vasak käsi pealisrüü alt nähtav. Siiski pole punane värv märtrite Paraskevade pealisrüü (mafori või riisa) puhul ainuvõimalik. Näiteks on Novgorodi Paraskeva kiriku esimesel Paraskeva pühasel märter Paraskeva pealisrüü valge; samasugune 16. sajandist pärinev pühane asub ka Arhangelski muuseumis (Смирнова *et al.* 1982: 238). Samuti on märtreid Paraskevasid kujutatud roheka varjundiga pealisrüüs.

Pühastel kujutatud Paraskevade (eriti Ikonioni Paraskeva ja Paraskeva-Petka) vasakus käes on sageli kirjarull. Paraskeva kui õige tee näitaja käes oleva kirjarulli ikonograafia lähtub pärimusest, mis on seotud Chalkēdoni püha Eufemiga. Tolleaegsed autorid kirjeldavad Eufemia kirstu ja sündmusi, mis leidsid aset Konstantinoopolis, hipodroomi kõrval asuvas Püha Eufemia kirikus, kus altarist vasakul marmorsarkofaagis puhkasid pühaku ja temaga koos surnuks piinatud pühakute säilmed. Keiser Markianiuse valitsemise ajal (aastal 451) tegid kristlased hereetikutele ettepaneku katsetada usutunnistust: panna pitsatitega usutunnistused püha Eufemia säilmetele, sulgeda kirst, pitseerida see kinni, ning pärast paastu ja palveid avada. Kaheksa päeva pärast tuldi tagasi püha Eufemia kirstu juurde. Keisri juuresolekul võeti ära pitsatid ning nähti suurt imet: Püha Eufemia hoidis käes õigeusklike hartat, samal ajal kui hereetikute harta oli tema jalge all (Рындина 2002: 197). Usutunnistust

käes hoidvate pühakute kinnistumist slaavi alade traditsiooni on seostatud läänest sisse toodud puust kujudega (Рындина 2002: 198).

16. sajandil lisandus Paraskeva ikonograafiasse valge pearätt kui püha märtri hingelise puhtuse sümbol (Православный год 1994, 10 ноября (28) окт), samuti inglid, kes hoiavad Paraskeva pea kohal (võidu)krooni. 18.–19. sajandi pühastel, eriti nii Ukraina kui Põhja-Vene rahvapärastel pühastel ei hoia inglid enam krooni pea kohal, vaid on selle pühale Paraskevale pähe asetanud. Rahvapärastele pühastele on iseloomulik, et krooni keskel või pühase paremas ülanurgas on Kristuse Käetatehtud pühane (lääne traditsioonis tuntud kui Veronika rätt).

18. sajandi algul lisandub lääne sakraalkunsti mõjul mitmete märtrite, sealjuures ka Diocletianuse ajal kannatanud Anastasia ikonograafiasse palmioks (Православная энциклопедия, II 2001: 257–259). Tõenäoliselt samal ajal või veidi hiljem tuli see ka Paraskeva-nimeliste märtrite ikonograafiasse. Palmioksa on Paraskeva käes kujutatud eriti sageli 19. sajandi lõpu/20. sajandi alguse akadeemilisest maalitraditsioonist mõjutatud pühapiltidel.

14.–15. sajandi vene kirikuelu, milles üheaegselt osalesid bulgaarlasest metropoliit Kiprianus ja bulgaaria päritolu Grigori Zamblak, annab aluse oletuseks, et Vene aladel levinud Paraskeva ikonograafia kujunemisel etendas domineerivat osa Balkanilt pärit Paraskeva (Paraskeva-Petka). Paraskeva-Petka säilmed asusid eri aegadel erinevates kohtades ning paikkonniti kujunes Paraskeva-Petka ikonograafia erinevaks. Ka Serbias ja Târnovos väljakujunenud Paraskeva-Petka ikonograafia erineb väliste tunnuste poolest. Iaşis, Belgradi Paraskeva pühade säilmete kohal olevad pühased kujutavad väga Paraskevat tüüpilises mustas nunnarüüs (Рындина 2002, 194), seega lähtuvad suhteliselt hilisest ikonograafiast. Enamasti kujutati aga väga Petka-Paraskevat rohelises maforis või riisas (vn преподобническая риза), mille roheline värv sümboliseeris nunna uuenenud elu (Православный год 1994: 27 (14) окт.). A. Rõndina peab võimalikuks, et Balkanilt pärineva Paraskeva austamises on ühendatud kaks pühakut või sai Petka austamine Balkanil türklaste ikke all eriliselt rõhutatud askeetliku värvingu, andes pühasele ranguse ja patukahetsuse nüansi (Рындина 2002: 194). Seega on Paraskeva-Petka ikonograafias mõningatel juhtudel segunenud nii vagale kui ka märtrile omased tunnused.

Samavõrd kui on täheldatud Paraskevade ikonograafia omavahelist segunemist, võib leida seoseid või segunemist ka samal või sellele lähedasel päeval austatava pühaku ikonograafiaga, aga ka käsitletavas piirkonnas suurt mõju omava pühase ikonograafiaga.

Paraskeva-Petka ikonograafias esineb kujutisi, kus Paraskeva istub kroonitult aujärjel (näiteks Iași linnas asuva Kolme Kirikuisa – Basilius Suure, Gregorius Jumalasõnaõpetaja ja Johannes Kuldsuu pühakoja juures tegutsenud trükikojast pärineval tõmmisel - Yurchyshyn-Smith 2001, 1–9).²³ Taolise ikonograafia väljakujunemisele on tõenäoliselt mõju avaldanud Kiievi Sva koobasmunkla Jumalaema ikonograafia²⁴. Iași trükitud puulõigete seas pakub käesoleva uurimisteema seisukohalt huvi eelkõige püha Paraskeva-Petka kujutis: seda ümbritsevatel eluloostseenidel kujutatakse kolmel korral toimunud Paraskeva-Petka säilmete üleviimist ühest linnast teise. Iași Kolme Kirikuisa pühamus asusid toona ja asuvad veel tänapäevalgi vaga Paraskeva-Petka (Serbia Paraskeva) säilmed (Yurchyshyn-Smith 2001). 2004. aastal vaga Paraskeva mälestuspäeval säilmeid kummardama tulnud palverändureid oli sedavõrd palju, et need moodustasid kaheksa kilomeetri pikkuse järjekorra (Palli 2004: 7).

Lisaks Paraskevade eripalgelisele ikonograafiale ilmnevad piirkonniti eelistatumad, sagedamini esinevad pühakud ning pühakutepaarid. Püha Nikolause ja püha Paraskeva koosinevates puukujudes on nähtud Suure neljapäeva ja Suure reede võrdkuju ning Püha Nikolause käes kujutatud pühamus püha õhtusöömaaaja – Euharistia – liturgilist kujutist. Teisalt aga eelnesid Suure neljapäeva sündmused Suurel reedel toimunule (Рындина 2002: 198). Seevastu Novgorodimaal sageli esinenud Paraskeva ja Anastasia pühakutepaaris on Paraskeva Kristuse Suure reede kannatuste võrdkuju, samal ajal kui Anastasia sümboliseerib Kristuse ülestõusmist²⁵. Rahvapärimestes loeti Anastasiat püharäeva – воскресение – võrdkujuks. Vene nädalapäeva воскресение nimetati ka teise sõnaga неделя, mis tuleneb sõnaühendist не делать (mitte midagi tegema, mitte töötama) (Смирнова *et al.* 1982: 240).²⁶

²³ Teadaolevalt tihenesid Ukraina-Rumeenia suhted 1632. aastast alates tänu Kiievi metropoliidi Mikola (Mõkola) sugulussuhetele tollase Moldaavia vojevoodi Simon Mikolaga (Mõkola) ja metropoliit Georgiusega. Kiievi metropoliidi toetusel sai sel ajal teoks Iași linnas asuva Kolme Kirikuisa Basileus Suure, Gregorius Jumalasõnaõpetaja ja Johannes Kuldsuu pühakoja juurde trükikoja loomine (Yurchyshyn-Smith 2001: 1–9).

²⁴ Богоматерь /Свенская/ с предстоящими Феодосием и Антонием.

²⁵ Kreekas ja Balkanimaadel esineb taolises tähenduses pühakutepaar Paraskeva ja Küriake.

²⁶ Püha Paraskeva kujutiste kohta eeskujuraamatutes ja trükitud mineade-kogumikes vt lisa 4.

5. PARASKEVA AUSTAMINE PIHKVAMAAL

5.1. Paraskeva austamise levikust Pihkvamaal

Kui K. Onasch toob esile Pihkvast pärit märter Evpraksia²⁷ ja Polotski Efrosinia võimaliku mõju Ikonioni Paraskeva kultuse kujunemisele muistsel Pihkva- ja Novgorodimaal (Onasch 1957: 128, 139), siis Paraskeva austamisel oli oluline roll ka 15. sajandil Pihkva- ja Novgorodimaal toimunud võitluses ortodoksesse õigeusku sisseimbuva strigolnikute ideoloogia – ratsionaalse hereesiaga (Павлова-Сильванская 1968: 133). Kuigi hesühastlik traditsioon on vaadeldava piirkonna vaimses elus olulisel kohal ka hilisematel sajanditel, osutus hesühasm tollases kloostrikultuuriga tihedalt seotud ühiskonnas omamoodi vaikivaks vastupanuks pealetungivale strigolnikute ideoloogiale. Sellega seoses on täheldatud 15. sajandi Pihkva pühasemaalil väljenduvat hesühastlikku maailmatunnetust (Овчинников 1995: 149).

Vaatamata Pihkvamaalt pärinevate 14.–15. saj Paraskeva pühaste olemasolule (Родникова 1990: 295, 303) ja nende selgele seosele Pihkva pühasemaalikoolkonna eripäraga, puuduvad siinkirjutajal andmed selleaegsete Paraskeva pühamute kohta käsitletavas piirkonnas. Ka 1584. aasta Pihkvamaa kloostrite nimekirjas pole andmeid Paraskeva-nimeliste kloostrite/eraklate kohta, neid võis esineda, kuid paljude väiksemate kloostrite/eraklate kohta pole säilinud ajaloolisi andmeid (Серебрянский 1908: 437). Säilinud kohtumaterjalide põhjal on teada, et Irboska naabruses Palkinos on 17. sajandi kolmandal veerandil olnud Paraskeva nimeline nunnaklooster (Серебрянский 1908: 434–452). Hilisemal ajal on selles piirkonnas elanud hulgaliselt vanausulisi.

Säilinud on andmed, et 1518. aastal, mil Pihkvamaa paistis silma kirikute ehitamise rohkuse poolest, valmisid teiste hulgas ka Snetogorski kloostri püha Nikolai kirik ja kaks kirikut Opotškas, millest üks pühitseti vaga Sergiusele, teine aga püha Paraskeva nimeliseks

²⁷ Vaga märter Pihkva Evpraksia (†1243), kelle mälestuspäev on 16. oktoobril, oli Pihkvas asuva Ristija Johannese kloostri asutaja. Pihkva vürstinna Efrosinia (nunnana Evpraksia) oli abielus Pihkva vürsti Jaroslavliga, kes põgenes Liivimaale ja abiellus seal teistkordselt sakslannaga. 1243. aastal pühitseti Efrosinia nunnaks ning samal aastal tappis võõraspoeg ta Otepääl (Русские святые 2001: 576).

(История княжества Пскова. IV, 1831: 107). Ligilähedaselt samast ajast pärineb ka Svjatogorski kloostri kannataja Paraskeva nimeline väravakirik, mis oli mõeldud slobodaa kogudusele (История княжества Пскова. III, 1831: 108). 1533. aastal Pihkvat laastanud suur tulekahi hävitas linna keskosa koos kirikutega, pärast tulekahju ehitati Pihkvasse aga kaks uut kirikut – üks pühale Paraskevale ja teine peaingel Miikaelile, mille sissepühitsemisega 14. detsembril lõppesid linna hädad ja viletsused (История княжества Пскова. IV, 1831: 110–111). Ent 1831. aastal avaldatud Pihkva kirikute loetelus Paraskeva-nimelist kirikut enam ei eksisteeri (История княжества Пскова. III, 1831: 147–150). Tuleb tõdeda, et varasemaid (14.–15. saj) Paraskeva-nimelisi pühamuid ei ole säilinud kas rohkete tulekahjude, hilisemate ümberehitamiste ning -pühitsemiste tõttu või seepärast, et Paraskeva austamine esines koos mõne teise pühaku, näiteks püha Nikolai (Nikolause), püha Varvara (Barbara) või prohvet Eelija austamisega ning seetõttu võisid pühased kuuluda mõne teise pühaku austamisega seotud pühamu kõrvalaltaris. Üks põhjus võib olla seegi, et Paraskeva austamise laialdane levik jäi Nikoni reformide eelsesse aega ning hoolimata sellest, et Paraskevat austasid laiad rahvahulgad, vanausulised ja nende lähikondsed, taandus Paraskeva-nimeliste pühakute austamine ametlikus kirikuelus tahaplaanile. Sellest tingituna on arusaadav, miks N. Okulitš-Kazarin, käsitledes Pihkva pühamuid, räägib vaid ühest Paraskevale pühitsetud kabelist, mis oli kunagi asunud Pihkvas ainuusuliste koguduse Nikolai kirikus (vn Никольская единоверческая церковь) (Окуличъ-Казаринъ 1913: 173). 1676. aasta tulekahjus hävinud Koževnaja tänaval asunud Paraskeva kirikus asus püha Nikolai ilmunud ning imettegev pühane²⁸ (*op. cit.*: 172–173), mis Paraskeva koguduse ümberasumisega viidi püha Nikolai kiriku kabelisse (vn придел). Hiljem viidi pühane üle Pihkva turu lähedal asuvasse Jumalaema Kaitse pühamusse ning Paraskeva kabel pühitseti Kolmainu kabeliks. Kui 1843. aastal mõned Pihkva vanausulised oma eesseisja munkpreestri Mihhailiga eesotsas soovisid pöörduda tagasi pühasse Kirikusse, esitasid nad palve, et neile tagastataks püha Nikolai kirikuhoone. Pärast tagastamist pühamu remonditi ning pühitseti ja sealtpeale peeti seal teenistusi ainuusuliste reeglite järgi (*op. cit.*: 174). Eelöeldu annab tunnistust, et kabeli või pühamu nimipühakud võisid aegade jooksul muutuda.

Sama tendents ilmneb ka Pihkva piiskopkonnas tervikuna. Kogumikus “Святыни и древности Псковского уезда по дореволюционным источникам”, kus N. F. Levin on esitanud väljavõtteid varem publitseeritud Pihkva piiskopkonna kirikute ja külatsässonate

²⁸ Pühasele olid märgitud ka imede toimumise kuupäevad: 29., 30., 31. jaanuar ning 1. veebruar 1676 (Окуличъ-Казаринъ 1913: 172–173).

kohta koostatud kirjalikest allikatest, on Paraskeva-nimelistest kirikutest ainsana nimetatud Satserinna kirikut (Левин 2006: 411–413). Polonskis asus aga prohvet Eelija nimeline kirik, mille üks kõrvalkabelitest oli pühitsetud Paraskevale (*op. cit.*: 473). Lisaks kirikutele on selles kogumikus esitatud loetelud kirikute juurde kuulunud külatsässonatest, mille seas oli rohkesti pühale Nikolaile, prohvet Eelijale, Florusele ja Flaurusele jt pühakutele ning kirikupühadele pühitsetud tsässonaid. Käesoleva uurimuse seisukohalt on oluline, et vastukaaluks vähestele Paraskeva-nimelistele kirikutele oli käsitletavas piirkonnas suhteliselt palju suurkannataja Paraskeva või Pjatnitsa nimelisi tsässonaid. Näiteks Võbutõ prohvet Eelija kiriku juurde kuuluvast üheksast külatsässonast oli Pjatinovo külas 28. oktoobril austatava suurkannataja Paraskeva nimeline tsässon (Левин 2006: 399–402); Zalesje Kolmainu kiriku juurde kuulus 11 tsässonat, millest üks oli püha kannataja Paraskeva nimeline ja asus Laptjevost (Левин 2006: 408–411); Slavkovitši Jumalaema Uinumise kiriku juurde kuulus 12 tsässonat, millest kolm olid Pjatnitsa-nimelised – neist peakiriku lähedal asuva tsässona keskel oli kaev; Sumsi küla Pjatnitsa tsässona asus aga külakalmistul (Левин 2006: 491–494); Zrjakovitši püha Georgi kiriku juurde kuulus 10 tsässonat, millest Setina külas asuv oli suurkannataja Paraskeva nimeline (Левин 2006: 415–418); Irboska Jumalaema Sündimise kiriku juurde kuulus 7 tsässonat, millest üks oli pühendatud suurkannataja Paraskevale (Левин 2006: 423–425).

Samas tuleb silmas pidada asjaolu, et kogumiku andmed peegeldavad 19. sajandil valitsenud olukorda. Kogumikus rõhutatakse, et paljude külatsässonate tekkelugu on teadmata, samas osutatakse sellele, et enamik neist on ehitatud külarahva omal algatusel. Igatahes kinnitab Paraskevale pühendatud tsässonate olemasolu, et Paraskeva austamine oli rahva seas laialdaselt säilinud.

19. sajandi lõpul nimetati paljusid nn töotusega seotud tsässonaid (вн обетные и заветные часовни) nagu allikaidki, mille kohale nad olid ehitatud, reedesteks (вн пятницкие, Пятницкие). Seda on seletatud sellega, et töotustega seotud tsässonaid ehitati reedeti, kui oli komme koguda/kasutada abi. Püha Paraskeva allikate austamine on laialdaselt levinud ka tänapäeval, selle eredaks näiteks on Pihkvamaal Dubrovno küla ümbruskond ning Vjaski ja Zaborje küla, kus kõiki allikaid nimetatakse Pjatnitsateks. Selles piirkonnas on erandiks vaid kohalikule pühakule vaga Nikandrile pühitsetud kaevud, mis asuvad kunagise Nikandri erakla territooriumil (Щепанская 2003: 293–294).

Pihkvamaal, eriti Porhovo piirkonnas olid tuntud ka töotustega seotud pühad. Nende pühitsemise algtoukeks on sageli olnud negatiivsed sündmused (nt tulekahjud, loomade

suremine jne). Štšerepitšõ küla traditsiooni kinnistus töötusega seotud püha pärast tulekahju, kui anti töötus (nähtavasti Tihvini Jumalaema pühakuju nimelises kirikus) edaspidi sellel päeval mitte töötada, vaid seda pühitseda. Töötuse andmise järel käidi pühasega ümber küla (Народная III 2002: 626–627).

Töötusega seotud pühad olid tuntud ka Satserinnale lähedal asuvas Pihkva järve äärses Kuljes. Seal pühitseti Peeter-Pauli ja Issandamuutmise päeva. Medli külas toimus pühastega ristikäik ning batjuška (papp/preester) teenis igas tares, seejärel toimus jumalateenistus küla lähedal asuval mäel (Народная I 2002: 254). Ka Satserinna kiriklikku traditsiooni on omal ajal kuulunud töötuste andmine (Панченко 1998: 94, Трусман 1890: 43).

Mõnedes külades on pühitsetud ka töötustega seotud reedest päeva. Tihtipeale oli reedest töötusepäeva hakatud pidama pärast häda või õnnetust, näit loomade suremist. Traditsioonikohaselt toimus taolistel puhkudel pärast reedesel päeval peetud jumalateenistust ristikäik, millele järgnes küla keskel uus teenistus, kuhu toodi ka kariloomi ja hobuseid. Preester pühitses kõiki kohaletoodud loomi püha veega.

Porhovo piirkonnale on iseloomulik töötusega seotud pühapaikade, eriti allikate kohale ehitatud kaevude austamine. Töötustega seotud pühapaiku käidi austamas ka Pihkvamaa teistes paikades. Näiteks Slavkovski valla külades käidi töötustega seotud pühitsetud kaevudel Jüripäeval. Sama valla Slavkovitši külas käidi üheksandal reedel pärast paasat pühitsemas töötusega seotud reedet Paraskovia-nimelise tsässona juures. Pärimuse järgi ehitati see tsässon püha Paraskeva ilmutiskohale (allikale). Töötusega seotud reedet pühitseti Slavkovitši külas traditsioonikohaselt – jumalateenistusele tsässonas järgnes veepühitsemine ja ristikäik. Kohale tuli kogu ümbruskonna vaimulikkond, püha vett võeti kaasa ning tarvitati raviotstarbel. Samal päeval peeti külas ka laata. Üheksandal reedel pärast paasat toimus ristikäik ka Mitrofanovo valla külades ning rahvast olnud seal nagu vett meres. Verhnjemostskoje vallas pühitseti küla nimetusest tulenevalt „Dubrovitši reedet“, mil haiged ja väetid käisid Duvrovitši küla lähedal oleva allika kaevul. Ka seal peeti kaevu juures olevas tsässonas jumalateenistus ning sinna viidi ande (nt käterätikuid ja muid esemeid), kaasa aga võeti tervistavat püha vett (Народная III 2002: 626–627). Porhovo piirkonnas peeti Eelija reedel ka laatu, mis kestsid enamasti kolm päeva – reedel, laupäeval ja pühapäeval (Народная III: 627).

5.2. Pihkvamaal kirikupüha ees või järel peetavatest ristikäikudest

Käsitledes varasematel sajanditel Pihkva piiskopkonna mõjupiirkonda jäänud Satserinna kiriklikku traditsiooni, vaatlen siinkohal veidi lähemalt 19. sajandil Pihkvas ja Pihkva piiskopkonnas toimunud ristikäike, mis olid seotud mõne kindla nädalapäevaga, kusjuures päeva valikut mõjutanud põhjused võisid olla vägagi erinevad. Seitsme Pihkva linna olulisema ristikäigu seas on andmed kahest ristikäigust, mis toimusid kindlal nädalapäeval, kas enne või pärast olulist kirikupüha. Ümber Pihkva linna toimus ristikäik paasa setsmenda nädala teisipäeval, millele eelneval pühapäeval toodi Petseri kloostri imettegevad pühased Pihkva Kolmainu kirikusse. Seda ristikäiku peeti teisipäeval sellepärast, et esimene ristikäik nende pühastega ümber Pihkva toimus 1601. aasta 21. mail, mis tolle aasta kalendris oli seitsmenda paasanädala teisipäev (О крестныхъ ходахъ въ городе Пскове и его окрестностяхъ 1858: 3–7). Teine kindla nädalapäevaga seotud ristikäik oli Peeter-Pauli paastu kolmandal pühapäeval, mil sellele eelneval pühapäeval toodi Svjatogorski kloostrist imettegevad pühased Pihkva Kolmainu kirikusse. Ristikäik toimus ümber Pihkva keskmise müüri (*op. cit.*: 7).

Pihkvas ja Pihkva piiskopkonnas toimus teisigi ristikäike, mis olid seotud mõne kindla nädalapäevaga enne või pärast paikkonnas olulist kirikupüha. Vähemoluliste, teist liiki (вн другого рода) ristikäikude seas mainitakse Pihkva Varlaami kirikus Peeter-Pauli paastu esimese nädala reedel peetavat ristikäiku vaga Hutõni Varlaami imeteo meenutuseks. Selle ristikäigu traditsioon lähtub Novgorodi Püha Tarkuse (Sofia) kirikust Varlaami kloostrisse suunduva ristikäigu eeskujust (*op. cit.*: 28).

Petseri Jumalaema Uinumise kloostri ristikäikudest on kindla nädalapäevaga seotud paasanädala esmaspäeval ja kolmapäeval toimuvad ristikäigud ümber kloostri müüride. Kui 1858. aasta publikatsioonis klassifitseeritakse eelmainitud ristikäigud esmatähtsatena, siis paasanädala (Valgusenädala) reedest ristikäiku Petseri eeslinna kloostriorus asuva allika juurde käsitletakse teisejärgulisena. Seda päeva tähistatakse Konstantinoopoli Jumalaema pühakuju “Jumalaema eluandev allikas”²⁹ mälestuspäevana. Verhni Ostrovi Peeter-Pauli kirikus igal aastal toimunud kuuest ristikäigust üks oli paasanädala reedel (*op. cit.*: 48).

²⁹ Pühakuju “Jumalaema eluandva allika” süžee on Vene aladele jõudnud Bütsantsist. Pärimuse järgi ehitati Konstantinoopoli lähistelem Jumalaema kirik “Eluandev allikas” tervendava allika juurde 5. sajandil.

5.3. Paraskeva Pihkvamaa 14.–16. sajandi koolkonna pühastel

Satserinna asub väga lähedal Pihkvamaa iidsetele, alates 13. sajandist tegutsevatele pühasemaalikeskustele. Selle koolkonna varasemad teadaolevad Paraskeva pühased pärinevad 14.–15. sajandist. Nendel pühastel ei hoia Paraskeva vasakus käes lahtirulluvat kirjarulli usutunnistusega. Enamasti on vasaku käe peopesa suunatud õnnistavalt vaataja poole. Keskväljale või selle äärtele lisatud pühakuna sarnaneb Paraskeva ikonograafia sagedasti Marina omale: vasak käsi pole pealisrüü alt nähtav. 16. sajandi algul lisandub Paraskeva ikonograafiasse rullraamat usutunnistusega ning õlgadele langev valge pearätt (Родникова 1990: 303). Usutunnistuse kinnistumises ikonograafiasse näeb A. Rõndina lääne mõjusid, mis esinesid algul ainult puitulõigatud pühastel ning kinnistusid hiljem ka pühasemaali ikonograafiasse (Рындина 2002: 198).

Püha Nikolai (Nikolause) ja püha Paraskeva puitu lõigatud (puulõikes) pühaseid võib kohata nii pea- kui ka kõrvalaltarite pühaseseinast (ikonostaasis). Vaatamata 1722. aasta Sinodi rangele käsule likvideerida kõik puitu lõigatud pühased, leidsid need tee kas kirikute varakambrisse või jäeti pühamutes oma endistele kohtadele. Neid muistseid ja imettegevaid puust pühaseid austas rahvas laialdaselt veel 19. sajandi lõpus ning 20. sajandi algulgi (Рындина 2002: 190).

Kuigi järgneva 100 aasta jooksul täitusid Vene keisririigi kirikud baroksete, skulptuurirohkete pühaseseinadega, kuulusid paljud varasemad puitu lõigatud pühased 1830. aastal välja antud Sinodi käsu järgi hävitamisele. Samas aga avaldati teaduslikes publikatsioonides neid käsitlevaid materjale. Näiteks Vene riigi muististele pühendatud kirjanduses kirjeldati Novgorodi Sofia katedraali riznitsast pärinevaid skulptuure. Publikatsiooni eessõnas oli lühike ülevaade püha Paraskeva kultusest rahva hulgas (Тарасов 1995: 234). Püha Nikolai ja püha Paraskeva puudust pühased (puust kujud) ning nende austamine oli laialt levinud mitte ainult õigeusklike, vaid ka Venemaal elavate võõramaalaste hulgas, eriti muistsel Pihkvamaal. Taolised pühased võeti aga Pihkvamaal vastu äärmise ettevaatlikkusega, sest tegemist oli suhteliselt hilise nähtusega. Pihkvamaal ei olnud Nikolai ja Paraskeva puust kujud levinud tõenäoliselt enne 1548. aastat, mil Rugodivist³⁰ Pihkvasse toodud pühakutepaar tekitas kohalikes esialgu kõhkclusi, sest nende kummardamises nägi rahvas paganlikku kultust. Segaduse lahendas Novgorodi peapiiskop Makari(us), kes pidas eestpalve ning käskis seepeale pihkvalastel võtta pühased vastu austuse ja palvega

³⁰ Pokrovski seostab kõnesolevat Rugodivi Narvaga (Покровский 1914: 10).

(Покровскій 1914: 10–13). Hiljem läksid puust pühasepaari teed tõenäoliselt lahku. Püha Nikolai puust kuju jäi Pihkvasse. Kirjanduses on viiteid, et selle kuju paariline, Paraskeva puust kuju, oli aga mõnda aega Satserinnas. Igatahes viidi kas see või mõni teine Paraskeva puust kuju oma austamisaigast Satserinna kalmistult 18. sajandi lõpus Pihkvasse ning ta uueks asupaigaks sai Pihkva Kolmainu kirik (Панченко 1998: 169–170).

Pihkvamaale iseloomuliku pühakutegrupi moodustavad Paraskeva, Uljana (Juliana) ja Varvara (Barbara)³¹. Pühastel kujutati neid nii eraldi kui ka kolmekesi koos või paarikaupa pühaste keskväljal (вн поле). Seevastu Novgorodimaalt pärinevatel pühastel esines Paraskeva sagedasti koos Anastasiaga (Родникова 1990: 300). Vanimaks säilinud näiteks on 14. sajandi lõpust/15. sajandi algusest pärinev, algselt Pihkva püha Varvara kloostrile kuulunud valitud pühakutega pühane (Родникова 1990: 295, ill. 17). Keske figuuri – püha Varvara– paremal käel seisab püha Paraskeva ning vasakul püha Uljana. Kõigi kolme pühaku paremas käes olevad ristid viitavad märterlusele ja kannatustele usu tunnistamisel. Püha Paraskeva paremas käes on rist ning vasak, Varvara poole suunatud käsi osutab üles. Paraskeva üleriie – mafori – on punane, alusriie sinakasroheline koos valgendustega. A. Ovtšinnikov on juhtinud tähelepanu vaadeldava pühase otsestele seostele Tessaloniki, Athose ja Mistra (Mystra) eeskujudega, mille töid endaga kaasa väljarändajad lagunevast Bütsantsi impeeriumist (Овчинников 1995: 158). A. Rõndina on näinud käsitletava pühase puhul analoogi Bulgaaria pealinna pühade kaitsjate – Petka, Filofeja ja Feofana – pühaste ikonograafiaga. Viimatimainitud pühakugrupp kehastas Tärnovo kui uue Konstantinoopoli ideed, mille tagatiseks olid nende pühad säilmed ja tänu millele Bulgaaria samastus Bütsantsiga. Selles, kahest kannatajast ja ühest pühast keisrinnast koosnevas kolmikus on nähtud sarnasust Pihkvast pärit Paraskeva, Varvara ja Uljana pühasega. Pihkva pühasel on Varvara kujutatud kroonituna kuninglikus rüüs, Paraskeva ning Uljana aga kannatajarüüs ristidega käes. Paraskeva, Varvara ja Uljana ning Petka, Filofeja ja Feofana saranase

³¹ Siinkohal on oluline märkida, et püha Varvara säilmed sattusid Vene aladele juba 12. sajandi alguses: need tõi Kiievisse Varvara, keiser Alexios Komnenose tütar ja Kiievi vürsti Svetopolki naine. Märter Uljana, nagu Varvaragi, oli Iljapoli suurkannataja. Mõlema märtri nimepäeva pühitsetakse kirikukalendri järgi ühel ja samal päeval.

Petseri kloostrist põhja pool, Neljakümne kannataja kogudusekiriku läheduses asus 1540. aastal kloostriülem Korneliuse ajal rajatud ja kloostri juurde kuuluv Püha Suurkannataja Varvarale pühitsetud tsässon (Описание Псково-Печерскаго первокласнаго монастыря, Дертъ 1832). Hiljem rajatud püha Suurkannataja Varvara kiriku koguduse moodustasid enamjaolt setud.

kujutamise viisi põhjal on täheldatud lõunaslaavi traditsioonide ilminguid pühade säilmete kultuse kontekstis vene ja bulgaaria alade ühtsel ideelisel tasandil (Рындина 2002: 196).

15. sajandi algusest pärineval pühasel³² on Paraskeva kujutatud koos Basilius Suure, Gregorius Jumalasõnaõpetaja ja Johannes Kuldsuuga. Nimetatud kirikuisasid kujutati mõttekaaslastena sageli koos altariruumi seinamaalidel. Pühase kirikuisade ikonograafia põhineb bütsantsi traditsioonil. Paraskeva kohalolu kirikuisade seas on peetud kas ebatavaliseks (Родникова 1990: 297, ill. 25) või on selles nähtud viidet liturgilisele ohvrile (Onasch 1961: 376). Siinkohal on huvitav märkida, et alates 1641. aastast asuvad Paraskeva-Petka säilmed Iași (*Ясса*) linnas Kolmele Kirikuisale (ülemkarjasele) – Basilius Suurele, Gregorius Jumalasõnaõpetajale ja Johannes Kuldsuule – pühitsetud kirikus.

Esimestel Paraskeva eluloopühastel (joon 5) on äratuntavad bütsantsi ikonograafias välja kujunenud kannatustseenid, mis põhinevad 11. sajandi algul kirja pandud Basiliuse menoloogionidel, omaaegsetel pühakuelulugude entsüklopeediatel (Родникова 1990: 304; Павлова-Сильванская 1968: 133). Samas eristub Pihkva koolkond Bütsantsi eeskujudest kannatuse ekspressiivse külje tahaplaanile asetamisega: kannatust kujutatakse eelkõige kui vaimse täiustumise teed (Овчинников 1995: 158). Varasem teadaolev Paraskeva eluloopühane³³ pärineb 15.–16. sajandi vahetusest. Kui I. Rodnikova loeb pühase keskosas asuvat Paraskeva elusuurst kujutist traditsiooniliseks ja leiab sellele analooge nii Pihkva kui ka Novgorodi 14.–15. sajandi pühaste hulgas (Родникова 1990: 304), siis E. Ovtšinnikova juhib tähelepanu Paraskeva kujutise Siinai ja lõunaslaavi stilistilistele mõjutustele, mis eristab kõnealuse pühase teistest Novgorodi ja Pihkva 14.–15. sajandi pühastest (Овчинникова 1968: 137–138). Seevastu raamivad elulookujutised (kleimod) esindavad lisaks Bütsantsi ikonograafiliste mõjudega kannatustseenide ka täiesti uusi ning haruldasi stseene, millele varasemad analoogid puuduvad. Näiteks “Paraskeva paganlike iidoleid purustamas”, kus pühakut on kujutatud kahel korral: põlvitavana ja püstitõusvana, või Paraskeva koos talle vangikongis ilmunud ingluga, kes hoiab käes Kristuse kannatamisriistu. Ka viimatinimetatud kujutisel esineb Paraskeva kahes erinevas ajalises tegevuses (Павлова-Сильванская 1968:

³² Valitud pühakud: Paraskeva Pjatnitsa, Gregorius Jumalasõnaõpetaja, Johannes Kuldsuu (Riiklik Tretjakovi Galerii Moskvas).

³³ ГИМ 5762.

130; Родникова 1990: 304). Tavapärase ei ole ka pühase eluloostseenide³⁴ kellaosuti liikumise suunas lugemise kord, mis seondub varase, Bütsantsist pärineva traditsiooniga.

Pihkvamaalt pärinevate varasemate, tänapäeval muuseumides asuvate pühaste puhul on tüüpiline see, et nende täpne pärinemiskoht on teadmata või pärinevad nad mõnest vanematest Pihkva ja selle ümbruskonna kloostrist või kirikust. Samuti võisid nad olla vanausuliste või ainuusuliste kasutuses, kuuluda mõne kollektsoonääri valdusse või pärineda mõnest väikesest Pihkvamaa maakirikust või tsässonast (Родникова 1990: 291–318).

Järgnev ülevaade annab ettekujutuse Paraskevaga seotud pühaste asukohast 20. sajandil, enne muuseumidesse või erakogudesse sattumist. Nende pühaste puhul on tüüpiline, et:

- 1) Asukoht ei ole kas teada või on vaieldav. Näiteks on küsimusi tekitanud 15.–16. sajandi vahetusest pärineva Pihkvamaal esimese teadaoleva, praegu Tretjakovi galeriis asuva Paraskeva eluloopühase viimane asukoht. Ühe versioonina on selleks pakutud Pihkva lähedal asunud prohvet Eelijale pühendatud 1677. aastal rajatud kirikut, kus kunagi oli asunud prohvet Eelijale pühitsetud mungaklooster, mida seoses tulekahjuga mainitakse juba 1465. aastal (Родникова 1990: 301; Окуличъ-Казаринъ 1913: 199). Teise maailmasõja keerises sattus pühane aga Saksamaale ning Venemaale tagastatuna Moskvast asuva I. Grabari nim. Teadusliku Restaureerimiskeskuse Restaureerimisatlejeesse (ГЦХРМ). Sealt toodi ta puhastatuna hilisematest ülemaalingukihtidest ja keskosa fooni ning eluloostseene katvast 17. sajandi hõbetatud basmakihist 1947. aastal Moskva Riiklikusse Ajaloomuuseumisse. Teisalt on sama pühase võimaliku päritolukohana oletatud Petseri kloostrit (Павлова-Сильванская 1968: 128–129). Mõlemad versioonid – nii prohvet Eelija kultusega seotud pühamu kui ka Satserinnast 14 km kaugusele jääv pühasemaalikeskus, Petseri klooster – on antud teemakäsitluse juures huvipakkuvad. Prohvet Eelija kloostrist pärinemine võib viidata püha Paraskeva ja prohvet Eelija austamistraditsiooni võimalikule segunemisele (nt Eelija reede). Päritolu Petseri kloostrist kui Satserinna kirku lähedal asuvast

³⁴ Suuremõdulise pühase (150 x 118 cm) 18 kleimod sisaldavad järgmisi stseene Paraskeva eluloost: Paraskeva rahvale kristlust kuulutamas; Paraskeva sulgemine vangikongi; Paraskeva maavalitseja ees; Paraskeva piitsutamine härjasoontega; Paraskeva toomine maavalitseja palge ette; Paraskeva piinamine kaabitsatega; Paraskeva vangikongis koos kahe inglisa ning talle ilmunud Issanda kannatuste päeva meeldetuletajaga; Issanda kannatuste päeva meeldetuletaja ilmumisest ehmunud vangivalvurid maavalitseja ees; Paraskeva paganlikke iidoleid purustamas; ehmunud elanikud maavalitseja ees; Paraskeva piinamine tulega; Paraskeva pea maharaiumine; Paraskeva matmine; maavalitseja hukkimine – Paraskeva piinaja Aetius ratsuga kuristikku langemas (Родникова 1990: 304; Павлова-Сильванская 1968: 130–131).

pühasemaalikeskusest aga sellele, et kõnesolev pühane võis olla eeskujuks mõnele Satslerinna kirikule maalitud Paraskeva pühasele.

- 2) Paljud nüüdseks Venemaa kesksetes muuseumides ja erakogudes asuvad pühased asusid enne sinna sattumist Pihkvamaa väikestes külakirikutes või külatsässonates. Näiteks 16. sajandi esimesse poolde dateeritud eluloostseenidega Paraskeva pühane (Псковский музей 6574, 110 x 85,5) asus kuni 1963. aastani Pihkva oblasti Dno rajooni Zaklinje (vn Заклинье) külas; 15. sajandist pärit pühane, millel on kujutatud Paraskeva koos Basilius Suure, Gregorius Jumalasõnaõpetaja ja Johannes Kuldsuuga ning mis praegu asub Tretjakovi galeriis (ГТГ 1), asus kuni 1913. aastani Snetogorski kloostri lähedal olevas tsässonas (Родникова 1990: 300–301).
- 3) Pärinevad Pihkva Varvara kirikust. Näiteks pärinevad Pihkva Varvara kirikust mitmed pühased, kus Paraskeva on kujutatud pühakutegrupis koos Varvaraga. Varvara kiriku 14. sajandi lõpu–15. sajandi alguse pühased (ГТГ 28758, Новгородский музей 9772, jt) on päritolukoha ja eripärase maalimisviisi tõttu tuntud kui Varvara meistri pühased (Родникова 1990: 300, 301).

6. SATSERINNA PARASKEVA PÜHASED

6.1. Ilmunud pühased

Esimese Paraskeva pühase ilmumine Satslerinna alale seostub imega (Толстой 1861: 22). Pühase ilmumine mõne puu – enamasti männi või tamme – juurte vahele või najale on ortodoksses traditsioonis üsna tavaline ilmumisviis. Pühaste ilmumist puudele või puu juurtele on seostatud eelkristlike pühapaikade kristianiseerimisega. J. Trusman peab võimalikuks, et Satslerinna kirik on ehitatud endise püha salu kohale, kus on ka ohverdatud (Трусман 1890: 42). Samas võib ilmumiskoht osutada olulisele tulevasele vaimulikule keskusele. Ida-Eestis on sarnase ilmumisviisi näiteks Vasknarva prohvet Eelija õigeusu kiriku kroonikas sisalduv pärimus, mis kirjeldab Pühtitsa mäel asetleidnud Jumalaema Uinumise pühase ilmumist. Üldiselt on peaaegu kõikidele kloostritele, sealhulgas ka Pihkva piiskopkonna kloostritele ja olulisematele kirikutele iseloomulik, et neid ehitati kohtadesse, mis olid seotud imetegude või imettegevate pühaste ilmumisega. Nii näiteks rajati ka Petseri klooster kohale, kus Vana-Irboska jahimehed kuulsid sügavas metsas Kamentsa oja lähistel imeilusat laulu ja tundsid viiruki lõhna. Peatselt ostsid Irboskast pärit talumehed need maad endale. Kord puudelangetamise ajal leitigi koopasuu, millel oli silt “Jumala loodud koobas”. Pärimuse järgi elanud seal Kiievi koobaskloostri ääremaadele põgenenud mungad (Псково-Печерский вестник 1998: 57–66). Pühase juhtiv ja teed näitav osa ilmneb ka Petseri kloostri munga Dorofeiga seotud pärimuses (Псково-Печерский вестник 1998: 57–60). Kahe imettegeva pühase ilmumisega on samuti seotud Svjatogorski kloostri rajamine Pihkvamaale 1569. aastal (О крестных ходахъ въ городе Пскове и его окрестностяхъ 1858: 8).

Paraskeva kujutisega ilmunud ning imettegeva pühase kohta on andmeid kaugemaltki. Arhimandriit Makari(us) viitab 17. sajandist pärinevale algtekstile,³⁵ mille kohaselt Pihkva ning Novgorodi peapiiskop Makari(us) Suure³⁶ valitsemisajal ilmunud 1539. aastal Kargopoli piirkonnas Onega jõe ääres Jarnema küla läheduses verdjooksva kase seest imettegev pühane Mürra (Myra) linna piiskopi Nikolause ning pühade suurkannatajate Varvara ja Paraskeva kujutistega. Sellegi teksti kohaselt ehitatakse pühase ilmumiskohta algul kabel, hiljem aga peapiiskopi patronaazi toel kirik. Olulise aspektina tuleb siin esile pühase ja ilmumiskoha

³⁵ НГМ № 1088 (Сборник Житий и Сказаний. XVIII в.).

³⁶ Püha Makarius, hilisem Moskva metropoliit († 1563; mälestuspäev 30. detsembril).

seos: pühane pöördub pärast imelisi tervendamisi oma ilmumiskohta tagasi (Архимандрит Макарий 1998: 23–29).

Tuntud on pärimus Satserinna kiriku rajamisest Paraskeva pühase ilmumiskohale. Kohalik pärimus jutustab, et inimesed, leides pühase ilmumiskoha sobimatu olevat Paraskeva auks kiriku ehitamiseks, valisid selleks välja kolm kohta ja viisid Paraskeva pühase sinna; kuid iga kord tuli too nähtamatu jõu poolt kantuna esialgsele ilmumiskohale tagasi. Pärimuses viidatakse neile kohtadele: Possaadi (vn Посадъ) ja Gorodištše (vn Городище) külale, nelja versta kaugusel külakalmistust (Окуличъ-Казаринъ 1913: 100–101).

Kohaliku pärimuse järgi leitud üheaegselt ilmunud (Paraskeva)-Pjatnitsa pühasega suur kivirist, millel olevat olnud kiri, mis käskis ilmumiskohta kiriku ehitada. Ristile olevat (Paraskeva)-Pjatnitsa ise andnud oma nime — Pjatnitsa (Трусман 1890: 43). Satserinna kirikus asuva kiviristiga on seotud ka teine pärimus, mille kohaselt Krupasse viidud rist olevat naasnud sealt imelisel kombel oma algsele asukohale. Pärimuse järgi viisid risti Pihkva järve äärde Krupasse kohalikud venelased põhjendusega, et kus asub rist, sinna tuleb ehitada kirik. Hommikuks oli rist Satserinna tagasi. Kes tõi, ei ole teada. Setu pärimuse kohaselt Püha Vaim (setu traditsioonis Pühavaim). Nii toimus korduvalt ja lõpuks venelased nõustusid kiriku ehitamisega Satserinna.³⁷ Rahvapärimuste järgi on Setumaal toimunud ka kalmudelt äraviidud kiviristide naasmisi.

6.2. Eestis inventeeritud ja kunstimälestisena registreeritud Satserinna Paraskeva pühased

Muinsuskaitseameti riikliku kunstimälestiste registri andmeil on Eestis riikliku kaitse all ja inventeeritud üheksa Paraskeva pühast³⁸, millest seitse (nr 5407, 5436, 5439, 5443, 5444, 5464, 5476) pärinevad Satserinna kirikust. Neist on praeguseks säilinud viis, kaks varastati

³⁷ Kiviristiga seotud rahvapärimuse jutustas siinse uurimuse autorile August Kaljukosk 2003. aasta novembris.

³⁸ 1) “Püha Paraskeva”, 20. saj algus (õli, puit). Valga EAÕ kirik (MA reg nr 4871); 2) “Püha Paraskeva” ikonostaasil. 19. saj. (õli, puit, messingkate, kullatud, klaaspärlid). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5407); 3) “Püha Paraskeva”. 1829.a. Pihkva töö (õli, puit, hõbenimbused). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5436); 4) “Püha Paraskeva”. 19. saj. lõpp, 20. saj. ülemaalingud (õli, puit, metallkate). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5439); 5) “Püha Paraskeva”. 20. saj. (õli, puit). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5443); 6) “Püha Paraskeva”. 1900 (õli, plekk). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5444); 7) “Püha Paraskeva”. 19./20. saj. (õli, puit, nimbus 19. sajandist (valge metall, kullatud, graveeritud). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5464); 8) “Püha Paraskeva”. 20. saj algus (õli, puit, messing, klaas). Saatse EAÕ kirik (MA reg. nr. 5476); 9) “Püha Paraskeva” kappraamistuses. 19.-20. saj (õli, puit). Kaarepere kirik (MA reg. nr. 20292).

1991. aastal³⁹. Eeltoodud Paraskeva pühaste loetellu ei ole lisatud neid pühaseid, kus Paraskeva on kujutatud pühakutegrupis (näit Põhja-Setumaalt pärit pühane, MA reg nr 5691⁴⁰), ja 18. sajandist pärinevat “Paraskeva lugu” (MA reg nr 5435), sest viimatimainitu ei kajastu ka Moskva kunstiteadlaste M. Krassilini ja A. Samoilovi 22.05.1986.a inventeerimisdokumentides (Опись 1986, 1–20) ega MA fotoarhiivis ning selle kohta ei leidu ka vargust tõendavat akti.⁴¹ Lisaks Muinsuskaitseameti arhiiviandmetele, mis põhiosas baseeruvad 1986. aasta mais Satserinna kirikus toimunud inventeerimisele ja dateerimisele, esinevad dokumenteeriva allikmaterjalina ka fotod, kust saab ülevaate Satserinna kiriku miljööst ja pühastest alates 20. sajandi kaheksakümnendate aastate algusest.

1980. aastate teisel poolel tehtud inventeerimisega dateerisid M. Krassilin ja A. Samoilov Satserinna Paraskeva pühased ajavahemikku 19. sajandi teisest veerandist kuni 20. sajandi algusesse. Seega on tegemist suhteliselt hiliste pühastega, eriti kui arvestada asjaolu, et Satserinna surnuaial, praeguse kiriku lähedal, asus 17. sajandil ehitatud puukirik ning kirikuraamatutes olev varaseim teadaolev preestri nimi pärineb 1690. aastast.

Ühelt poolt annavad vaadeldavad pühased ülevaate vene 19. sajandi pühasemaalise levinud üldistest suundumustest: hilise (1700–1914) pühase esindajatena ei kajasta nad ainult vastavat aega, tehnikat ja teoloogiat, vaid ka stiililisi kaalutlusi (eelistusi). Paljud neist on nn segastiilis – keskajamõjulised või poolbaroksed, neis leidub elemente nii renessansi kui postrenessansi traditsioonist. Nad on samavõrd akadeemilised kui romantilised ja realistlikud (Bobrov 1998: 215–217), neid on mõjutatud nii vene “fotorealism” (Kotkavaara 2000: 70) kui ka pühasemaali traditsiooni järjepidevus, mis põhines vanadel kaanonitel ja maalimisjuhistel. Seega on Satserinna Paraskeva pühastel täheldatavad jooned, mis seovad neid hilise pühasemaali traditsiooniga, mille kohaselt pühased võisid olla mõjutatud Lääne-

³⁹ Seoses Saatse kirikus 16.–17. oktoobril 1991. aastal toimunud vargusega (kriminaalasi nr. 91210522) esineb 5. detsembril 1991. aastal koostatud kunstiloolises ekspertiisiaktis Saatse kirikust varastatud kultusesemete nimistus välialtar “Püha Paraskeva” ikooniga (14.III 6.A 17–18; tagantjärele võetud muinsuskaitse alla 1997. aastal, MA reg. nr. 5476) ning ikoon “Püha Paraskeva” (14.III 6.A 3; tagantjärele võetud muinsuskaitse alla 1997. aastal, MA reg. nr. 5464).

⁴⁰ Põhja-Setumaalt pärit pühasel (18./19. saj., puit, õli, tempera) kujutatud püha Paraskeva, apostel Peetrus, püha Jüri (Võidukas Georgi) ja püha Anastasia kuuluvad kõik käsitletava piirkonna tsässonate või kirikute nimipühakute hulka. Seega on suur võimalus, et mainitud pühane on maalitud kõnealuses piirkonnas asuvale, mõnd eespoolmainitud pühakunime kandvale kirikule või tsässonale.

⁴¹ Tegemist on 1.augustil 1973. a. Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega nr. 346 Eesti NSV territooriumil asuvate riikliku kaitse alla kuuluvate vabariikliku tähtsusega kunstimälestiste nimekirja võetud väliikooniga “Paraskeva Pjatnitsa lugu” (tempera, puit, kate valgemetallist), 18.saj., objekt nr. 987, asukoht Paraskeva Pjatnitsa kirik Saatses. Pühane tunnistati 19.04.1997. aastal automaatselt kultuurimälestiseks (Kultuuriministri 19.04.1997. aasta määrus nr. 5). Seega on kaks võimalust: pühane varastati enne M. Krassilini inventeerimist ja dateerimist või dateeris M. Krassilin pühase hilisemasse aega ning tegemist on n-ö topelt inventeeritud pühasega.

Euroopa sakraalkunsti traditsioonidest või neid otseselt järgida (olles siiski maalitud õigeusu traditsiooni vaimus). Samuti võisid nn hilised pühased põhineda traditsioonil, kus püüti rangelt järgida sõna ja kujutise ühtsust ning kus ei ole võimalik eristada kõrgemat maailma nn madalamast maailmast, kuna viimane on hädavajalik kõrgema kujutamisel, sest ülemine maailm on seotud alumisega ja peegeldub selles (Kiriku saladus 2007: 28). Satserinna kiriku Paraskeva pühastel võib täheldada teatavat paikkondlikku eripära, mis on nii pikaajalise ortodoksse traditsiooniga piirkonnas igati loomulik.

Ehete ja votiivkingide annetamine pühastele on laialt levinud nii katoliiklikus kui ortodoksses traditsioonis. Ka Satserinna kirikus asuvale Pjatnitsa nime kandvale kiviristile ja Paraskeva pühastele annetatud votiivkingid on olnud paljudel juhtudel seotud tötuste andmistega. Pjatnitsa nime kandvale kiviristile annetati 19. sajandil mitmesuguseid vahast looma kujukesi, vahatatud esemeid, vahast tehtud valgusteid, silmapaari kujutisi ja küünlaid. Samasuguseid annetusi viidi ka Paraskeva pühase ilmumiskohal kasvava männi juurde. (Панченко 1998: 94). Annetatud ehteid ja votiivkinke võib panna pühase külge (riputada pühase ühest äärest teise, kinnitada need üle pühase tõmmatud lindi või kee külge) või panna pühasele n-ö kaela (kinnitada palet ümbritseva metallist nimbuse – *vn венец* – taha). Samuti võib neid kinnitada pühase lähedusse selleks otstarbeks riputatud kangale või mõnele muule alusele (joon 6).

Satserinna kirikust pärinevate Paraskeva pühaste juures leidub jooni, mis seovad neid setu naiste ehtekandmistraditsiooniga (Piho 1992: 72-89). Pühastele annetatud setu naiste ehteid leidub teisteski Setumaa pühakodades (Piho 2000: 5). Satserinna kiriku Paraskeva pühastele on iseloomulik, et annetatud/kingitud ehted on Paraskevadele n-ö kaela riputatud. Eriti palju ehteid on kahel Satserinna imettegeval Paraskeva pühasel (MA reg. nr. 5407, joon 7,8; MA reg nr 5439, joon 9). Selles kontekstis on huvipakkuv fakt, et kahel Satserinnast varastatud Paraskeva pühasel oli kaelas ortodoksi traditsioonile iseloomulik pühaseehe – tsaata⁴² (MA 5476, joonis 10; MA 5464, joon 11), mis on Eestis üsna harvaesinev. M. Krassilini ja A. Samoliovi 1986. aastast pärinev inventeerimisdokumentatsioon tõendab, et tsaata on olnud kaelas ka kolmandal Paraskeva pühasel (MA reg nr 5439), mis asub paremal kliirosel (Опись 1986: 6), kuid aastast 1981 pärineval samast pühasest tehtud dokumenteerival fotol (MA neg 8008) tsaatat enam pole.

⁴²Üldlevinud traditsiooni kohaselt, mis esineb ka Satserinna kirikus, kinnitati tsaata palet ümbritseva metallist oreooli külge selleks ettenähtud aasadesse.

M. Krassilin ja A. Samoilov on oma 1986. aasta inventeerimiskirjeldustes neljal pühasel täheldanud 20. sajandi algusest või kolmandast veerandist pärinevat ülemaalingut (Опись 1986, 1–3, 6, 9, 13). Algne kujutis on nähtav vaid pühakoja hoone 1884. aastal valminud juurdeehituse põhjaseinal asuval 1829. aastal Pihkvas maalitud pühasel (MA reg. nr. 5436, mõõdud 91 x 69), juurdeehituse lõunaseinal asuval 1900. aastast pärineval õliga plekile maalitud pühasel (MA reg nr 5444, mõõdud 78 x 67) ja 20. sajandi algusest pärineval õliga puitalusele maalitud pühasel (MA reg nr. 5443 mõõdud 72 x 55).

Püha Paraskeva on eelmainitud pühastel kujutatud märterlusele viitava ristiga ning punase pealisrüü ning sinakasroheka alusrüüga, juukseid varjab valge pearätt.

6.2.1. Satserrinnast pärinevad ülemaalinguta Paraskeva pühased

Satserrinna kirikuruumi pikenduse põhjaseinal asuval 1829.aastal Pihkvas maalitud pühasel (MA reg nr 5436, mõõdud 91 x 69) on püha Paraskeva kujutatud täisfiguuris, teda ümbritseb eluloostseenidega raamistus, mis põhineb Paraskevale pühendatud akafisti tekstil. Eluloostseene omakorda ümbritseval kõrgemal alal – polje`l – on Paraskevale pühendatud akafisti tekstidel põhinevad slaavikeelsed kokkuvõtted. Pühase keskosas kujutatud püha Paraskeva hoiab vasakus küljele viidud ülestõstetud käes allapoole lahtirulluvat kirjarulli, vasakus küljele viidud ülestõstetud käes aga risti. Valge, juukseid varjav pearätt langeb vabalt õlgadele. Rohelist alusrüüd kattev punane, kaeluse kohalt kinnitatud selja taha langev pealisrüü on parema puusa juurest toodud rikkalike voltidega diagonaalis üle parema õla. Taolised, barokkkunstile omased diagonaalsed liikumised on iseloomulikud ka muudu arhailise pühase kleimodele. Seega on antud juhul tegemist tüüpilise nn segastiilis pühasega. Käsitleva pühase puhul ilmnevad ka paikkonnale iseloomulik pühastele lisatavate metallist aupaistete olemasolu. Nii püha Paraskeva kujutisele kui teda ümbritsevate eluloostseenidel kujutatud pühakutele on lisatud väikeste naeltega kinnitatud metallist aupaisted, mille proovikojamärk kuulub Pihkvas 1815–1844. aastal proovimeistrina töötanud Mihhail Tarassovile.

Kirikuruumi pikenduse lõunaseinas asuvad kaks 20. sajandi algusest pärinevat Paraskeva kujutist:

Õliga puitalusele maalitud pühasel (MA reg nr 5443, mõõdud 72 x 55) on kujutatud püha Paraskeva poolfiguur. Püha Paraskeval on rullraamatu asemel käes 18. sajandil Lääne-

Euroopa sakraalkunsti mõjul õigeusu ikonograafiasse juurdunud Paraskeva pühastele iseloomulik märterlusele viitav tunnus – palmileht. Palmileht märterluse tunnusena oli tol perioodil laialdaselt levinud õigeusu kirikukunstis. Nii vasakus käes olevat palmilehte kui paremas käes olevat risti hoiab pühasel kujutatud püha Paraskeva enda ees, küünarnukist kergelt kõverdatud käes. Õlgadele langev, juukseid varjav pearätt on eest kinnitatud väikese prossiga. Õlgade kõrgusel on kirikuslaavikeelne tekst, mille eestikeelne tõlge on: Püha suurkannataja Paraskeva Reedeks kutsutu. Pühase ülaosas on aga pilvedel seisvatena kujutatud Pihkvamaal väga tuntud ja austatud märtrid Florus ja Laurus. Nende tuntust kinnitavad selles piirkonnas 19. sajandil olnud rohkearvulised neile pühitsetud tsässonad, sealhulgas ka Ida-Setumaal, nt Irboskas ja Mõla külas.

1900. aastast pärinev õliga plekile maalitud pühane (MA reg nr 5444, mõõdud 78 x 67) on spetsiaalselt maalitud Satserinna kiriku jaoks. Pühane väärrib tähelepanu eelkõige seetõttu, et sellel kujutatud maastiku taustal seisev püha Paraskeva hoiab oma vasakus, rinna ette tõstetud käes tavapärase usutunnistuse asemel kirikut, mis ilmselgelt sarnaneb Satserinna kirikuga. Küljele viidud ülestõstetud paremas käes hoiab püha Paraskeva märterlusele viitavat risti. Püha Paraskeva riietuses ilmneb suundumus, mille kohaselt püüti pühakute riietuse kujutamisel lähtuda Vana-Vene riietumistraditsioonist. Rikkalikud kuldsed tikandid valge, lopsakalt kahele poole seljataha langeva pearäti ülaosas ja äärtes, roheka alusrüü kaeluses, kätistel ja allosas ning väljastpoolt punase, seest sinise pealiskäppide äärtes osutavad mitte Paraskeva maisele suursugusele päritolule, vaid tema austustväärivale kohale taevariigis. Pühane on huvipakkuv veel seetõttu, et annab teavet Satserinna kirikuehituse kohta.

6.2.2. Satserinnast pärinevad ülemaalingutega Paraskeva pühased

Järgnevalt vaatlen Satserinna kiriku Paraskeva pühaseid, mis on kaetud ülemaalingutega (Опись 1986: 2, 6, 9), mille tõttu pole võimalik algsest kujutisest ettekujutust saada. Küll aga võib ülemaaling kas otseselt või üldisemalt dubleerida algkuju. Kui aga on tegemist mitmekordse ülemaalinguga, on tõenäoline, et ülemaalingute tagajärjel on suurenenud algkuju ja viimase ülemaalingu vaheline erinevus.

1) Paremal kliiroosel asuva, õliga puidule maalitud pühase (MA reg nr 5439, joon 9) puhul on dateeritud ainult oklad, mis kuulub 19. sajandi viimasesse veerandisse, samuti on märgitud 20. sajandist pärinevate ülemaalingute olemasolu (Опись 1986: 6). Oklad katab pühast

tervikuna, jättes vabaks vaid püha Paraskeva palge ja osaliselt juukseid varjava pehmete voltidena langeva peakatte ja parema, küljele viidud ülestõstetud käe, vasak käsi on varjatud rohkete “kaelariputatud” ehetega. Seetõttu võib vasaku käe asendi kohta saada vaid hüpoteetilise ettekujutuse: juhul kui vasakus käes on kirjarull, ei ole see ülespoole lahtirulluv nagu teistel Satserinna Paraskeva pühastel. Palge maaling annab tunnistust 19. sajandi lõpu pühasemaali ühest suundumusest, mille puhul on tajutav romantilis-realistik lähenemisviis ning mida K. Kotkavaara on tabavalt iseloomustanud kui teatavat liiki “fotorealismi” pühasemaalil (Kotkavaara 2000: 70). Pühasekatttega kaetud, kohalikus traditsioonis ristikäikudel kantavat imettegevat pühast ümbritseb 19. sajandi lõpust pärinev väänduvate viinapuuväätidega raamistus.

2) Kuzovi⁴³ sees oleva Paraskeva pühase (MA inv nr 5476; joon 10) keskele kohale Satserinna kirikuruumis viitab alatariruumist 1980ndate lõpus tehtud foto, kus kuzov koos Paraskeva pühasega asub otse altariil. Lihtsa töötlusega kuzovi olemasolu viitab võimalusele, et selle valmistanud meister pärines vanu eeskujusid järgivast keskkonnast. Kuzovi lihtsustatud kujutisele vaatamata säilib harmooniline vorm. Fotode järgi ei ole võimalik täpselt tuvastada kuzovi valmistamisaega, sest selle lukud ja hinged on hilisemat päritolu, millele viitavad nende lähedal asuvad eelmiste lukkude ja hingede kinnituskohtade jäljed. Samuti ei ole võimalik fotode järgi saada ettekujutust kuzovi avatavate tiibade sisekülgedel üksteise peal (kohal) asuvatel süvenditel (vn ковчег) olnud maalingutest, kus tavapäraselt kujutati kiotis asuva nimipühaku elulooseiku või olulisi kirikupühi. Antud juhul on kuzovi avatava parempoolse sisetiiva kahel üksteise peal oleval süvendil kujutatud Tšernigovi Feodossit ja püha Nikolaust, vasakpoolsel aga Saarovi Serafimi ja vaga Nikandrit⁴⁴. Kuzovi külgedel olevate pühakute kujutamisel on kasutatud pastoosest maalimistehnikat ja lihtsustatud kujundit. Kõigi nelja pühaku puhul on otseste eeskujudena äratuntavad Satserinna ja Väraska kirikus asuvad uued pühased⁴⁵, mis lisati mõlemasse „värskendatud“ kirikuruumi 20. sajandi algul. Kuna pühaste ülemaalingutel on eeskujuks 20. sajandi algul kirikuruumi lisandunud pühased, siis võib öelda, et tegemist pole alusmaali dubleeriva “maalilise” uuenduse, vaid uute, ülemaalimise käigus loodud kompositsioonidega.

⁴³ MA arhiivis asuvates inventeerimisdokumentides nimetatud ka välialtariks, ikoonikapiks ja triptühhoniks. Kuigi oma sisult on kõik loetletud terminid õiged, kasutatakse käesolevas töös slaavi aladel tuntud terminit kuzov, mida on kasutatud ka 1986.aasta kirjeldustes. Arhiivifotolt (neg 2409 a) on näha, et pühane asus kuzovis

⁴⁴ Kõik kolm kovtšegidel kujutatud vaga tõusid eriti soosingusse 20. sajandi algul, ja seda kogu Vene impeeriumis.

⁴⁵ Tšernigovi Feodossi (MA reg nr 5440), Saarovi Serafimi (MA reg nr 5441), vaga Nikandri (MA reg nr 5569) või seal juba varasemal ajal asunud püha Nikolause (MA reg nr 5561) pühane.

Algkujutisest mittelähtuv ülemaaling võis olla tingitud alusmaali suurtest kadudest või sellest, et pühase uuendamise käigus ei soovitud või ei olnud võimalik lahti lugeda alusmaali koodi.

Seevastu kuzovis asuva Paraskeva pühase õlisideainel baseeruv, kujutatut pehmelt modelleeriv ülemaaling pigem summutab selle all aimatavat 19. sajandil laia kasutamist leidnud “СИЙСКИЙ” eeskujuraamatul (*op. cit.*: 466/398) (Покровский 1914) põhinevat Paraskeva kujutamisi. Taolistel, 19. sajandil levinud väikesemõõdulistel pühastel hoiab Paraskeva tavaliselt oma küünarnukist kõverdatud, paremale küljele kaela kõrgusele viidud käes risti, või on käsi õnnistavas asendis. Vasakus käes aga on hoogsalt lahtirulluv kirjarull usutunnistusega. Paraskeva pead ümbritsev, ülaosas sakilise servaga kroonitaoline aupaiste (vn венец) koos selle külge riputatud tsaataga moodustab ühtse “komplekti” pühase süvendamata ääreala – polje – raamistusega. Tsaata ja aupaiste on kaunistatud klaasist “kivikestega” (väikeste klambritega metallpessa kinnitatud klaashelmestega) ning vermitud mustriaga.

3) Põhjaseinas asetsenud Paraskeva pühane (MA 5464, joonis 11) oli, nagu fotodelt näha, kaetud pastosse, kogu pühasepinda katva naivistlikus teostuses ülemaalinguga, mistõttu on raske otsustada kuivõrd see lähtub üldse algsest kujutisest. Ülemaalingul hoiab Paraskeva oma küünarnukist kõverdatud ja keha ette toodud käes diagonaalselt vöökohast õlani ulatuvat risti. Vasak, usutunnistusega kirjarulli hoidev käsi on tõstetud vöökohani ja kujutatud otsevaates. Põhjaseinas asunud Paraskeva pühase ja pühaseina elulooraamistuse sees oleva Paraskeva pühase viimasel ülemaalingul on ilmselged viited samale käekirjale – sellest annab tunnistust nii palge modelleering kui maalimislaad. Pühasel olev metallist (tõenäoliselt hõbedast) aupaiste koos selle külge riputatud tsaataga moodustab lihtsa, kuid väärrika pühasehtekomplekti.

4) Pühaseinas asuv Paraskeva pühane (MA 5407, joon 7, 8). Pühaseinas asuva Paraskeva eluloostseenidega pühasel on kujutatud Ikonioni Paraskeva elulugu. Tähelepanuvääriv on, et selle pühase raamistusel olevaid Paraskeva eluloostseene tuleb lugeda kellaosuti liikumise suunas. Sellele lisaks võib pühaseinas asuva pühase Paraskeva elulookujutistel täheldada mitmeid ühisjooni Pihkvamaal esinenud Ikonioni Paraskeva varasema ikonograafiaga, sealhulgas eespool kirjeldatud Moskva Riiklikus ajaloomuuseumis asuva Paraskeva eluloopühasega (ГИМ 5762). Seevastu Satserinna kiriku pühaseina püha Paraskeva kujutise eluloostseenid (kleimod) ümbritsevad raamina väikesemõõdulist Paraskeva pühast, mille pühasekatte all oleva maalingu puhul ilmnevad iseärasused pole Ikonioni Paraskeva puhul kõige tüüpilisemad – näiteks roheline pealisrüü ning õlgadele langevad juuksed

(katmata pea). Pastoosne, mitmekihiline ülemaaling ei dubleeri algset kujutist, kaks viimast ülemaalingut lähtuvad pühasele 19. sajandi viimasel veerandil lisatud okladil kujutatud Paraskeva proportsioonidest⁴⁶. Ülemaalingute alt on nähtav kirjarull usutunnistusega, mille kirjaviis ja kinaveri toon viitab sellele, et pühane võib pärineda lähialade vanausuliste keskkonnast, paikkonnast, kus lisaks pühasemaalile on tegeldud raamatukirjutamisega.

Viimatikäsitletud kolme väikesemõõdulise Paraskeva pühase näol on tegemist rahva seas laialt levinud väikesemõõduliste pühaste tüüpiliste mõõtudega. Samas ei saa ainuüksi sarnaste mõõtude põhjal viidata ühtsele päritolule. Eelmainitud kolme pühase puhul võib arhiivifotode (MA inv nr 5476 neg 2409 ja MA reg nr 5464) võrdluse põhjal täheldada nii mõõtude kui puitaluse töötluse nähtavat sarnasust, mis viitab võimalusele, et pühased võivad pärineda ühisest kontekstist. Ehkki 19. sajandi pühasemaalil iseloomustab erinevate (pühase)maalitraditsioonide ja tehnikate segunemine, olid taolised mõõdud ja puitaluse taoline töötlus iseloomulikud eeskätt traditsioonilisel pühasemaalil põhinevate pühaste puitalustele. Säilinud fotode põhjal võib täheldada mainitud pühastel sarnasust pühast raamistava ääreala – polje – (vn поле) ja kovtšegi (vn ковчег, pühase keskosa, mis võib mõningatel juhtudel olla süvendatud, st asuda äärealast madalamal) mõõtudes.

Alahinnata ei saa ka asjaolu, et need ametliku kirikukunsti suundumustega paralleelselt eksisteerivad, enamasti Kesk-Venemaa maalivatest küladest ning Vene impeeriumi äärealadelt pärit rohkearvulised pühased leidsid õigeusklike seas laia kasutust Siberi avarustest kuni Kesk-Euroopani. Vanausuliste pühasemaalil võib 19. sajandil nimetada lausa kiirguskoldeks, mille väli ulatus Koola poolsaarelt, Severnaja ja Novaja Zemljalt Tbilisi, Bakuu ja Jerevanini ning Varssavist kuni Irkutski ja Ulan-Batorini, kaasates Kesk-Venemaa “maalivatest küladest” pärinevaid kaupmehi ja rändmaalijaid. Maaliti eeskätt “stroganovi” ja “moskva” stiilis, kuid leidis ka nn segastiili, kus keskaegsel ikonograafial põhinev maal segunes baroksete ja klassitsistlike stiilielementidega. Maalimisel kasutati nii munatemperat kui ka õlsideainel värvi.

Seega on igati loomulik taoliste pühaste esinemine nii setu talude pühasenurkades kui ka Setumaa pühakodades. Sellest annavad tunnistust ka tänapäeval Setumaa tsässonates säilinud üksikud pühased kui ka muuseumides (nt Eesti Rahva Muuseumi kogudes olev 20. sajandi

⁴⁶ Pühase aluse esipinna ja külgede naelaaugud viitavad sellele, et erinevad pühasekatted on pühast katnud eri aegadel erinevas ulatuses. Külgedel ebahühtlase tihedusega asuvate naelaaukude võrdlus praeguse okladi küljel olevate naelaaukudega viitab pühasekatete vahetamisele 19. sajandi vältel.

alguse korjandustega kogutud pühased) ja erakogudes asuvad pühaste kollektsioonid. Tähelepanu tuleks pöörata asjaolule, et Volga-äärsetest Kesk-Venemaa pühasemaali artellidest pärit pühaste kõrval võidi Setumaal kasutada ka lähiümbruse vanausuliste pühaseid. Need kontaktid on igati loomulikud, sest nii Peipsi-äärsete, Pihkva järve ümbruskonna kui ka Kirde-Läti vanausuliste regionaalsete keskuste vahel asuv setu kultuur ei saanud tõenäoliselt olla lähiümbrusest täielikus isolatsioonis ja mõjutusteta. Vähetähtis pole ka asjaolu, et Satserinna paikneb Petseri kloostri ikoonimaalikeskuse vahetus läheduses.

6.3. Puuduvad pühased

Kui Satserinna esimese pühase puhul saab rääkida ilmunud pühasest, siis lähtudes 21.sajandi Satserinna kirikuinterjööri kohta võib esitada küsimuse kirikuinterjööri puuduvate, ent seal varem olnud pühaste kohta. Kuigi Satserinna kirikuinterjäär moodustab tänapäevalgi “hingava” terviku, on tajutav ka “puuduja”. Puudujate olemasolu on seletatav mitmeti.

Pühaste lahkumise ehk äraminemise juures võib täheldada mitmeid laineid.

Loomuliku liikumise moodustavad piiskopkonna sisesed ümberpaigutamised või ülendamised. Pihkva Kolmainu kirikus on omal ajal endale uue koha leidnud Satserinna imettegev ilmunud Paraskeva pühane (Толстой 1861: 22; Трусман 1890: 43) ja Paraskeva puust kuju (Панченко 1998: 170).

Pühased leidsid uue asupaiga ka teistel põhjustel. 19. sajandi keskpaigast alates võis Vene Impeeriumi metropolides täheldada huvi tõusu vanade kiriklike traditsioonide, sealhulgas ka vanu traditsioone esindavate pühaste suhtes. Sellele lisandusid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul restaureerimise käigus tehtud avastused, mis “avasid” pühasemaali ning Vana-Vene pühane seisis esmakordselt laia publiku ees kui vähetuntud kunstiline pärand.

August Kaljukose andmeil⁴⁷ mäletatud Satserinnas veel 1960ndatel aastatel 20. sajandi algul toimunud Paraskeva pühaste äraviimisi. 1960ndatel järgnes nõukogudeaegsete kollektsionääride esimene laine. Seitsmekümnendate aastate lõpust alates on säilinud Muinsuskaitse arhiivis dokumenteeriv fotomaterjal. Esimesel korral pöörati Satserinna kiriku 19. kuni 20. sajandi pühastele tähelepanu A. Krassilini ja A. Samoilovi poolt läbiviidud inventeerimise käigus 1986. aastal.

Arvestades asjaolu, et Satserinna vana puukirik ehitati tõenäoliselt 17. sajandi teisel poolel,

⁴⁷ Siinse töö autori vestlused August Kaljukosega 2003. aasta sügisel.

on Satserinna kirikust pärinevad Paraskeva pühased, nagu öeldud, suhteliselt uued. Käsitletavas piirkonnas esinevate Paraskeva pühaste üsna varasele olemasolule viitab aga Satserinna kirikule väga lähedal asuva pühasemaalikeskuse, Petseri kloostri pühaste seas olnud Paraskeva pühane, mille kirjeldus on säilinud Pihkva oblasti Riiklikus arhiivis (ГАПО) hoitavate kloostriamatute ära kirjadest (Павлова-Сильванская 1968: 128–129). Nende kohaselt asus Petseri kloostri Jumalaema Uinumise kirikus Kiievi koobasmunkla rajajate Antonile ja Feodosile pühitsetud kabelis suurkannataja Püha Pjatnitsa kujutis, mida on kirjeldatud kloostriamatute ümberkirjutistes 1639., 1652. ning 1655. aastal. 1664. aastast pärineb teade, et kohaliku maalija poolt maalitud Paraskeva pühase keskväljal on kullatud taust, mida ümbritsevad püha Paraskeva kannatusi kujutavad eluloopühased. 1682. aasta kloostriamatu ümberkirjutises on pühane kirjeldatud samuti nagu 1664. aasta raamatus. Lisatud on, et pühasekate on hõbetatud ja pühaseehte kullatud (*op. cit.*). Alates 1730. aastast kloostriarade kirjetes ei esine Paraskeva pühase kirjeldusi ning neid ei leidu ka 17.–19. sajandi Petseri kloostri pühaste kirjelduste seas (*op. cit.*:128–129). Seega jääb pühase edaspidine saatus lahtiseks. M. Pavlova-Silvanskaja peab tõenäoliseks, et 17. sajandi lõpul anti Paraskeva pühane kloostrist mõnda lähedalasuvasse kirikusse. Miks mitte Satserinna puukirikusse?

6.4. Hõppõvalgõ. Pühasekatted, pühaseehed ja pühastele annetatud ehted

Paljud pühased õigeusu kirikus, sealhulgas ka Satserinnas on kaetud pühasekatete e okladidega. Nagu eelnevast selgus, on vähemalt kaks Satserinna kiriku Paraskeva pühast olnud ehitud pühaseehete – tsaata ja kroonitaolise aupaistega. Peaaegu kõigil Paraskeva pühastel on aga kaelas setu naiseehed. See on seotud kombega kinkida/annetada oma ehteid kloostri või kirikule või eriti austatud ikoonile (Piho 2003: 205).

Vene hõbedameistrite okladi traditsioon jälgib bütsantsi okladi traditsioone, mis on laialt tuntud kogu õigeusu maailmas. Pühaste katmine kallihinnaliste okladidega muutus juba enne tatari-mongoli iket vene kultuurile eriliselt omase pühaste austamise ja pühaduse väljenduseks (Игошев 1999: 112–113). Alates 16. sajandi keskpaigast hakati pühaseid katma üha rohkem hõbedaste, läikivate okladidega. Üheltpoolt oli see kindlasti pühase vananemisest tingitud vajadusest, kuna aja jooksul pühane tuhmus, mitmekordsed ülemaalingud muutsid algkujutise ebamäärasemaks. Seega oli okladil ka füüsilise kaitse funktsioon. See kaitses pühast mehaaniliste vigastuste, temperatuuri kõikumiste, õhuniiskuse, päikesevalguse, tolmu,

mustuse jm eest. Selline kaitse on eriti oluline arvestades sagedasi pikki ristikäike, põldude õnnistamisi jm (Игошев 1999: 112–113). Teisalt aga on metallist, läikivate okladide lisamises nähtud kultuuristandardit – milles pühaduse suurimaks väljenduseks oli sära, helk, läige, mis pidi viitama Jumala armule. Siinjuures on oluline, et kullal ja hõbedal on pühasemaalisi alati olnud oluline tähendus – jumalik valgus (Тарасов 1995: 77–79).

19. sajandi lõpus ja ka 20. sajandi alguses võib aga kohata seisukohti, mille järgi pühastel olevaid oklade peetakse suhteliselt hiliseks ilminguks ning seostatakse ennekõike käsitööga, mis varjates pühastel olevat kujutist, on justkui võõrkeha. Peegeldades oma ajastu seisukohti, väidab ka E. Trubetskoi kahetsevalt, et ajapikku pühastel olev *värvides kaemus* kaeti kinni ning varjati kallihinnaliste okladidega. Ta nendib, et seega ei hinnatud enam pühast kui religioosse kogemuse kunstilist väljundit, vaid kui luksusasja. Seetõttu riietati ta kuldsesse ning muudeti ta juveelikunstiks selle sõna kõige otsesemas mõttes. Pühaseaustamise seisukohast peab ta oklade ääretult maitsetuks, kuna need katavad kinni palves ja harduses loodu ning varjavad religioosset maali (Трубецкой 1991: 107). Ka N. Sõtšev seostab kallihinnaliste katete ilmumist nii pühasemaaliga kui maitse allakäiguga, põhjendades seda eelkõige metseenide mõjuga, mille tulemusel vaimne ja esteetiline väärtus vahetati luksusasjaks (Сычев 1976: 164).

Seoses 20. sajandi algul restaureerimiste käigus tehtud avastustega, seisis Vana-Vene pühane esmakordselt laia publiku ees kui vähetuntud kunstiline pärand, seetõttu sooviti näha pühases eelkõige maalikunsti. Kõik või kõik see, mis oli siiaani teada Vana-Vene kujutavast kunstist, osutus nõrgaks, ebamääraseks ja mitteusutavaks (Вздорнов 1986: 8).

Nagu Vana-Vene maali, mis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul oli veel kaetud hilisemate maalikihtide ja tumenenud olifaga, polnud sel ajal veel uuritud ka arvukaid hõbedasi oklade. Pühastele lisatud okladidele ei pööratud tähelepanu ning pühast ja sellele aja jooksul lisatud pühasekatteid ja pühasehteid ei käsitletud ühtse tervikuna.

Lisaks okladide juurde kuuluvatele ehetele (tsaata) annetati imettegevatele ja eriliselt austatud pühastele sageli ehteid, riste, sõrmuseid, kette, pühase läbi terveks saanud kehaosade kujutisi (enamasti käed, jalad, silmad). Pühastele votiivannetustena toodud esemed riputati lintide, kettide ja paelakeste abil pühasele. Votiivannetuste levikut seostab V. Igošev Bütsantsi idaprovintsidest Vene aladele levinud traditsiooniga. 15.–17. sajandil väljendas pühasele lisatud metallist tsaata ja kroonitaoline aupaiste erilist austust, mis lisati ainult Jumalaema ja Lunastaja pühastele, harvadel juhtudel ka teistele pühastele. Kroonitaoline pühaseehe oli võimu ja austuse sümbol. Pühaseehte tsaata puhul on peetud võimalikuks, et selle ehtetüübi

väljakujunemist on mõjutanud sõjamehe kaitserõivastusest pärinev rinda ja kaelaosa kattev metallist kaitse. Pühaseehe tsaata on seetõttu samuti pühast kaitsva tähendusega, eriti laialt olid tsaatad levinud 17. sajandi Pihkva pühastel (Игошев 1999:117).

Ühtse tervikuna on pühast ja sellele lisatud erinevaid pühasekatteid ja pühasehtied hakatud käsitlema alles 20. sajandi lõpul. V. Igošev juhib tähelepanu sellele, et 19. sajandi lõpu/ 20. sajandi alguse väärtushinnangud ei mõtesta “pühast-okladi” kompaktselt, ühtse tervikuna ning lisab, et ka (hõbe)oklade tuleks võtta nagu pühaseidki eelkõige pühade esemetena (Игошев 1999: 111–120). Nii nagu kivimitel, mida traditsioonil põhinevas pühaseemaalil kasutatakse pigmentide saamiseks, on oma sümboolne tähendus (Шалина 2000: 559–598), nii on ka käsitsi tehtud okladide puhul täheldatud nende valmistamisel kasutatud tehniliste võtete sümboolsust, tähenduslikkust. Pühastel olevad sepistused, st oklad, riisa jm toovad esile pühaseemaalijailt üle võetud kujutise terviklikkuse ning on ühtlasi tugevad kunstilised väljendusvahendid. Kuld ja värvilised kivid omavad liiga tugevat sümboolset tähendust, et nende kasutamist vaid teisejärguliseks kunstiks pidada (Флоренский 1993: 144).

Oklad ja selle üksikud osad said tihtipeale suure austuse ja armastuse väljenduseks. Nagu märgib V. Igošev, on vene käsikirjades ja kirikuraamatutes tihti viiteid sellele, et hõbedased ja kuldsed pühasekatted pole lihtsalt kaunistused, vaid neil on sügav liturgiline tähendus. (Игошев 1999: 118).

Seejuures tõusis esile ka kallihinnaline materjal ise oma säras ja sädeluses. Reljeefi ja fooni kohatise poleerimise, graveerimise ja erinevate tööstustega saavutati sädelus, mis sarnaneb õhtuses valguses langevale lumele. Kõik see võimendus veel kirikus küünalde ja pühaselampide valguses. Kallihinnaline oklad osutus pühase lahutamatuks ja tähendusrikkaks osaks. Nii nagu pühakujumaali kujutisel, oli ka tema sakraalseks tähenduseks vahendada igaviku mittemaist valgust, – jumalikku valgust (Игошев 1999: 112; Тарасов 1995: 77–79). Võimalik, et kõige selle tulemusena hakkas 19. sajandil masstoodanguna levima okladiga kaetud pühaseid, mille all olevale pühasele olid maalitud ainult okladist vabaks jäävad nähtavad pinnad – pale, käed, jalad.

Pihkvamaa 17. sajandi pühastel olid laialt kasutatud kilbikujulised tsaatad, mis olid oma vormilt kuusirbikujulised ning kaunistatud graveeritud või sepistatud taimornamendiga (Игошев 1999: 121)

Ka Setu ehtekultuuri lahutamatuks osaks peab M. Piho lisaks ripatsite poolt tekitatud helile, mille taustaks on vana arusaam heli maagilisest tajumisest, mis on levinud paljudes vanades kultuurides, ka ehete läiget – hõppõvalgõt. „Setu ehteid on hulgaliselt kullatud, milles võime

näha ortodoksse kirikukunsti mõju, kus ikoonidel olevad hõbedased kaunistused kullati. Setudel on levinud ehete annetamine ikoonidele, eriti hulgaliselt leiame neid Petseri kloostri kirikutes” (Piho 2001: 5- 12; 2000: 2-11). “Tõenäoliselt kujutati valge ja selle modifikatsiooni – läike – abil arusaama teispoolsusest, minevikust, juba saavutatust ja traditsioonilisest. Valge metalli kultusena esinev hõbeehete rohkus on setu ehtekultuuri üks tahke. Rikkalikku hõbeehete komplekti nimetasid setud *hõppõ*, *hõppõkraam*. Sõnaga *hõppõvalgõ* aga tähistati mõistet läige, hõbeda läige. See tähendab valguse mängu ning ürgset arusaama läikest kui valguse modifikatsioonist (Piho 2000: 2, 11).

Kuid tähelepanu võiks pöörata sellele, et metallist suur sõlg⁴⁸ on setu ehtekultuuris suhteliselt hiline nähtus. Sõlg vahetas välja müntidega kaetud nahast või riidest rinnakatte. Üle-eestilise koonusekujulise suure sõle ilmumise põhjust on nähtud setude integreerumise algusaegades ülejäänud eestlastega peale Põhjasõda. On tekitanud küsimusi, miks setud on „võõra“ ehte, eriti veel sedavõrd olulise semiootilise tähendusega nagu sõlg „oma“ ehete komplekti lülitanud (Piho 2003: 199–205).

Nagu mainitud on okladidel mitmeid funktsioone: pühast kaitsev ja *mittemaist valgust vahendav*. Ka ehetel on rahvakultuuris levinud arusaamade kohaselt kaitsefunktsioon – kaitsta ümbruskonna mõjude, halbade pilkude jne eest; olla kaitsvaks piiriks oma ja võõra vahel. Hüpooteetiliselt võib oletada, et okladidel võis olla üsna suur mõju setu ehtekultuuris väljakujunenud arusaamadele valgusemängust ning „sealpoolsest“ maailmast. Edaspidi vajaks uurimist, kas ei võinud okladid ühe aspektina aidata kaasa ka suure sõle kui eestlastelt ülevõetud „võõra“ ehte sedavõrd kiirele integreerumisele setu kultuuri ning samuti suure sõle monumentaalsete mõõtmete kujunemisele.

⁴⁸ Tõenäoliselt valmistati neid juba 18. sajandi lõpus; praegu teada olevatel andmetel on kõige vanem setu sõlg valmistatud ajavahemikus 1808–1818 Tartus (Piho 2003: 199).

7. SATSERINNA KIRIKUPÜHAD EELIJA REEDE EHK PÄÄTNITS JA RÄMMÄNIPÄIV

7.1. Prohvet Eelija austamine Satserinna lähialadel

Nagu mainitud pühitsetakse reedet Põhja-Setumaal veel teiselgi päeval, Eelija päevale eelneval reedel, mis kirikukalendris on ühtlasi märter Paraskeva mälestuspäev (Eelija Reede), Päätnits. Eelija Reede ehk Päätnits on kirikukalendris vaid seetõttu, et peegeldab kohalikku tava (Eesti Apostlik-Õigeusu kiriku kalender, 2004). Samas pärineb veidi kaugemast ajast ja kohast teateid Eelija päevale järgneva pühapäeva pühitsemisest. Näiteks Novgorodi Sofia peakiriku 1626.–1634. aasta kirikuraamatutes on kirjeldatud Eelija päevale järgneval pühapäeval toimunud suurejoonelisi ja rahvarohkeid kiriklikke protsessioone (Њǫčšĳtāa *et al.* 1982: 223). Ka setu aladelt pärineb teateid Iljapäeva (prohvet Eelija nimepäeva) järelpühade kohta (Eesti rahvakalender 1985: 231–233). Eelija päeva olulisust on seostatud agraarkalendriga – Eelija päevast algab sügissuvi ja lõikusperiood. Prohvet Eelija päeva eelja järelpühadega seoses tuleb rõhutada prohvet Eelija⁴⁹ austamise olulisust muistsel Pihkva ja Novgorodimaal, kus Vana Testamendi rändprohvet Eelijas nähti “prohvet Eelija vaimus ja väes” tegutsenud Ristija Johannese algkuju, Kiriku taevast kaitsjat, munkluse eelkäijat, vihma ja äikese üle võimu omajat, apokalüptilise maailmalõpu meeldetuletajat, euharistilise ohvri üht algkuju. Sealt mailt pärinev esimene teadaolev, 13. sajandisse kuuluv prohvet Eelja pühane asus enne muuseumisse toomist Pihkva lähedal Võbutõ külatsässonas (Родникова 1990: 291). Vähem olulised ei ole ka prohvet Eelijaga seotud aspektid, mis viitavad nii Kristuse maapealsele tegevusele kui ka Ülestõusmisele. Seda eelkõige seetõttu, et prohvet Eelija lugudes esineb nii surnu elluäratamine (2 Kn 17, 17–24) kui ka kujutis elusa inimese taevassevõtmisest, mis Vana Testamendi järgi sai osaks ainult Eenokile ja Eelijale (1 Ms 5, 24; 2 Kn 2, 11; joon 12) (Fohrer 1997 : 138). Eesti pärimusteadete järgi on Suurt Vankrit nimetatud ka Eelija vankriks (Kuperjanov 2001: 2). Näiteks Palamuse kihelkonnast pärineb üleskirjutus: “Meie üle tua arja läheb päeva luujaku piale vanger. Vankri muudu on. Neli ratast all, tiisel ees. Eelijas on sõitnud tulise vankriga. Obesed lahutand endid tii pial, ükest teesest lahku.”. Hageri kihelkonnast on teade: “Elia vanker oli koa tähtedest, see oli teada,

⁴⁹ Prohvet Eelija kohta vt lisa 5.

mis aeg ta paistis.” Setu pärimusteade iseloomustab Suurt Vankrit kui “Rikka mehe ratta’. Rikka mehe rat’til omma’ valuzaba tähe’, vaese mehe rat’til mustõba” (op. cit.: 2).

Erinevalt Paraskeva austamisest säilis prohvet Eelija asutamine 19. sajandi kiriklikus traditsioonis palju laialdasemalt. Käesoleva töö suunitlusest lähtuvalt vaadeldakse prohvet Eelija asutamist eelkõige Pihkvamaal.

Kogumikus “Святѣни и древности Псковскаго уезда по дореволюционнѣм источникам” on prohvet Eelija nimelisi kirikuid Pihkva piiskopkonnas loetletud üheksa (Verholinos, Võõbutas, Demjanitsas, Dobrõvidkas, Korlas, Krivovitsis, Kuljes, Polonskis, Torošinos), Kolbižnitsa Jumalaema Kaitsmise kirikus asus aga prohvet Eelijale pühendatud kõrvalaltar (Левин 2006: 387, 399, 402, 404, 439, 441, 444, 473, 503, 434–435). Prohvet Eelijale oli pühendatud ka mitmed külatsässonaid. Näiteks kuulus Senno püha Georgi (Jüri) kiriku juurde 10 tsässonat, millest kaks olid pühendatud prohvet Eelijale (Левин 2006: 489–491). Petseris asuva püha suurkannataja Varvara kiriku juurde, mille koguduse moodustasid enamjaolt setud, kuulus 11 tsässonat, millest 1856. aastal ehitatud Metkovitsa tsässona nimipühak oli prohvet Eelija (Левин 2006: 470–472). Pankjavitsa Nikolai kiriku juurde kuuluvast kuuest tsässonast oli üks pühitsetud prohvet Eelijale (Левин 2006: 465–468).

Prohvet Eelijale pühitsetud kirikute ja tsässonate suur hulk räägib sellest, et prohvet Eelija austamine oli rahva seas laialt levinud. Kui prohvet Eelijale pühitsetud kirikutes ja tsässonates austati teda eelkõige 20. juulil, tema nimepäeval, siis kirjalikes allikates leidub viiteid ka selle kohta, et mitmel pool mujal Pihkvamaal oli 19. sajandil levinud ka prohvet Eelija eelpäeva, rahva seas tuntud Eelija reede pühitsemine. Näiteks peeti jumalateenistusi Demjanitsa prohvet Eelija kiriku juurde kuuluvas kolmes tsässonas neljal korral aastas, neist ühel korral Eelija päevale eelneval reedel (Левин 2006: 404). Samuti pühitseti Irboska Truvori linnamäel asuvas püha Nikolai kirikus Eelija päeva kõrval olulise kirikupühana ka Eelija reedet (Левин 2006: 426).

Rahvatraditsioonis oli Eelija päeval eriline koht, sest selle päevaga algas, nagu öeldud, oluline agraarperiood – viljakoristus, mille algust ja lõppu tähistasid rituaalid, mis võisid paikkonniti erineda. Erilist tähtsust omistati esimesele ja viimasele viljapihule või -vihule. Näiteks Pihkvamaa Nevelski piirkonnas peeti esimest viljapihku tervendavaks, seljavaludest lahtisaamiseks löödi sellega risti-rästi üle selja. Samuti oli tavaks esimest viljapihku talle hoida – lõigatuna koduses pühasenurgas pühase taga või põllul juurelt maha lõikamata värviliste lindikestega kokku köidetult. Esimest viljapihku võidi hoida talle kuni uue külvini. Paikkonniti nimetati esimest viljapihku Jumala habemeks (Народная III, 2002: 627).

Eesti aladega külgneva Pihkvamaa piirkonna – Pihkva järve ja Velikaja jõe ümbruskonna – viljalõikuse traditsioonid sarnanevad üldjoontes kogu Pihkvamaa omadega. Lisaks esimese ja viimase viljapihu olulisusele, rõhutatakse asjaolu, et esimese viljapihu pidi lõikama kerge käega naisterahvas, viimase aga tütarlaps (Народная I, 2002: 229).

7.2. Setu traditsioonis säilinud pühade eel ja järel tähistatavad reeded

Setu traditsioonis on katkematult säilinud mitmete pühade eel ja järel olevate reedete pühitsemine. Setu aladel pühitsetakse üldkirikliku tava järgi nii Kristuse ülestõusmispühale järgnevat kui ka kohaliku traditsiooni järgi olulist Eelija päevale eelnevat reedet.

Ortodoksse traditsiooni kohaselt tähistavad setudki kogu paasanädalat, mis on neil paikkonniti tuntud ka vetonädalana (vn Святая Неделя, Eesti rahvakalender 1981: 245–246). Siiski ei ole vetonädal Põhja-Setumaal vähemalt viimasel aastakümnel enam levinud mõiste, küll aga on säilinud vetoriide, st paasanädala reedese päeva pühitsemine⁵⁰, mida setud tähistavad surnute mälestuspäevana – raadovitsana (vn Радоница, Поминование усопших), kuigi üldlevinud traditsiooni kohaselt tähistatakse raadovitsat siiski ka Setus paasanädalale järgneval teisipäeval (Eesti rahvakalender 1981: 246). Raadovits on eriline hingedepäev e ülestõusmise rõõmu kuulutamine surnutele – setude kõnepruugis ka radovatj usopsih.⁵¹ Teateid ja kirjeldusi vetoriide pühitsemisest leidub mujalgi, nt:

Veto riide. Veto riide keedetas ka munnõ ja mindäs kerikohe, käudas kääbaste pääl, süvväs esi' ja perä jäetas ar' sandõlõ. Sandõl kästas mälehtë kuulnusi hingi (Eesti rahvakalender 1981: 271).

Veto riidi. (...) Petseri käudas sel pääval üte tsäsona mano. (...) Ristija Jaani mälehtëüseks. Selle pää (ärä raotu) om sääl pildi pääl. Tsäsonah om läte, nüüid kaivos tett, salve ümbre. Seost viest usutas, et ta haigille silmile hää um, viias rohos ka kodo. Kel silma haige, lääva sinna api otsma. Üks seto naine kõnel mulle nii: "Sääl om püha puusli, üts suurem pilt, püha inimene pääl, poisikene näo poolest, paleh ütsinda om näta, silmakese haige" (Eesti rahvakalender 1981: 271).

⁵⁰ Andmed pärinevad Andreas Pöllult, 2005.10.01

⁵¹ Andmed pärinevad Andreas Pöllult, 2005.10.01

7.3. Eelija reede ehk Päätnits ja Rämmänipäiv

Satserinna kiriklikku traditsiooni kinnistunud kõige olulisem püha ei ole mitte kiriku nimipühaku Ikonioni Paraskeva austamispäev (28. okt vkj), vaid Eelija päeva (20. juuli vkj) eelpäev - Eelija Reede/Päätnits. Seda liikuvat püha pühitsetakse Eelija päevale eelneval reedel. Samas ei esine prohvet Eelija Eelija reede liturgilises kontekstis. Sellel päeval austatakse Satserinnas märter Paraskeva-Pjatnitsat.

Lisaks iidsele traditsioonile, on iidne ka Eelija reede pühitsemisega seotud paik. Satserinna looduslikku sakraalkompleksi on omal ajal kuulunud: 1) määnd, mida palvetajad tavatsesid puudutada, ja mille all nad armastasid istuda; 2) männi juurtele ilmunud Paraskeva-Pjatnitsa pühane; 3) Pjatnitsa nime kandev imettegev kivirist; 4) Paraskeva puust kuju, mis võis asuda kalmistul Paraskeva pühase ilmumiskoha lähedal.

19. sajandi teisel poolel oli Eelija reede austamine levinud nii kohalike setude kui vene keelt kõneleva kogukonna seas. Sellel päeval sai erilise austuse osaliseks Pjatnitsa-nimeline imettegev kivirist. Seda risti võidi kirikust välja tuua ka muul ajal, nt käidi ristiga ümber kiriku töötuse andmisel (Труцман 1890: 43). Imettegeva risti kandmine ümber kiriku algas juba neljapäeva õhtul ja kestis kuni reede õhtuni. Samal ajal toimusid vahetpidamata palvused. Kui tänapäeval on tavapärane imettegevate pühaste alt kummardades läbi minemine, siis 19. sajandil oli Satserinnas tavaks, et kummardunud inimeste peade kohalt kanti üle imettegev rist. Tervendava toimega risti püüti kandmise ajal puudutada ning seejärel kummardati maani. Risti külge riputati raha, värvilisi linte ja ristikesi. Ka ristikandmiseks väljavalitu tegi annetuse/kingituse. Oli tavapärane, et kiriku põhjapoolse nurga juures seisev meesterahvas kogus kokku ristile annetatud kingitused ja raha. Mõnede palvetama tulnud vanade naiste külge oli riputatud hulgaliselt talismanidega kotikesi. Lisaks elavatele ja surnutele tellitud palvetele, käidi ka lahkunute kalmudel, kus einestati. Satserinnas peetava Eelija reede lahutamatuks osaks olid Ostrovist kohale tulnud kerjuslauljad, nn luuvalu all kannatajad (vn костоломы), kes seisisid kalmistu värava ees kahes rühmas ja laulsid kolmehäälselt vaimulikke laule ja hingepalveid. Hingepalves palusid kerjuslauljad lisaks vaimulike, kirikuteenrite ja lähisugulaste eest ka nabanööri läbilõikajate, leskede, kodutute, tules põlenute, vees uppunute, metsas eksinute, puuga pekstute, äikesest löödute, välgust põletatute, vangikongi suletute, kaugetele maadele orjaks veetute eest. Ostrovist tulnud kerjuslauljatelt tellisid hingepalveid ka setud, mille eest anti leiba, mune, juustu, kohupiima jne. Eelja reedel peetavale laadale olid kohale tulnud ka Liivimaa

eestlased, kes hämmastusega jälgisid kiviristi kandmise ja austamisega seonduvat ning kes sügavalt kahtlesid selles, et ühel kiviristil võib olla imettegev ja tervendav mõju (Трысман 1890: 43–44).

Tänapäeval ülistab setu kirikukoor Eelja reedel toimival jumalateenistusel nagu Rämmänipäivalgi Paraskevat tropari e pealauluga:

„Tark ja kõigist kiidetud Kristuse kannataja Paraskeva,/ Sa võitsid enesele mehelikkuse,/ ja heitsid ära naiseliku nõrkuse/ võitsid saatana ja saatsid häbisse piinaja/ nõnda hüüdes ja üteldes:/ „Tulge, raiuge minu ihu mõõgaga/ ja põletage mind tulega; mina aga lähen rõõmuga/ Kristuse, minu peigmehe juurde.“ Tema palve pärast, oh, Kristus Jumal lunasta meie hinged“,

ning väikese austamislauluga *„Meie kiidame/meie kiidame Sind Kristuse kannataja Paraskeva/ ja austame Sinu auväärt kannatamist (kannatamisi)/mis Sa Kristuse pärast oled kannatanud“.*

Hommikuteenistusel pärast kaanoni kuuendat laulu ja liturgias pärast pealaulu austatakse Paraskevat kondakiga: *„Püha ja laitmata kannatamisi tõid Sa kui ausat pärga/ surematule Kuningale Kristusele,/ inglite väed rõõmustasid ja kurjavaimude vägi võideti./ Seepärast austame meie usuga Sind –/ paljukannatanud kannataja Paraskeva“* (Kaljukosk 1991: 2).

Õigeusu traditsiooni kohaselt toimub oluliste kirikupühade jumalateenistuste järel veepühitsus ja ristikäik kirikulippude, ristide ja paikkonna kirikule oluliste pühastega. Satserinnas on ristiläiku kaasatud imettegev rist ja imettegev Paraskeva pühane. Nagu kõikjal Setumaal nii ka Satserinnas peetakse pärast kohalikule kiriku või tsässona nimipühakule peetud liturgiat hingepalve ning preester pühitseb lahkunud esivanemate kalmusid (Valk 2003: 219–244). Lahkunute omaksed aga katavad hauale laua ja einestavad mõnda aega koos (nii lahkunute kui elavatega). Hiljem kohtutakse sõprade ja tuttavatega kirikuvärvate ees platsil peetaval külapeol – kirmaskil, mille nimetus pärineb saksakeelsest sõnast die Kirchmesse, mis tähendab kirikulaata ja tuletab meelde Setumaal pühadega kaasnenud suuri laatu (Lõiv 2008: 18).

Kuigi Eelja reedet ei mainita slaavi alade jumalateenistusraamatutes, oli see püha seelses traditsioonis paikkonniti väga tugevalt juurdunud. Eelija reede kujunemist Satserinna koguduse oluliseks pühaks võis mõjutada see, et traditsiooni tõid siia kaasa erinevatel aegadel slaavi aladelt väljarännanud. Eelija reede pühitsemist võisid mõjutada olulistele kirikukalendri pühadele eelnevad ja järgnevad n-ö pühasse sisenemise ja väljumise perioodid, mis on iseloomulikud õigeusu traditsioonile. Lisaks langeb kirikukalendris

pühitsetav prohvet Eelja nimepäev kokku agraarkalendris viljakoristusperioodi algusega. Samuti võisid Eelija reede pühitsemist mõjutada rahva seas levinud apokriivad 12st suurpühale eelnevast reedest. Kuigi Eelija päev ei ole kiriklik suurpüha – kaksteistpüha –, on ta apokriivatekstides kaheteistkümne suure püha hulgas. Eelija reede pühitsemise paikkondlik intensiivsus aga toob selle püha esile 12 reede pühitsemise seast. Tõenäoliselt ei saanud 12 reedega seonduv apokriiva traditsioon olla selle püha väljakujunemise ainumõjutaja. Reedese päeva olulisust sakraalses traditsioonis võis mõjutada ka käsitletava piirkonna lähialadel esinev tőotustega seotud tsässonate olemasolu, mida kutsuti Pjatnitsateks/pjatnitsateks (reedesteks) ning teede ristumiskohtades või olulistel käänakutel asuvad „teetähistajad“ – tsässonad, mida samuti kutsuti Pjatnitsateks. Satserinnast pärinevate ilmunud ja imettegevate pühaste kunagine olemasolu ning Paraskeva puukuju austamispaik Satserinna kalmistul (kus ta võis olla kas vanas puukirikus, selle lähedal asunud tsässonas või kalmistul teda ümbritsevas kiotis) viitab jõulisele Paraskeva austamisega seotud traditsioonile. Kõikide eelmainitud aspektide koosmõju tulemusel võis Satserinna kiriklikku traditsiooni kinnistuda Paraskeva austamine prohvet Eelja eelpühal, Eelija reedel.

28. okt vkj pühitsetav Ikonioni Paraskeva mälestuspäev on kohalike seas tuntud Rämmänipäivana. Rämmänipäiv seostub setude jaoks venekeelsete sõnadega *ремень*, *ремение*, milles on nähtud võimalust, et traditsiooni tőid kaasa slaavi aladelt sisserännanud hlőstid – enesepiitsutajad. Kogu Pihkvamaa rahvatraditsioonis on 28. okt vkj austatavat Paraskevat nimetatud ka Ремянки ning üldlevinud traditsiooni kohaselt austatakse teda sel päeval koos märter Neonilaga, kes rahvatraditsioonis on tuntud ka nime all Ненила-льняница, kelle nimekujus on viide linale (Народная 2002: 757). Mõlema pühaku austamispäev langeb aga linapeksmise perioodi ning see kajastub ka nende rahvapärastes nimedes. Ka Paraskeva eluloo-pühastel on kujutatud peksmisstseene, enamasti mitut. Võimalik, et need peksmisstseenid on saanud aluseks Paraskeva rahvapärasele nimekujule Ремянки. Rihmad, rihmadega peksmine võis koondada enda alla rahva teadvuses kannatuse kui sellise. Rihmadega peksmine esineb ka Kristuse kannatuslugudes. Kristuse Kannatamispäevale reedele viitab Paraskeva-Pjatnitsa nimi.

Pühakutepaarist Ремянки ja Ненила-льняница (Paraskeva ja Neonila) on setu traditsioonis tuntud vaid Paraskeva, kelle nimekuju Ремянки on tõenäoliselt mõjutanud Satserinnas austatava Ikonioni Paraskeva nimepäeva – Rämmänipäiva nimetust.

KOKKUVÕTE

Uurimuses selgitati Satserinna kiriklikus traditsioonis pühitsetavate märter Paraskeva austamisega seotud kirikupühade – Rämmänipäiva ja Päätnitsa (ehk Eelija reede) tausta.

Ida- ja läänekristluse piirialale jääva Satserinna koguduse asutamise kohta 17. sajandi II poolel puuduvad täpsemad andmed. Katastriraamatute alusel kuulus Satserinna ala keskajal Petški kiriku ja pogosti alla. Kuni Eesti Vabariigi loomiseni kuulus Satserinna kogudus Pihkva piiskopkonna alla. Piirialal asuva Setumaa kogudused on olnud enamasti etniliselt segakogudused. Satserinna liitkoguduse venekeelsesesse kogukonda kuulus Pihkva järve äärsete rannikukülade ja Leeska ümbruse elanikkond. Rannikukülade elanike ja Satserinna koguduse asutajate etniline päritolu on uurimata. Nende seas võis olla suhteliselt palju Vene aladelt piirialadele pagenuid ning väljarännanuid.

Satserinna vana puukirik ehitati 1673. aastal. Andmed esimese preestri Andrei Artemjevi kohta on aastast 1690. Viiest kirikukellast kaks kuuluvad 17. sajandi teise poole. 1679. aastast pärineva kirikukellal olev tekst annab teada, et kella on Satserinna kirikule kinkinud aadlik Maksim Hvostovašin. Esimene kirjalik teade Satserinna koguduse kohta on 1763. aastast, kui Satserinna kirikut mainitakse Katariina II-le esitatud Pihkva piiskopkonna kirikute nimistus.

Satserinna kiriku nimipühak on Ikonioni Paraskeva. Paraskeva nimi tuleb kreeka sõnast Παρασκευή 'pühade- või sabaieelne ettevalmistuspäev', mis vastab eesti keeles reedele (vn пятница). Vene alade 19. sajandi kirikuraamatutes on viiteid nendel aladel austatavatele erinevatele Paraskeva-nimelistele pühakutele. Neist tuntumad on neli Paraskevat: 1. sajandil elanud märter Samaaria Paraskeva, 2. sajandil elanud märter Sitsiilia Paraskeva (läänekristluses Veneranda), 3. sajandil elanud suurkannataja Ikonioni Paraskeva, vaga Paraskeva-Petka. Satserinna kiriku nimipühakule Ikonioni Paraskevale pühendatud teenistused ilmuvad vene alade jumalateenistusraamatutesse alles 15. sajandil. Sitsiilia Paraskeva austamise algust on seostatud vene aladel juba 11. sajandiga. Satserinna kiriklikus traditsioonis säilinud liikoval pühal – Päätnitsal (Eelija reedel) – austatakse märter Paraskevat. 19. sajandi kirikuraamatutes loetletud kirikupühade seas ei leidu Eelija reedet ega viiteid Eelija reedel austatavale Paraskevale.

Kiriklike seisukohtadega ei ühti rahva seas paikkonniti esinevad/esinenud iidsetest aegadest pärinevad arusaamad, kus Paraskeva isik ja reedene päev kui mõisted on täiesti segunenud,

koguni sellel määral, et reedet kujutatakse isikustatult kellenagi, kelle poole saab pöörduda palvetega.

Paraskeva austamise laia levikut Vene aladel tõendavad sakraalsed kompleksid (teelahkmetele ehitatud Paraskevale pühendatud tsässonad *vn часовня*, tervendavad allikad, jalajälgedega kivid ning Paraskeva pühaste ilmumisega pühaks saanud puud). Satserinna looduslikku sakraalkompleksi on omal ajal kuulunud: 1) mänd; 2) männi juurtele ilmunud Paraskeva-Pjatnitsa pühane; 3) Pjatnitsa nime kandev imettegev kivirist; 4) Paraskeva puust kuju, mis võis tõenäoliselt asuda kalmistul Paraskeva pühase ilmumiskoha lähedal.

Kuna Satserinna oli sajandite vältel seotud Pihkva piiskopkonnaga, on uurimuses käsitletud ka Paraskeva austamist Pihkvamaal. Kuigi 14.–15. sajandil olid Pihkvamaa pühasemaalikoolkonnas esindatud eripärased Paraskeva pühased, puuduvad siinkirjutajal andmed selleaegsete Paraskeva pühamute kohta nimetatud piirkonnas. Ka 1584. aasta Pihkvamaa kloostrite nimekirjas pole viiteid Paraskeva-nimeliste kloostrite/eraklate kohta. Neid võis olla, kuid nende kohta pole säilinud ajaloolisi andmeid. Kohtumaterjalide põhjal on teada, et Irboska naabruses Palkinos on 17. sajandi kolmandal veerandil olnud Paraskevale pühitsetud nunnaklooster/erakla.

19. sajandil Pihkva piiskopkonna kirikute ja külakirikute kohta koostatud kirjalikes allikates on Paraskeva-nimelistest kirikutest ainsana nimetatud Satserinna kirikut. Vastukaaluks vähestele säilinud Paraskeva-nimelistele kirikutele on käsitletavas piirkonnas olnud suhteliselt palju suurkannataja Paraskeva-Pjatnitsa või Pjatnitsa nimelisi tsässonaid. 19. sajandi lõpul nimetati paljusid nn töotusega seotud tsässonaid nagu allikaidki, mille kohale nad olid ehitatud, reedesteks (*vn пятницкие, Пятницкие*). Seda on seletatud sellega, et töotustega seotud tsässonaid ehitati reedeti.

Satserinna kiriklikku traditsiooni kinnistunud kõige olulisem püha ei ole mitte kiriku nimipühaku Ikonioni Paraskeva austamispäev (28. okt vkj), vaid Eelija päeva (20. juuli vkj) eelpäev - Eelija Reede/Päätuits. Seda liikuvat püha pühitsetakse Eelija päevale eelneval reedel. Samas ei esine prohvet Eelija Eelija reede liturgilises kontekstis. Sellel päeval austatakse Satserinna märter Paraskevat.

Slaavi alade traditsioonis on Eelija reede paikkonniti väga tugevalt juurdunud, ehkki seda päeva ei mainita nende alade jumalateenistusraamatutes. Eelija reede pühitsemist võisid mõjutada olulistele kirikukalendri pühadele eelnevad ja järgnevad n-ö pühasse sisenemise ja väljumise perioodid, mis on iseloomulikud õigeusu traditsioonile. Eelija reede juurdumist võis mõjutada ka rahva seas levinud apokriivad 12. suurpühale eelnevast reedest. Kuigi Eelija päev

ei ole kiriklik suurpüha – kaksteistpüha – on ta apokriivatekstides kaheteistkümne suure püha hulgas.

Lisaks nendele aspektidele on Eelija päevale eelnev ja järgnev periood oluline ka seetõttu, et rahvakalendris tähistas Eelija päev viljakoristusperioodi algust. Viljakoristusperioodi algus ja lõpp olid aga ritualiseeritud.

28. oktoobril pühitsetav Ikonioni Paraskeva mälestuspäev on kohalike seas tuntud rämmanipäevana. Rämmänipäiv seostub setude jaoks venekeelsete sõnadega *ремень*, *ремение*, milles on nähtud võimalust, et traditsiooni tõid kaasa slaavi aladelt sisserännanud hlõstid – enesepiitsutajad. Kogu Pihkvamaa rahvatraditsioonis on 28. okt austatavat Paraskevat nimetatud ka Ремянки ning üldlevinud traditsiooni kohaselt austatakse teda sel päeval koos märter Neolinaga, kes on rahvatraditsioonis tuntud ka Ненила-льняница nime all. Märter Neonila rahvatraditsioonis esinevas nimekujus on viide linale. Mõlema pühaku austamispäev langeb aga linapeksmise perioodi ning see kajastub ka nende rahvapärastes nimedes. Ka Paraskeva elulooühastel on kujutatud peksmisstseene, enamasti mitut. Võimalik, et need peksmisstseenid on saanud aluseks Paraskeva rahvapärasele nimekujule.

Paraskeva pühase ilmumine Satserinna alale sai aluseks sinna rajatud pühakojale. Praeguseks on Satserinna kirikus säilinud 19. sajandist pärinevad Paraskeva pühased. Seetõttu tekitab küsimusi sealt puuduvate, n-ö „lahkunud“ pühaste saatus. 18. sajandi lõpus viidi Pihkva Kolmainu peakirikusse Satserinnas asunud Paraskeva-Pjatnitsa puust pühane, tõenäoliselt samal ajal rändas sinna ka Satserinnast pärit imettegev Paraskeva pühane. Kohaliku rahva mälus on säilinud 20. sajandi esimesel kümnendil aset leidnud Satserinna Paraskeva pühaste äraviimine Venemaa muuseumidesse. Kindlasti leidub Satserinnast pärinevaid Paraskeva pühaseid ka kollektsionääride kogudes.

Kultuuride ja konfessioonide kokkupuutealale jääva Satserinna kiriku 19. sajandi traditsioonilist temperamaali esindavate pühaste pärinemine erinevate kultuuride mõjupiirkondadest ning nende üheaegne esinemine koos *arte sacra*’ mõjuliste religioossete piltidega annab tunnistust traditsioonide ja kultuuride polüfooniast Põhja-Setumaa kiriklikus traditsioonis. Paljud pühased õigeusu kirikus, sealhulgas ka Satserinnas, on kaetud pühasekatete e okladidega. Vähemalt kaks (tänapäevaks varastatud) Satserinna kiriku Paraskeva pühast on olnud ehitatud pühaseehete – tsaata ja kroonitaolise aupaistega. Peaaegu kõigil Satserinna Paraskeva pühastel on kaela kinnitatud setu naiseehted, mis on seotud kombega kinkida/annetada oma ehteid kloostri/kirikule või eriti austatud pühasele. Okladidel on mitmeid funktsioone: pühast kaitsev ja mittemaist valgust vahendav. Ka ehetel on rahvakultuuris levinud arusaamade kohaselt kaitsefunktsioon – kaitsta ümbruskonna mõjude,

halbade pilkude jne eest; olla kaitsvaks piiriks oma ja võõra vahel. Sõnaga *höppõvalgõ* aga tähistati setu kultuuris mõistet „läige”, „hõbeda läige”. Pimedas kirikuruumis küünlavalgel helkivate okladide säral võis olla oma mõju setu ehtekultuuris väljakujunenud arusaamadele valgusemängust ja „sealpoolest“ maailmast. Võimalik, et ühtlasi võisid okladid ühe aspektina avaldada mõju nii suure sõle kui eestlastelt ülevõetud „võõra“ ehte sedavõrd kiirele integreerumisele setu kultuuri kui ka suure sõle monumentaalsete mõõtmete kujunemisele.

Lisaks erinevatest pühasemaali traditsioonidest lähtuvatele Paraskeva pühastele võib Satserinna kiriklikus traditsioonis seni ajani täheldada ka Paraskeva-Pjatnitsa austamistraditsioonide mitmekihilisust ning eri päritolu elementide segunemist. See on seletatav Vene aladelt äärealadele eri aegadel sisserännanute erinevate traditsioonidega.

Tõenäoliselt oli ääremaa kohaks, kus 19. sajandi keskpaigas Vene keisririigi metropolides huvikeskmesse tulnud möödunud aegade kultused ja traditsioonid polnud veel jõudnudki katkeda, või oli ääremaa teatavas mõttes *пустынь* (ülekantud tähenduses kõrb) – koht, kuhu võis koos möödunud aegade kultuste ja traditsioonidega pageda.

SUMMARY

The Worship of St. Parasceve in Satserinna Church Tradition

The present paper focuses on researching the background of the ecclesiastical feasts in Satserinna Church tradition that are dedicated to worshipping St. Parasceve – in Estonian: Rämmanipäiv and Päätnitsa (the Elijah Friday) which are traditionally celebrated in Satserinna region in South-East Estonia. Established in the second half of the 17th century Satserinna congregation is situated on the frontier of eastern and western Christianity. According to the register of village lands the region of Satserinna belonged to Pechki church and Pogost. Until establishing the Republic of Estonia Satserinna belonged to the diocese of Pskov. The congregations situated on the frontiers were ethnically multinational congregations, e.g. the Russian-speaking people at Lake Peipus and Leeska belonged to Satserinna multinational congregation. The ethnical origin of the coastal village people and the founders of the Satserinna congregation has not been researched yet. There could have been quite many people who had escaped from Russia or immigrated to that area of the Eastern Estonia.

The old wooden church of Satserinna was built in 1673. The first priest was Andrey Artemyev, first recorded in 1690. Two of the five church bells belong to the second half of the 17th century. The text on the bell dating from 1679 informs us that this bell was presented to Satserinna church by a nobleman Maxim Khvostovashin. The first written source about the Satserinna congregation dates from 1763, when Satserinna church is mentioned in the list of the churches of the diocese of Pskov.

The patron of Satserinna church is St. Parasceve of Iconion. The name Parasceve – in Greek Παρασκευή – means “preparatory day for feast or Sabbath”, for which the Estonian corresponding word is “reede” (Friday), Russian пятница. The 19th century parish registers in Russia refer to several saints named Parasceve who were worshipped in these regions. There are four well-known Sts. Parasceves: martyr Parasceve of Samaria from the 1st century, martyr Parasceve of Sicily (called Veneranda in western christianity) from the 2nd century, great martyr Parasceve of Iconiun from the 3rd century, and pious Parasceve-Petka from the 11th century. The divine services dedicated to the patron of Satserinna, St. Parasceve of Iconiun, appear to the church office books in Russian territories in the 15th century, whereas worshipping St. Parasceve of Sicily began in the beginning of the 11th century. Satserinna church worships the martyr Parasceve in the movable feast called Päätnitsa (the Friday of St.

Elijah). The church office books dating from the 19th century do not celebrate the Friday of St. Elijah nor refer to St. Parasceve worship on the Friday of St. Elijah.

In some regions people perceive the person of Parasceve so close to that Friday that these two notions are totally confused, to the extent that Friday may be personified as somebody to whom one may address the prayers; church, of course, does not agree with this point of view.

The widespread worship of St. Parasceve in the Russian regions is also witnessed by sacral complexes (chapels (Ru часовня) dedicated to St. Parasceve. These chapels are built at the crossroads; healing sources, and stones with footprints are dedicated to St. Parasceve; there are also trees that became holy when the icon of St. Parasceve appeared. The natural sacred complex of Satserinna comprised at that time 1) a pine; 2) the icon of St. Parasceve-Pyatnitsa that appeared on the roots of the pine; 3) the miraculous stone cross named Pyatnitsa; 4) the wooden sculpture of St. Parasceve that was probably situated at the graveyard near the place where the icon of St. Parasceve had appeared.

As Satserinna has been in close contact with the diocese of Pskov during centuries, this study also treats the worshipping of St. Parasceve in the region of Pskov. Although in the 14th–15th centuries the school of iconography of Pskov had been represented by special icons of St. Paraskeva, the author of the present paper does not have information about the chapels of St. Paraskeva in the given region. In 1584 the list of monasteries of the region of Pskov does not tell us anything about the monasteries or hermitries named St. Parasceve. They could have been existent, but no written records have been preserved about them. Legal records of the court let us know that in the third quarter of the 17th century there was a nunnery named St. Parasceve not far from Irboska, in Palkino.

In the 19th century written records, the only church named after St. Parasceve among the diocese and village churches of the diocese of Pskov was that of Satserinna. The region under discussion has had quite many churches or chapels named after St. Parasceve-Pyatnitsa or simply Pyatnitsa to counterbalance the few survived St. Paraskeva churches. In the end of the 19th century many so-called promise-bound chapels as well as sources near them, were named Friday (Ru пятницу, Пятницкие). This can be explained by the fact that the promise-bound chapels were built on Fridays.

The most important feast of the Satserinna church tradition is not the patron day of St. Paraskeva of Iconion (Oct. 28 according to the old calendar), but the preparatory day – the St. Elijah Friday: Päätnits – for the St. Elijah day (July 20 according to the old calendar). This movable feast is celebrated on the Friday before St. Elijah Day. At the same time the name Elijah is not mentioned in the liturgical context of the St. Elijah Friday, instead, in Satserinna martyr Paraskeva is worshipped on that day.

In some Slavonic regions the St. Elijah Friday has been deeply rooted, although this day is not mentioned in the local church office books. Celebrating St. Elijah Friday could have influenced also the days before and after the feasts in the church calendar, which allow faithful to start and finish the feast period, as it is characteristic to Orthodox tradition. The common custom of celebrating the St. Elijah Friday may have also been influenced by apocrypha about the Friday before the 12 Great Feasts that are widely celebrated by people. Although the St. Elijah day is not as great feast in church as the Twelve Feasts, still in the texts of apocrypha it is listed among the twelve great feasts.

In addition to these aspects the period that precedes and follows the St. Elijah day is very important as well because of the beginning of the harvesting period in the folk calendar, where the St. Elijah day was an introductory feast day. The beginning and ending of the harvesting period were ritualized activities.

The commemoration day of St. Parasceve of Iconium, celebrated on October 28, is known as the Day of Rämmän among local people. The Day of Rämmän is connected with Russian word *ремень, ремение*, which allows considering the possibility that this tradition has been introduced by Russian believers who called themselves in Russian хлыст – self-flagellators. In the folk tradition of the region of Pskov St. Parasceve is also named Ремянки and the people celebrate her commemoration day on the 28th October; it is a widely spread tradition that she is honoured on that day together with martyr Neonilla, who is also known as Ненила-льняница in folk tradition. The name of martyr Neonilla refers to flax in folk tradition; the memorial day of both saints falls to the period of harvesting process of the flax, which includes beating and cleaning the flax with a swingle. Also the icons of St. Parasceve depict the scenes of flagellations. It is possible that these scenes have influenced the folk traditional name of St. Parasceve.

Appearance of the St. Parasceve icon in the region of Satserinna resulted in building a chapel at that place. Nowadays the icons of St. Parasceve in Satserinna church date from the 19th

century. Due to this fact there arises a question about the destiny of the missing, so to say “left” icons. In the end of the 18th century the wooden sculpture of St. Parasceve-Pyatnitsa was brought from Satserinna to the Trinity Church of Pskov, probably as well the miraculous icon of St. Parasceve. The local people remember the action of moving the icons of Satserinna Parasceve to the museums of Russia in the first decade of the 20th century. They are certainly kept in the collections of collectors as well. In the course of the centuries, different cultures and confessions have come together in Satserinna Church, and the presence of the 19th century icons painted in traditional style of tempera painting as well as *arte sacra* religious paintings bear witness to polyphony of traditions and cultures in Northern Setomaa ecclesiastical tradition.

Many icons in the Orthodox Church, also in Satserinna, are covered with icon covers called oklads. At least two (stolen by now) icons of St. Parasceve of Satserinna have been garnished with the special decorations of icon – e.g. gloriole. Almost all Sts. Parasceves of Satserinna wear Seto women jewellery around their neck, due to the custom to present or donate the jewellery to the monastery or church or to a specially honoured icon. Oklads have several functions: they are protecting the icon and passing on an unearthly light. The jewellery also has a protective function according to the folk cultural perception – it has to protect the person from the bad influence from the surrounding, e.g. evil eye, etc.; in addition, it has to act as a protective barrier between familiar and strange. The notion of *hõppõvalgõ* in Seto tradition means “shine”, “shine of silver”. In the dark church room the shining of the oklads in the candle light might have had its influence on the Seto perception of traditional jewellery as a mediator for the shining light and the world “beyond”. It is possible that one aspect of the impact of oklads is their influence on integrating quite quickly the great brooch as “strange” jewellery originating from Estonians, accompanied by the huge size of the brooch.

In addition to the icon of St. Parasceve that unites different traditions in icon painting, the Satserinna church tradition is still nowadays made up from different layers of worship traditions of Parasceve-Pyatnitsa and mixed with the elements of Seri origin. This can be explained by the different traditions that were brought by the immigrants who arrived from Russia in different periods.

The periphery was most certainly the place where in the mid 19th century the culture and traditions that earlier were practised in the metropolis of the Russian Empire had not been broken yet, also the periphery was a desert (*пустынь*) in its figurative sense – the place to go and practise the cultures and traditions from the past.

LISAD

Lisa 1. Terminiseletusi

Apokriiva (kr αποκρυφον 'salajane, varjatud'). Algselt olid apokriivad kanooniliste tekstide täiendused ja selgitused, mis olid määratud vaid asjasse pühendatuile. Apokriivad levisid Vene aladele kohe pärast ristiusu vastuvõtmist. Algselt olid need kreeka keelest tõlgitud. Hiljem (12. saj algul) hakati neid koostama ka vene keeles. Venekeelsed apokriivad olid rahvapärasemad, nende tekstid olid ilmekad ega olnud järgalt õpetlikud. Sellised kanooniliste piiblitekstide selgitused olid rahva seas laialt levinud. Kuna algselt olid apokriivad mõeldud pühendatutele, siis on arusaadav miks ei soositud nende levikut. Kokkuvõttes võib öelda, et apokriiva on tekst, mis reeglina ei kuulu kiriku kanooniliste tekstide hulka.

Hesühasm (kr ησυχασμος < ησυχια 'vaikus, rahu'). Hesühastlik palvemeetod oli Idakiriku munkluses kasutusel juba algaastail. Selle teoloogilised alused lõi Evargius Pontikus ning neid tasakaalustas hiljem püha Makarius, kes rõhutas Kristuse nime kordamise tähtsust palves ja pidas palve toimimise paigaks inimeses mitte mõistust (pidades silmas Evargiuse rõhuasetust mõistuse palvele), vaid südant kui kehalis-hingelise olemuse keskust. Samal viisil mõistsid lakkamatut palvet ka püha Fotike Diadohhus (5. saj) ja püha Johannes Redelikirjutaja (6.–7. saj), kes näitasid palve seost Kristuse lihakssaamisega. Põhiliseks meetodiks oli "oma mõistuse hoidmine südames" ja sinna Jeesuse nime "istutamine", samuti Jumala meenutamise ühendamise hingamisega. Lakkamatu palve ei olnud ainult erakute ja munkade pärisosaks, vaid levis laialt ka ilmalike hulgas. Küll aga olid mungad need, kes kasutasid hingamistehnikaid ja teisi psühhofüüsilisi meetodeid. 14. saj keskpaiku tutvus hesühastide elu ja kogemustega kreeka-itaalia päritolu filosoof Kalaabria Barlaam. Ratsionalistlikust Lääne keskkonnast tulnut šokeerisid Athose munkade võõristust tekitavad palvetechnikad ning väited, et jumalik valgus muudab mitte üksnes inimese mõistust, vaid ka nende ihu. Ta võttis hesühasmi vastu järsult sõna mitmetes kirjatöodes, taotledes selle väljajuurimist Bütsantsi kloostrielust. Barlaami põhiväiteks oli, et Jumala tundmine on võimalik ainult mõistuse tasandil, intellektuaalselt, kasutades "eituse teoloogiat"; sealjuures esineb Jumalik valgus või Jumalik au vaid kujundi või sümboli osas.

Thessaloniki (Tessaloonika) peapiiskop, tuntud teoloog Gregorius Palamas (1296–1359, mälestuspäev 14. novembril ja Suure Paastu 2. pühapäeval) pühendas oma Triaadid (kolm korda kolm raamatut) jumaliku valguse tundjate ja lakkamatu palvega tegelejate kaitseks.

Pärast 1331–1351 kestnud kirikukogusid tunnistas Konstantinoopoli Suure Kiriku sinod Palamase õpetuse kirikuisade õpetuseks, andes sellele kiriku ametliku tunnustuse. 14. saj jooksul võeti püha Gregorius Palamase õpetus omaks kõikides õigeusu kirikutes (vt Gregorius Palamas. Triaadid. Saamuel Puusaare ülevaade ingliskeelsest teosest. Tartu, 1995: 6–8).

Hermeneiad (kr ερμηνεία). Bütsantsi hermeneiad on pühasemaalijuhiste kogumikud, mis põhinevad maalimisejuhiste ja kristliku ikonograafia suulisel traditsioonil ning sisaldavad figuuri ülesehitusprintsippe, krundi ja maalingukihi koostist jm.

Juroodivõi/juroodivaja (vn юродивый/юродивая 'nõdrameelne, hullumeelne, vaga hull'). Õigeusu traditsioonis nimetatakse jurodivõiks/jurodivajaks Kristuse pärast meeletuid, kes kuulutasid kompromissitult taevariigi Evangeeliumi oma täieliku põlgusega kõikide maiste hüvede (riietuse, toidu, peavarju, ühiskondliku seisundi, omandi jne) vastu. Oma nime on nad saanud apostel Pauluse sõnade järgi (1 Kr 3, 18; 4,10). „Kes teie seas tundub endale tark praeguse aja mõõdupuu järgi – see saagu totraks, et ta saagu targaks!...Meie oleme Kristuse pärast totrad, teie aga arukad Kristuses, meie oleme nõdrad, teie aga tugevad, teie olete aulised, meie aga autud“ (Õigeusu alused 2004: 27).

Kaanon (kr κανών 'mõõduritv; reegel'). Siinses kontekstis on kaanon üheksast või kaheksast osast koosnev kirikulaul. Iga osa (ood) koosneb lauldavast irmosest ja trooparitest, mis harilikult loetakse.

Kaksteist suurpüha on: kolm liikuvat, paasatsükklisse kuuluvat püha: Issanda Jeruusalemma minemine (Palmipuudepüha), Issanda Taevaminemise püha ja Viiekümnepüha (Kolmainu Jumala e Püha Vaimu mahatulemise püha) ning üheksa liikumatut püha: Kristuse sündimise, Issanda ristimise (Jumalailmumise), Issanda templisseviimise ja Issanda Muutmise püha; Jumalaema Sündimise, Jumalaema Templisseviimise, Jumalaema Rõõmukuulutamise ja Jumalaema Uinumise püha ning Ristiülendamise püha.

Kuzov (tatari kuzau 'mahuti'). Kujutab endast suletavat, kahe uksepoolega pühasekappi, mille keskosa sees asuvas süvendis (kiotis) paikneb peapühane ning kuzovi avatavate tiibade sisekülgedel on kujutatud kirikupühad, valitud pühakutegrupid või peapühasega seotud

temaatika. Kuzovi välisküljed võivad aga olla kaetud nahaga ning kaunistatud ornamendiga (Филатов 1996: 86–87, 97).

Mantia (kr *μανδύας*, vn *мантия*). Vt munga- ja nunnaelu astmed. Ka piiskopi rõivas.

Munga- ja nunnaelu astmed. Õigeusu munga- ja nunnaelutraditsioon tunneb nelja astet: kuuletuja, rjassakandja, väikene skeema, suur skeema. 1) Kuuletuja kandideerib munga- või nunnaelupidajaks: ta elab kloostriis vaimuliku isa või ema juhatuse all; 2) Rjassakandja on inimene, kes on munkade või nunnade kogukonda vastu võetud ja kellele on antud õigus kanda mungarõivast/nunnarõivast – rjassat (riisat); 3) Väikene skeema e mantia aste. Selle vastu võtnu tunnistatakse tõeliseks mungaks/nunnaks: ta saab uue nime, kannab skeemat (rõivaosa, millel on kujutatud rist) ja mantiat. Ta kohustub jääma kloostriisse ning võtma omaks täieliku kuuletumise kloostriülemale ja oma vaimulikule isale; 4) Suur skeema – munga- või nunnaelu viimane ja kõige kõrgem aste. Skeemamunk/nunn saab uue nime ja talle pannakse selga uus rüü – suur skeema (Õigeusu alused 2004: 102–103).

Minea (kr *μηναιον*). Mineadeks nimetatakse lisaks mitmetele jumalateenistustel kasutatavatele raamatutele ka pühaseid, millel pühakute kujutised ja kirikupühad esinevad kalendaarses järjestuses. Analoogiliselt minea-raamatutele on ka pühastel iga kuu puhul loetletud või kujutatud kalendripäevale vastav kohalikus traditsioonis enim austatud pühak, pühakute paar või pühakute rühm ning vastava kuu olulisemate kirikupühade kujutised. Raamatut või pühast, mis on pühendatud ühele kuule, nimetatakse selle kuu mineaks (näiteks septembri minea). Nii raamatute kui pühastena esinevad ka üldisemad, nn kõikide pühakute minead. Samuti on koostatud erineva rõhuasetusega mineasid, nt:

- suurte pühade minead (vn *праздничные минеи*), suurte pühade eklogaadionid (kr *έκλογάδιον*) e jumalateenistuse minead (vn *богослужебные минеи*), mis sisaldavad olulisemate pühakute teenistusi ja elulugusid;
- üldminead (vn *общие минеи*), millesse on kogutud eri pühakute teenistused;
- kuu-lugemise raamatud (kr *μηνολόγιον*, vn *четы-минеи*, hilisem *месяцеслов*).

Oklad (vn *оклад* 'kate, ümbris'). Oklad e pühasekate asetseb pühase peal, kattes pühase osaliselt või täielikult peale palge, käte ja jalgade. Pühasekate valmistati tavaliselt metallist, esines ka tihedalt üksteise kõrval asetsevatest helmestest või pärlitest pühasekatteid või

pühasekatte osi. Leidus ka riidest pühasekatteid, mis olid mõningatel juhtudel kuldniidiga tikitud, ja kullatud puunikerdusega pühasekatteid. Pühasekatte osad on:

Aupaistetaoline **kroon** (vn венец), mis ümbritseb pead nimbuse kohal. Kroon võib olla sile, sisselõigetega, filigraantehnikas (pitsmetall), emailitud, kividega, sulatatud klaasist kunstbriljantidega (kunstkividest strasa; Strass, austerlane, kes mõtles selle tehnika välja). Erinevad tükid kleebiti kokku kanada palsamiga. Kroonitipud võisid mõningatel juhtudel olla sakilised. Ümmargune või ülaltpoolt laienev kroon oli Bütsantsi keisrite peakate. Niisuguse krooniga kujutati ka Piibli prohveteid, kuningaid jt kuninglikust soost isikuid.

Raam (vn рама), mis võib olla nii pühasekatte osa kui ka omaette pühasekate, mis katab ainult pühase süvendamata ääreala (vn поле).

Riisa e riiza (vn риза 'rüü'), pühase osa, mis varjab riiete kujutist. Samuti munga- ja nunnaelu teisele astmele vastav rõivas.

Taust (vn фон) – metallkate (valguse tähenduses) või pühase põhitegelaste ja stseenide ümber olev ruum.

Tsaata (vn цата 'münt, kaunistus') – poolkuukujuline metallkaunistus, mõnikord sakiliselt väljalõigatud servaga, kaunistatud filigraanmustriga, vermitud, (surutrükk) pressmustriga. Kivikestega, mis on paigutatud metallpesakestesse, mis on kinnitatud väikeste klambrikestega.

Podlinnik (vn подлинник, подлинники лицевые 'eeskujuraamat'). Eeskujuraamatud on väheste kommentaaridega, peamiselt figuure, eluloostseene ja pühaste kujutisi sisaldavad kogumikud. Kogu kujutiste süsteem – nii keskne figuur kui elulooseikade kujutised – ammutati 16. sajandil ja hiljem põhiliselt podlinnikutest. Need kujutasid endast pühasemaalise abimaterjalidena kasutatavaid kogumikke ja koosnesid eraldi lehtedel olevatest prorisitest (vn прорись – kontuurjoonis) ning pühasele üle kantud kujutistest (vn перевод), sisaldades pühakute ja nende elulugude kujutisi, kirikukalendri tähtpäevi, lühikirjeldusi nii pühakute rüüde kui värvi kohta jne. Kõige vanem säilinud eeskujuraamat on Строгановский иконописный лицевой подлинникъ.

Proloog (kr προλογος). Proloogi (eessõna) nimetus võeti slaavi aladel kasutusele tõenäoliselt seetõttu, et slaavi keelde tõlgitud sinaksaaridel (vt sinaksaar) oli põhjalik eessõna (Сергиин 1875: 5). Proloog sisaldab lühikesi pühakulugusid, mida loetakse hommikuteenistusel pärast

kaanoni kuuendat laulu. Tõenäoliselt vanim meieni jõudnud sinaksaar e proloog on Basileios II (976–1025) koostatud (Сергий 1875: 5) ja lääne traditsioonist lähtuvalt nimetatakse seda menoloogiks (või menoloogioniks).

Rjassa (riisa, riiza). Munga või nunna rõivas. (vt lähemalt munga- ja nunnaelustmed).

Sinaksaar (kr συναξαριον). Ajalooliste andmete kogum püha või pühakute kohta (vt ka proloog).

Skeema (vt munga- ja nunnaelustmed).

Stihhiira. Pühale või pühakule pühendatud kirikulaul, mida lauldakse Taaveti laulude salvide vahele.

Tipikon (kr τυπικων). Tipikoni mõiste hõlmab: jumalateenistuskorda üldiselt; raamatut, mis sisaldab teenistuskorraga seotud reegleid; kloostrikorda, sealhulgas ka teenistuskorda. Antud kontekstis viidatakse Jeruusalemma tipikonile, kuna sellel oli suur mõju Vene alade jumalateenistuskorra väljakujunemisel.

Troopar (kr τροπαριον 'viis') Jumala või pühakute tegusid ülistav laul. Laiemas tähenduses tähistab troopar igasugust kirikulaulu, v.a psalmid ja liikumatud laulud; kitsamas tähenduses tähistab troopar pealaulu.

Vetonädal. Võimalik, et setude vetonädala nimetus pärineb venekeelsest sõnast свет, sest paasale järgneva nädala nimetus vene keeles on Светлая седмица, mille reede aga Пятница Светлой седмицы. Sel päeval kirikukalendri järgi austatav Jumalaema pühane Elavakstegev allikas (Живоносный источник) on tuntud ka setude seas. Vetonädala reedel selle pühase austamine Setumaal toimunud kahes kohas: Petseri kloostriorus asuva allika kohale ehitatud Ristija Johannese tsässona juures ning Irboskas Truvori linnamäe lähistel kaheteistkümnepäevase allika juures, millest igäüks on erineva ravitoimega ja kannab kaheteistkümnest apostlist ühe nime (Православие 2005: 358–359).

Kristuse Ülestõusmispühale järgneval pühapäeval – kirikukalendris antipaasa ja apostel Tooma pühapäeval – on ka Satserrinnase kirikust 17 km kaugusele jääva Lõpolja tsässona

püha. See püha oli Jaamste külast pärit Vassili Jürise sõnutsi (vestlus siinse töö autoriga 29. aprillil 2005. aastal) tuntud kohalike seas kui Olletuspüha. Lihavõttejärgne pühapäev kannab Mall Hiemäe andmeil Setumaal veel teisigi nimetusi: väike lihavõõdõh, olletuspüha, olletuspäev ja kõllapüha (Eesti rahvakalender 1981: 246). 1938. aasta pärimusteates (ERA II 174, 533 /4/) mainitakse, et ollõtuspüha praasnike peeti Jatsmani, Jaaniste ja Lõpolje külades. „Lõpolje külas on tsässon, kus toimub sel päeval jumalateenistus, peale jumalateenistust minnakse kääbaste peale, kus süüakse ja ülendatakse surnute hingi” (ERA II 174, 533 (4)). Pärimusekoguja V. Savala andmeil peeti külapüha sel päeval veel Mikitamäel, Tailovas, Kitse, Võmmorski, Irboska jt külades (Eesti rahvakalender 1981: 281).

Viiekümpäeva püha e Kolmainu Jumala püha e Püha Vaimu Mahatulemise püha on kaheksas paasale järgnev pühapäev, seega pühitseti ka paasale järgnevat kaheksandat reedet.

Lisa 2. Paraskeva-nimeliste pühakute lühielulood

1) **Samaaria Paraskeva** on tuntud eelkõige märter Fotina⁵² kaaskannatajana. Märter Fotinaga kannatasid koos Fotina kaks poega, Viktor (Fotinus) ja Joosia ning õed Anatoolia, Foto, Fotida, Paraskeva, Küriakia ja Domnina (Сергий1901: 80).

2) **Sitsiilia Paraskeva** eluloos tuuakse esile tema sündimist reedesel päeval ning kannatusi keiser Antoninus Piuse ja Marcus Aureliuse ajal. Maavalitseja Tarasius, kasutades erinevaid piinamisvõtteid ning nähes lõpuks, et miski ei suuda Paraskevat Kristusest eemal hoida, lasi Paraskeva pea mõõgaga maha raiuda. Märter Paraskeva martüürium leidis aset ligikaudu aastal 180. Tema säilmed viidi hiljem Konstantinoopolisse, kus neid austasid sealsed õigeusklikud. Sitsiilia Paraskeva sai tuntuks valudest tervendajana, Kreeka ja Balkani aladel aga eeskätt pimedate tervendajana (Orthodox America 2006).

3) **Ikonioni Paraskeva** sündis Väike-Aasias Ikonioni linnas jumalakartlike vanemate ainsa lapsena reedesel päeval, mida tema vanemad eriti austasid Jeesus Kristuse ristilöömise tõttu, ning selle päeva meenutuseks pandi tütrele nimeks Paraskeva. Keiser Diocletianuse (284–305) käsul 298. aastal alanud kristlaste vaenamise ajal talus Paraskeva katsumusi Ikonioni linna maavalitseja Aetiuse tõttu, kes andis lõpuks käsu tema pea maha raiuda. Aetius ise aga

⁵² Märter Fotina on samastatud samaaria naiseaga (Jh. 4:5–42).

hukkus järgmisel päeval jahil olles. Kristlased matsid õndsas Paraskeva ihu tema majja, kus seejärel hakkas sündima imesid ja haigete tervenemisi (Kaljukosk 1991: 2). Ikonioni Paraskeva on tuntud kodukolde ja peresuhete kaitsjana, kes lahendab ka lastetuse probleeme, ravitseb hädad ja tõved, eriti hambavalu ning vappkülma, ja kelle poole pöördutakse ka kaitseks kurja silma eest. Ikonioni Paraskevat peetakse samuti abielu ja kaubanduse kaitsjaks (Бугаевский, Зорин 1999: 23). Üldlevinud oli komme pöörduda Paraskeva poole tervenemissooviga, mis oli kirjutatud pähe seotud või kaela riputatud paberilintidele (Рындина 2002: 198).

4) Vaga Paraskeva-Petka sündis 10. sajandi lõpus või 11. sajandi algul Balkani poolsaare idaosas Silistria lähedal asuvas Epibata linnas (Энциклопедия православный святости, II, 1997: 72–73). Selle asjaolu tõttu on õigemaks peetud nimetada teda Epibata Paraskevaks (Zisis 1979: 232). Paraskeva-Petkat peetakse Bulgaaria rahvuspühakuks, kuid kreeka uurija T. Zisis on juhtinud tähelepanu valedele ja tendentslikele arusaamadele Paraskeva-Petka rahvuse kohta, mis tulenevad säilmete ümberviimise tõttu Paraskeva nimele lisandunud kohanimedest. T. Zisis lähtub sellest, et vaga Paraskeva-Petka eluaastaid dateeritakse tema piiskopist venna, püha mürri jooksva Eutümiuse järgi ning seetõttu seostab ta vaga Paraskevat kreeka päritoluga (Zisis 1979: 232).

Pärast vanemate surma suundus Paraskeva-Petka Epibatast Konstantinoopolisse, kus kohtas askeete, kes andsid talle juhiseid vaimseks eluks. Järgides Egiptuse Maria eeskujul, elas Paraskeva-Petka pühal maal Jordani-äärses eraklas (Orthodox America 2006). Kõrges vanuses ilmus talle Issanda ingel teatega pöörduda tagasi kodumaale, et jätta sinna oma ihu, aga hingega minna Issanda juurde. Seejärel pöörduski püha Petka tagasi Epibatasse, kus ta maeti kui tundmatu rändaja linna taga asuvasse tühermaale. Kui aastate möödudes hakati sinna hauda kaevama, leiti õndsas Paraskeva kõdunemata ihu. See viidi linna peakirikusse, kus peatselt ilmnesid paljud imeteod. Seejärel viidi säilmed tollase Bulgaaria pealinna Târnovosse (Veliko Târnovo), mispeale püha Paraskevat hakati nimetama Târnovo-Paraskevaks (Энциклопедия православной святости, II, 1997: 72–75). Paraskeva-Petka säilmete mitmekordsed ümberviimised ühest linnast teise on erinevates allikates dateeritud erinevalt. Nii näiteks teose “Энциклопедический словарь” andmeil viidi Paraskeva-Petka säilmed esmalt Târnovosse, seejärel 1641. aastal Iași ja sealt edasi Belgradi (Энциклопедический словарь 1897: 778). Kuid levinud on ka seisukoht, et aastal 1238 (200 aastat pärast Paraskeva-Petka surma) viidi Paraskeva-Petka säilmed Epibatast Târnovosse, kust serblased viisid need pärast linna hõivamist türklaste poolt 1396. aastal Belgradi,

mistõttu Paraskevat hakati nimetama Belgradi-Paraskevaks või Serbia-Paraskevaks. 1521. aastal, kui Belgradi hõivas Sulleiman II, viidi säilmed aga Konstantinoopolisse, kus sealsed serblased austasid neid lugupidamise ja pühalikkusega. Sealses sultani palees, kus hoiti Paraskeva-Petka säilmeid, hakkas sündima imesid, mistõttu Paraskeva-Petkat hakati austama ka moslemite seas. 1641. aasta 14. oktoobril viidi säilmed aga tollase Moldova vürstiriigi pealinna Iași (Ясса) Kolme Kirikuisa kirikusse, kus nad asuvad tänini. T. Zisis andmeil viidi Paraskeva säilmed 1231. aastal Târnovosse, seejärel 1398. aastal Belgradi ning 1521. aastal Konstantinoopolisse, kus neid hoiti oikumeenilise patriarhaadi keskuse Kõigeõndsama Jumalaema (Pammakaristose) kloostris. 1642. aastal andis patriarhaat säilmed üle Moldova valitsejale Vassili Lupule (Zisis 1979: 317–318).

5) Polotski Paraskeva on vähetuntud. Polotskist pärit vürstitar Paraskevat mainib ka “Энциклопедический словарь” (1897, XXIIA: 778). Tuginedes leedu käsikirjadele ja teistele kohati eriilmelistele allikaile, on poola ajaloolased väitnud, et Polotski vürst Rogvoldi (Vassili) tütar Paraskeva on ühtlasi Polotski Issanda Muutmise erakla rajaja, kes elas viimased seitse aastat jumalat teenides Roomas, kus ta 1239. aastal suri ja 1273. aastal arvati pühakute hulka. Toetudes V. Rudakovi andmetele, väidetakse kogumikus “Энциклопедический словарь”, et enamik 19. sajandi vene uurijaid peab tõenäoliseks, et Polotski vürstitarist vaga Paraskeva näol on tegemist Polotski Eufrosiniaga, Polotski vürsti Svjatoslavi (esineb ka nimekuju Georgi Vseslavitš) tütreaga (sündinud Polotskis 1110. a surnud 1173. a Mar Sabas Jerusalemma lähistel), kelle säilmed toodi 1187. aastal Kiievi koobaskloostriisse, kust need 1910. aastal viidi üle Polotskisse (Энциклопедический словарь”1897, XXIIA: 778). Teda austavad venelased, leedulased ja ruteenid. Läänekatoliikluses kanoniseeriti Polotski Efrosinia alles 1984. aastal Valgevenes paavst Johannes Pauluse II poolt. Üks esimesi Polotski Efrosinia kujutisi – 12. sajandist pärinev fresko – asub Polotski Issanda Muutmise kirikus (Euphrosyne of Polotsk V /RM/ 2004). Polotski Paraskevale on pühendatud ka 1888. aastal Vitebskis avaldatud A. Sapunovi raamat “Католическая легенда о Параскеве, княжне Полоцкой”.

6) Vaga Rževi Paraskeva elas Kesk-Venemaal Volga ääres 16. sajandil, oli Kristuse Sündimise erakla rajaja ja kloostriülem (Маркелов II 1998: 191). Teadaolevalt oli juba samal sajandil (1532) Moskvas temanimeline kirik, mille kõrvalaltar oli aga pühitsetud suurkannataja (Ikonioni või Rooma) Paraskevale (Преподобная Параскева, игуменья Ржевская 2005).

7) Primini Paraskeva oli Karjala pühaku Artemi õde. Kui välgunoolest surnud lapspühaku Artemi kõdunemata ja imettegev ihu leiti, tõmbus tema õde Paraskeva avalikust elust eemale, et vältida tähelepanu. 1619. aastal, kui Novgorodi metropoliit kinnitas püha Artemi austamist, leiti Primini Püha Jüri kirikust taevalikult head lõhna levitavad tütarlapse säilmed. Nägemuse läbi ilmus kohalikule kristlasele Artemi õde Paraskeva, kes kinnitas, et need on tema säilmed. Pärast seda hakkas säilmete juures toimuma imelisi tervenemisi ning sellele kohale ehitati püha Paraskeva nimeline tsässon (Synaksarion. Lokakuu 2004: 358).

8) Divejevo Paraskeva oli pärit Saratovist. Sündinud ilmselt 19. sajandi algul, mõnedes allikates on sünniajaks märgitud ka sajandivahetus (Synaksarion. Syyskuu 2003: 234). Nagu eelnevategi püha Paraskevade puhul, kajastuvad ka tema eluloos mitmed ajastule iseloomulikud sotsiaalsed aspektid: pärisorjusele omane inimlike õiguste puudumine (sundabielu, omakohus, sunnismaisus), ääretult julm kohtlemine, mille tõttu ta pidi üle elama suuri, ebainimlikke kannatusi – näiteks karistuseks oletatava maalivarguse eest peksti teda pähe ja rebiti kõrvadest. Tema eluloo juures torkab silma, et vastukaaluks ühiskonnas valitsevale ebainimlikkusele püüdlas ta mõjutatuna Sarovi Serafimit vagaduse poole metsäüksinduses või koobastes. Põgenenud Kiievisse, kohtas ta seal Kiievi koobaskloostri staaretseid (munk-pühakuid), kellelt sai tõenäoliselt õnnistuse alustada palveteed Kristuse pärast meeletuna ning on võimalik, et Kiievis pühitseti ta ka salaja nunnaks. 1884. aastal asus jurodivaja Paraskeva lõplikult elama Divejevo kloostri, kus tema ülesandeks oli õdede hingede päästmine inimsoo vaenlaste rünnakute eest, kiusatuste ja kirgede eest, millest ta oli oma selgeltnägemise tõttu teadlik. Püha Sarovi Serafimi kanoniseerimispäeval 1903. aastal külastasid tsaar Nikolai II ja tsarina Aleksandra Divejevo kloostrit ning sealset jurodivaja Paraskevat. Valitsejapaar palus jumalat, et nad saaksid troonipärija, mispeale jurodivaja Paraskeva näitas neile poiss-nukku, ennustades nõnda troonipärija Aleksei sündi. Veidi enne surma (22. septembril) olevat jurodivaja Paraskeva teinud maani kummardusi tsaari pildi ees, mille peale teised õed imestust avaldanud. Seepeale vastanud Paraskeva: “Lollpead. Ta saab olema kõigist teistest valitsejatest ülim.” Tsaariperekond kuulutati pühakuks 2000. aastal, püha Paraskeva aga 2003. aastal, Sarovi Serafimi 100. kanaoniseerimisaastal. Divejevo Paraskeva säilmed asuvad Divejevo kloostri Püha Kolmainu Kirikus (Synaksarion. Syyskuu 2003: 234–236).

Lisa 3. Teisi olulisi 19. ja 20. sajandi Paraskeva-hagiograafia alaseid uurimusi

17.–19. sajandi eeskujuraamatud. 17.–19. sajandil kasutusel olnud eeskujuraamatutes (Маркелов 1998: 246–256) mainitakse Vana-Venes austatud Paraskevadest Rževi Paraskevat ja Paraskeva-Pjatnitsat (kes esindab Ikonioni Paraskevat). Moskvas 1869. aastal publitseeritud Stroganovi 1606. aastast pärinevas eeskujuraamatus leidub kaks Paraskevat: märter, apostli sarnane Ikonioni Paraskeva ning Serbia vaga Paraskeva (An Iconographer's Patternbook 1992: 46, 62). Stroganovi podlinnikust hilisem, S. Bolšakovi poolt välja antud ja kommenteeritud „Софийский подлинник иконописный“ sisaldab kolme Paraskevat: Rževi Paraskevat, Paraskeva-Pjatnitsat (Ikonioni Paraskeva), vagamärter Paraskevat (2. sajandil elanud Rooma Paraskeva) (Софийский 7411 (1903): 38, 43, 123).

Полный месяцесловъ 1848. Ülevaate pühakute austamisest 19. sajandi keskpaigast ja sellele eelnenud ajast annab 1848. aastal välja antud kogumik, mis on koostatud Moskva ja Kiievi pühakuelulugude kogumike, proloogide ja kuu-lugemise raamatute (tšeti-mineade) põhjal ning sisaldub kolme Paraskeva-nimelist pühakut: 26. juulil austatavat Paraskevat ning 14. ja 28. oktoobril austatavat Paraskevat (Полный месяцесловъ 1848: 101).

Полный месяцесловъ востока. Т.1. Т 2. (Сергий 1875, 1901). Peapiiskop Sergiuse koostatud kogumikus käsitletakse nii vanu läänekiriku kalendreid (alates 4. sajandist) kui ka kõiki idakiriku jumalateenistusel kasutatud käsikirjalisi ja trükitud raamatuid, sealhulgas kirikukalendreid, mis sisalduvad evangeeliumides ja apostlites (alates 715. aasta Siinai evangeeliumidest, 8. ja 9. sajandi Siinai, Konstantinoopoli ja teistest kirikukalendritest).

Alapunkti all, kus kirjeldatakse Jeruusalemma tipikoni (kloostrikorda) lisatud pühakutele pühendatud teenistusi, täheldab Sergius, et 16. sajandi alguse mineades sisalduvad vaga Paraskeva 14. oktoobri teenistused pärinevad lõunaslaavi mineadest, kus nad esinevad alates 14. sajandist. Slaavi aladel juba iidsetest aegadest tuntud ja austatud suurkannataja Ikonioni Paraskeva teenistused, mida peetakse 28. oktoobril, ilmuvad slaavi alade mineadesse aga alles 16. sajandil, ehkki pühade mineades esinevad nad juba 11.–12. sajandil. Samas ei esine Ikonioni Paraskeva teenistusi 15. sajandi Jeruusalemma tipikoni mineades (Сергий 1875: 158).

Peapiiskop Sergiuse koostatud kogumiku teises osas (Сергий 1901: 79–80; 219; 224; 318–319; 333) juhitakse tähelepanu mitmetele Paraskeva-nimeliste pühakutega seotud tol ajajärgul teada olnud kreeka- ja slaavikeelsetele allikatele. Kogumiku andmetest selgub, et varasemad viited 1. sajandil elanud märter Samaaria Paraskevast on keiser Basileiose

menoloogionis (10. sajand), slaavi aladel Novgorodi vürsti Mstislavi evangeeliumiraamatule lisatud menoloogionis ning C. Baroniuse rooma kiriku martüroloogiumis (Сергий 1901: 79–80). Samas kogumikus viidatakse, et Antoniuse ajal kannatanud 2. sajandil elanud Sitsiilia Paraskeva elulool on peatunud pikemalt Nikodemuse koostatud sinaksaaris ning Rooma Paraskeva täielik elulugu on esitatud kreekakeelses Uues Sinaksaaris (kr k Νέος Θησαυρός, vn Новое Сокровище) ja C. Doukakise 1890ndatel aastatel Ateenas publitseeritud mitmeköitelises pühakulugude kogumikus “Μεγας συναξαριστης Μαρτιου”.

Tsiteerides C. Doukakist, juhib peapiiskop Sergius seoses Rooma (Sitsiilia) Paraskevaga tähelepanu kahele märkusele, millest esimeses täheldatakse, et Rooma Paraskevaga seotud pärimuslikul ainesel põhinevates pühakulugudes ei ole alati ajaloolist tagapõhja – näiteks ei olnud Antoninuse ajal kloostreid. Teises märkuses viitab C. Doukakis aga läänekiriku pühakulugudele, kus eelpoolmainitud Paraskevat austatakse 14. novembril Veenuse või Veneranda nime all eeskätt seetõttu, et reedene päev oli roomlastel pühendatud Veenusele (Сергий 1901, 285).

Peapiiskop Sergiuse 1901. aastal avaldatud kogumiku andmeil ei leidu aga Antoninus Piuse ajal kannatanud Paraskeva mälestuspäevi Konstantinoopoli ja vanades idakiriku hagioloogilistes tekstides. Esmakordselt esinevad need päevad 9.–10. sajandi Siinai sinaksaarides (Сергий 1901: 285) ning 9. sajandi Siinai kreekakeelsele evangeeliumile lisatud menoloogionis, Capua kiriku kreekakeelsele evangeeliumile lisatud menoloogionis (aastast 991), 13. sajandist pärinevas Grottaferrata kloostri tipikonis (kloostrikorras), kardinal Sirletti raamatukogu kreekakeelses sinaksaaris (12.–14. sajand), samuti Mazarini raamatukogu kreekakeelsete mineade sinaksaarides. Slaavi aladelt pärinevates allikates esineb eelpoolmainitud Paraskeva 16. sajandist pärinevas metropoliit Makari mineas (Сергий 1901: 224). Paraskevale pühendatud jumalateenistusi ei sisaldu aga trükitud slaavi jumalateenistusraamatutes. Kreeka mineades on Paraskevale pühendatud hümnograaf Teofanese loodud kaanon (Сергий 1901: 285).

Peapiiskop Sergius juhib tähelepanu asjaolule, et Ikonioni Paraskevat ei mainita vanades idakiriku hagiograafilistes ürikutes ning tema nime ei leidu ei Kreeka sinaksaarides ega ka läänekirikus. Samuti puuduvad spetsiaalselt Ikonioni Paraskevale kirjutatud teenistused. Roomas on küll säilinud teenistus, mis on trükitud kreekakeelsetes mineades, kuid käsikirjalistes allikates ei leidu siiski Ikonioni Paraskevale pühendatud teenistust. Rooma pärimuste järgi kannatas ta Gallias, aga idakiriku pärimuse kohaselt pole tema kannatamiskohad teada. Ikonioni Paraskeva (algne) elulugu pole kreeka keeles säilinud, kuigi

käsikirjalised slaavi minead sisaldavad tema elulugu, mis on tõlgitud 12. sajandist pärit kreeka käsikirjadest (Сергий 1901: 285).

Näib, et peapiiskop Sergius vaatleb Serbia, Târnovo ja Epibata Paraskevasid eraldi isikutena või respektseb eelkõige nimekuju Serbia Paraskeva, keda kogumiku andmeil mainitakse teadaolevalt esmakordselt 13.–14. sajandist pärineval lõunaslaavi pärgamentproloogis, mis omakorda põhineb 11. sajandi Basileiose menoloogidel. Serbia Paraskevale pühendatud jumalateenistustekste leidis ka omaaegses A. I. Hludovi raamatukogus Moskvast. Serbia Paraskevale pühendatud tekste sisaldasid slaavi minead, proloogid, evangeeliumid, apostliraamatud. Rohkearvuliselt esines Serbia Paraskevale pühendatud tekste ka Belozerski kloostriramatukogu mineades (Сергий 1901: 318).

Nagu märgib peapiiskop Sergius, kirjutas vana Paraskeva eluloo Târnovo patriarh Eufimi umbes 1385. aastal. Seejärel tõlgiti see kreeka keelde ning täiendati seda teiste allikate põhjal. Slaavi keeles on vana Paraskeva elulugu avaldatud kuu-lugemise raamatutes (tšeti-mineades) ja Tšernigovi Filareti koostatud lõunaslaavi pühakute raamatus (Сергий 1901: 427).

Peapiiskop Sergius viitab, et slaavi aladel esineb Târnovo Paraskeva Belozerski kloostriramatukogu 15. sajandi teenistumise ja psaltris 1481 (Сергий 1901, XIV: 318).

Peapiiskop Sergius jaotab pühakud viieks rühmaks.

Esimesse rühma kuuluvad pühakud, kelle nimed või/ja elulood esinevad trükitud slaavi kirikuraamatutes (alates 17. sajandist).

Teise rühma moodustavad kreeka jumalateenistumiseades, Nikodeemuse sinaksaaris ja slaavi käsikirjalistes proloogides esinevad pühakud.

Kolmanda rühma moodustavad kohaliku tähtsusega vene, gruusia ja lõunaslaavi kirikutes austatavad pühakud, olulise aspektina tuleb esile ka see, et kolmanda rühma pühakute hulgas võib esineda kanoniseerimata pühakuid.

Neljandasse rühma kuuluvad kreeka ja idakiriku käsikirjalistes ürikutes esinevad pühakud, kelle kohta kogumiku väljaandmise ajaks polnud täpsemaid andmeid säilinud.

Viies rühm hõlmab neljas esimeses rühmas esinevaid pühakuid, kelle austamine toimus paikkonniti erinevatel päevadel (Сергий 1901: V–VII).

Paraskeva-nimelist pühakut kohtame kogumiku esimeses, teises, neljandas ja viiendas rühmas.

Esimeses pühakuterühmas on toodud Paraskeva 20. märtsil austatavate pühakute seas, mis on küll eeskätt Fotina mälestuspäev, kuid samal päeval austatakse kõiki temaga koos kannatanud pühakuid. Samas rühmas esineb ka 26. juulil austatav Antonius Piuse ajal kannatanud vana märter Paraskeva (Сергий 1901: 224). Samuti peab peapiiskop Sergius samasse

pühakuterühma kuuluvaks 14. oktoobril austatavat Serbia Paraskevat (erinevalt Târnovo ja Epibata Paraskevast, kelle Sergius on paigutanud viiendasse pühakuterühma) ning 28. oktoobril austatavat Ikonioni Paraskevat.

Teises pühakuterühmas mainitakse 14. oktoobril Chiose saarel toimunud Paraskeva imetegu, kus Paraskeva 1442. aastal päästis saare uppumisest (Сергий 1901: 318–319, V–VIII).

Neljandasse pühakuterühma kuulub 28. oktoobril austatav Polotski kloostrülem Paraskeva. Tema puhul viitab kogumiku autor võimalusele, et tegemist on kas eksitusega või Polotski Paraskeva austamine 28. oktoobril võib olla seotud eeskätt tema nimipühaku Ikonioni Paraskeva nimepäevaga (Сергий 1901: 333–334).

Viienda pühakuterühmas on esile toodud Pjatka-Paraskeva austamine 20. juulil, Eelija päeval.

Peapiiskop Sergiuse koostatud kogumikus leidub veel kolm kanoniseerimata Paraskevat, keda kogumiku koostaja ei ole paigutanud kolmandasse pühakuterühma, vaatamata sellele et sellesse pühakuterühma kuuluvad kohalikku tähtsust omavad või kanoniseerimata pühakud. Need kolm pühakut on autor paigutanud kogumiku lissasse, kus on esitatud käsikirjades ja ajalooürikutes esinevad kanoniseerimata pühakud, keda on austatud paikkonniti, kuid kelle austamine on soikunud. Nende pühakute loetelust leiame: Rževi Paraskeva (kloostrülem, mälestuspäev 13. oktoobril), Arhangelski kubermangust Kevrolskist pärit püha Paraskeva, kelle eluaastad pole teada, kuid kelle säilmed avastati 18. sajandi algul ning kelle nimepäeva tähistatakse 30. juunil. Kolmandana on esitatud Primini Paraskeva (Сергий 1901: 570).

Muid 20.sajandi uurimusi. 20. sajandil on Paraskeva-nimelised pühakud olnud samuti mitmete uurijate huviobjektiks. Tõsikindlate eluloofaktide puudumine on muutnud Paraskevale pühendatud lääne autorite käsitlused ettevaatlikuks. Ettevaatlikke, küsimärgilisi vihjeid Paraskeva oletatavale pärinemis- ja tegutsemisajale Roomas ning Ikonionis leiame saksakeelsest Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikonist, kus rõhutatakse Paraskeva kultuse laia levikut Vene aladel ning viidatakse Paraskevale kui personifitseeritud reedese päeva tähistajale (Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, XV. Spalten 1999: 1115–1117).

Saksakeelses kultuuriruumis on tuntuim Konrad Onaschi uurimus “Paraskeva-Studien” (Onasch 1957) oma aukartustäratava mahu ja bibliograafilise allikmaterjaliga. K. Onasch ja A. Schnieper eristavad kaht Paraskevat: Paraskeva-Pjatnitsat ja Paraskeva-Petkat, rõhutades nende põhinemist pärimuslikul traditsioonil ning pidades võimatuks siduda Paraskeva nime kandvaid pühakuid ajalooliste isikutega. Käsitledes Paraskevasid legendilaadsetena, ei erista

K. Onasch ja A. Schnieper Rooma (Sitsiilia) ja Ikonioni Paraskevat (K. Onasch ja A. Schnieper 2003: 207).

Seevastu F. Halkin (1966: 227) oma kommentaarides, mis käsitlevad Euboia preestri Johannese kirjutatud “Püha Paraskeva kannatuslugu”, ei võta püha Paraskeva ajaloolise isiku kohta nii resoluutset seisukohta. Pigem käsitleb ta 2. sajandi püha Paraskevat ajaloolise isikuga seonduvat kui lahendamata mõistatust ning tõdedes, et säilinud allikate põhjal võib järeldada, et Paraskeva-nimelistele pühakutele ei pööratud tähelepanu algkristluses ning Paraskeva-nimelisi pühakuid ei leidu ka Bütsantsi sinaksaarides. Viieteistkümnest säilinud tekstist, mis käsitlevad Paraskeva elulugu, on teadaolevalt vanim eelpoolmainitud 8. sajandist pärinev, pärast 744. aastat Euboia Johannese poolt kreeka keeles kirja pandud tekst, mille kirjutamise on aga M. Dögler ekslikult omistatud Damaskuse Johannesele (Halkin 1966: 226). F. Halkini poolt publitseeritud püha Paraskeva kannatuslugu käsitlev kreekakeelne tekst põhineb kahel allikal: Oxfordi raamatukogust pärineval 14.–15. sajandi käsikirjal ja Napoli Rahvusraamatukogu 1495. aastast pärineval käsikirja koopial (Halkin 1966: 229).

V. Bugajevski ja V. Zorini arvates pole suurkannataja Ikonioni Paraskeva elu käsitlevaid kreeka ning ladina käsikirjalisi tekste säilinud seetõttu, et kreeka ja ladina kirikus tõrjus õndsas kannataja (ka Rooma Paraskevana tuntud) Sitsiilia Paraskeva laialt levinud austamine välja Ikonioni Paraskeva austamise (Бугаевский, Зорин 1999: 22–32). A. Bugajevski ja V. Zorin tõdevad, et kogu Sitsiilia (Rooma) Paraskevat puudutav materjal on esitatud J. L. Scharpé väitekirjas “Parasceve-Venera-Petka Vineri. Passionum graece, latine, slavice, romanice manipulus” (Бугаевский, Зорин 1999: 22). A. Bugajevski ja V. Zorin rekonstrueerivad Ikonioni Paraskeva eluloo slaavi tekstide põhjal, viidates, et nende tekstide aluseks on kreekakeelsed originaaltekstid.

T. Zisis seab oma uurimuses, mis käsitleb Meletios Syrigose poolt Epibata Paraskeva auks kirjutatud kaanonit, siiski kahtluse alla, kas leidub piisavalt alust pidamaks Ikonioni Paraskeva elulugu käsitlevat tekstitraditsiooni kreekakeelsetel algallikatel põhinevaks. T. Zisis väitel viitab Ikonioni Paraskeva elulugu puudutava kreekakeelse teksti olemasolule vaid üks vanaslaavikeelne 13. sajandist pärinev kroonika, milles rõhutatakse kreekakeelsete pühakulugude määravat mõju slaavi aladel (Zisis 1979: 321). Oma uurimuses rõhutab T. Zisis, et P. Peeters on 1910. aastal kogumikus “Bibliotheca Hagiographica Orientalis” avaldatud artiklis seostanud Ikonioni Paraskeva eluloo tekstitraditsiooni üksnes slaavi allikatega (Zisis 1979: 321).

A. Bugajevski ja V. Zorini andmetel avastas ajaloolane A. Vinogradov väikese, kahel lehel säilinud fragmendi Ikonioni Paraskeva elu käsitlevast kreekakeelsest käsikirjast, mis oli ekslikult köidetud nn Oxfordi käsikirja, mis sisaldab Sitsiilia Paraskeva kannatuslugu (Бугаевский, Зорин 1999: 22). Mainitud tekst koos kommentaaridega on esitatud F. Halkini uurimuses “La Passion de Sainte Parascève par Jean d’Eubée” (1966: 226–237). Tõenäoliselt on A. Vinogradov Ikonioni Paraskeva elulugu kajastava kahe fragmendi puhul silmas pidanud kahte Oxfordi käsikirja peatükki (§ 7 ja § 8), mida F. Halkini andmeil ei leidu eelpoolmainitud Sitsiilia Paraskeva elulugu käsitlevas Napoli Rahvusraamatukogu 1495. aastast pärinevas käsikirjas. Kahe käsikirja võrdleva analüüsi põhjal ei paigutanud F. Halkin Oxfordi käsikirja § 7 ja § 8 kreekakeelsesesse publitseeritud teksti, sest neis esineb seiku, mida tavaliselt ei seostata 2. sajandi Rooma (Sitsiilia) Paraskeva elulooga (Halkin 1966: 229). Välja jäänud § 7 ja § 8 sisaldasid aga tüüpilisi Ikonioni Paraskeva elulooga seotud seiku. Põhjalik ülevaade Paraskeva austamise levimisest ja kinnistumisest kiriklikus traditsioonis on esitatud J. Jevdokimova koostatud kogumikus “Святая великомученица Параскева” (Евдокимова 1993).

Lisa 4. Paraskeva kujutamine pühastel

Märtreid, kes elasid ristiusu algaastail, kujutatakse reeglina vastava ajastu riietuses – lähtuvalt antiikaja riietumisviisist. Alusrüüks oli tuunika, mille kitsad varrukad lõppesid kätistega, mis nagu tuunika alläär ja kaelus võisid olla kaunistatud ornamentaalse tikandiga. Pealistrüüks oli mafori. Samuti rõhutati mõningatel juhtudel juutidele iseloomulikku riietusviisi, mille kohaselt üleriide e epantša ääred võisid olla kaunistatud kandi või narmastega. Alusrüüks võis olla pikkade varrukatega särk (kitoon), mille kaelus ja kätised võisid samuti olla kaunistatud tikandiga.

Enamasti on Paraskevat nagu ka teisi naispühakuid kujutatud Bütsantsi traditsioonist mõjutatud riietuses. Nii võib esineda elemente, mis kuulusid Bütsantsi õukonna naiseriietusse, näiteks kroon, juukseid kattev vabalt langev rätt, rinna kohalt fibulaga kinnitatud õlgu kattev kalliskividega kaunistatud keep. Selle all, kuid alusriide (tuunika) peal oli laiade varrukatega alläärest kaunistatud üleriie e mantia (ld dalmatica, вn мантия), mida kattis külgedelt alla

langev lai kaunistustega kangas nn põll (vn передник). Jalas olid saapad. Pühakuid ja peaingleid kujutati Bütsantsi õukonnariietuses eelkõige selleks, et viidata nende taevasele positsioonile. Naispühakutel esineb kõrvuti Bütsantsi õukonnariietusega ka vene tsaarinnade ja bojaaritaride rõivastusele omaseid elemente, milles on märgatavad konkreetse ajajärgu rõivamoe eelistused ja iseärasused. Naispühakute juukseid varjas sageli mütsitaoline peakate, mis oli üle võetud judaistlikust traditsioonist.

17.–19. sajandi eeskujuraamatutes kujutatakse ja kirjeldatakse vagasid nunnasid pealisrüüs e riisas ja alusrüüs e ispodis. Riisaks nimetatakse küll eelkõige preestrirüüd, kuid nimetust riisa kasutatakse ka üldiselt igasuguse pühasemaalise kujutatud püha rõiva kohta. Sõna 'riisa' tähistab ka okladi osa, mis katab rõivaste kujutist (Филатов 1996: 155). Musta värvi nunnavõi mungarüü (vn риза радования – rõõmurüü) tuletab meelde kuuletumist ja vagadust. Sellesse rüüsse riietatu on andnud lubaduse kuuletuda ning seetõttu saab ta maisest rõõmsamasse maailma (Полный церковно-славянскій словарь 1900, 548–549). Alusrüü e ispod, mida kanti riisa all, vastab Bütsantsi traditsioonis tuunikale.

Püha Paraskeva kujutised eeskujuraamatutes ja trükitud mineade-kogumikes

Stroganovi podlinnik. Stroganovi traditsiooni esindav 1606. aastast pärinev versioon publitseeriti esmakordselt Moskvast 1869. aastal välja antud nn Stroganovi podlinnikus (Строгановскій иконописный лицевой подлинник). Selles on kaks Paraskevat: Ikonioni Paraskeva ja Serbia Paraskeva. Märter, apostlisarnasele Ikonioni Paraskevale (mälestuspäev 28. oktoobril) on podlinnikus lisatud tekst: Святая Парасковья риза киновар испод лазор. Tekst kirjarullil: Верую во одного Бога оца вседержи... (Строгановскій иконописный лицевой подлинник 1869: 62). Ikonioni Paraskevast paremal on kujutatud samal kuupäeval austatav Neonila (koos püha märtri Terentiusega) ning vasakul käel 29. oktoobril austatavad pühakud – püha vaga märter Anastasia ja püha isa Serbia Arseni(us). Paraskeva ja Anastasia pead on veerandpöördes vasaku õla poole, seega Serbia Arseni(use) poole. Paraskeva hoiab vasakus käes avatud kirjarulli usutunnistusega, mille algustekst on loetav (eestikeelne tõlge: „Mina usun ainu Jumala Isa, Kõigeülespidaja/Kõigeväelise sisse”). Paraskeva parem käsi on kokkusurutult tõstetud rinna kohale.

Teine eelnimetatud podlinnikus kujutatud Paraskeva on Vaga Serbia Paraskeva, kelle mälestuspäev on 13. oktoobril). Nunnarüü ja peakattega kujutatud Paraskeva hoiab vasaku käega kinni oma rüü paremast alaservast. Parema kokkusurutud käsi on tõstetud rinna kohale. Käsi ei ole õnnistavas asendis. Podlinniku tekst: Преподобная Пара[с]ковья клубок

лазор, испод Санкирь дичью бель... (Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 46).

Stroganovi podlinnikus on tüübilt Serbia Paraskevaga sarnased vaga Pelagia, vaga ema Melania, vaga T(h)eodora. Ikonioni Paraskevale iseloomulik atribuut – kirjarull usutunnistusega – on Stroganovi traditsiooni kohaselt üsna väheste naispühakute ja vagade käes. Ikonioni Paraskevaga samas poosis on esitatud kirjarulli käes hoidev püha märter Eufemia (mälestuspäev 16. septembril), kelle parem, rinnale tõstetud käsi viitab aga rinna kõrgusel vasakus käes oleva avatud kirjarulli poole. Toetub vasakule jalale. Podlinniku tekst: риза празелень, испод лазоръ. Прехвальнiя и преставление Кипреяна (м) Киевскаго (Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 16).

Suletud kirjarulli hoiab oma langetatud vasakus käes naisprohvet Anna (mälestuspäev 4. veebruaril), parem käsi on asetatud südame kohale. Pearäti alt nähtavale tulevad juuksed langevad õlgadele. Podlinniku tekst: риза Баканъ. Испод празелен...(Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 208).

Püha märter Fotina (mälestuspäev 26. veebruaril) hoiab oma vasakus, langetatud ning kehast eemalepööratud käes suletud kirjarulli (Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 228).

Vaga kannataja Febronia (mälestuspäev 24. juunil) hoiab oma vasakus, ettetõstetud käes suletud kirjarulli. Lisatud tekst: ...ряска вохра з белилом... (Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 352).

Püha kannataja Eufemia (mälestuspäev 11. juulil) hoiab oma langetatud vasakus käes lahtist kirjarulli. Parema käsi on kokkusurutult rinna kohale tõstetud. Lisatud tekst: ...риза бакан..испод празелен. Parema käsi langeb vabalt alla ja selles on allapoole lahtirulluv kirjarull tekstiga: Верю во единого Бога (Вол.) (Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ, 1869: 376).

Avatuna ja ülespoole lahtirulluvana on usutunnistus Stroganovi eeskujuraamatus ainult Suurkannataja Ikonioni Paraskeval ja pühal märtril Eufemial.

Sofijskij podlinnik. Eeskujuraamat “Софийский Подлинник иконописный” jagab 13. oktoobril teiste pühakute kõrval ka õpetussõnu ja tähelepanekuid Rževi Paraskeva (Парасковия Ржевская) kohta (1998: 38, 43, 123). Podlinniku tekst seab Afonikia kujutamisel eeskujuks Paraskeva kujutise, sedapuhku küll mitte Rževi oma. Podlinniku tekst:

И святая Афоникия сестры Папилины, аки Пятница. И преподобныя матере нашае Парасковии Ржевская риза преподобническая, клубок лазорев на главе со кресты, испод санкир киноварь, в руке свиток, а другая к персем, а была игуменья.

Samast eeskujuraamatust võib 28. oktoobri kohalt Neonila kõrvalt leida Paraskeva-Pjatnitsa (Парасковия нареченныя Пятница) juurde kuuluva kirjelduse. Podlinniku tekst: ...риза киноварь, испод лазорь на главе плат бел, а в руке свиток, а в нем писано: Господи Иисусе Христе Боже мой, всяк, иже призывай Тя мною рабою Твоею, избави его от всякия беды и отпусти ему грехи его.

26. juulil viidatakse Paraskevale õige vähesel määral. Podlinniku tekst: И святая преподобномученицы Парасковии аки Евдокия или Ксения. Tähelepanu väärrib, et ülalnimetatud eeskujuraamatus ei esine Paraskeva-Pjatnitsa vasakus käes oleval lahtirulluval tekstil enam usutunnistust (Софийский Подлинник иконописный 1998: 38, 43, 123).

Sijskij podlinnik. 1898. aastal Peterburis publitseeritud “СИЙСКИЙ Иконописный подлинник” annab ülevaate 17. sajandi Põhja-Vene ikonograafia üldistest suundumustest – seal esinevad koos nii vanal, Bütsantsi traditsioonil põhinevad kui ka 17. sajandil soosingusse tulnud kujutised. Kuid valdavaks jääb siiski vana ning range suund (Покровский 1914: 14).

See eeskujuraamat esitab Paraskevat mitmes pühakutegrupis. Teda on kujutatud koos Feodor Sõjaülema (Teodorus Stratelatese), Ristija Johannese, suurkannatajate Varvara (Barbara) ja Jekaterinaga (Katariinaga) jt pühakutega (СИЙСКИЙ Иконописный подлинник 1898: 481–485/412–416) ning kolmikgrupis, mille moodustavad pühad suurkannataja Jekaterina, Varvara ja Paraskeva. Podlinniku tekst: Екатерина – подобіемъ на главе венець царскій власы просты (распущены), аки у девицы, риза лазорь, исподь киноварь..., въ правой руке крестъ, а въ левой свиток...(Paraskeva) подобіемъ аки Ксенія, ризы монашескія, главъ плат...в правой руке крестъ (СИЙСКИЙ Иконописный подлинник 1898: 463/396). Viimati mainitus ilmneb Põhja-Venes levinud Paraskeva kujutamise viis, mille kohaselt on Paraskeva rohelises riisas, mis viitab tema nunnaseisusele, samuti ei hoia ta oma vasakus käes lahtirulluvat usutunnistust.

Et taoline kujutamise viis ei olnud 17. sajandil valdav, tõendab järgmine püha suurkannataja Paraskeva-Pjatnitsa kujutis. Podlinniku tekst: СВ. великомуч. Христова “Пятница”, с крестом и развернутым свитком въ руках; два ангела возлагают на ея главу корону, а надъ нею нерукотворный образ (СИЙСКИЙ Иконописный подлинник 1898: 466/398). Selline kujutamise viis koos rohketel variatsioonidega on olnud aluseks paljudele hilisematele Ukrainas ja Vene impeeriumi äärealadel maalitud väikesemõõdulistele munatemperas

pühastele, samuti rahvapärastele pühastele (Willamo 1997: 83), millel Paraskeva peas oleva krooni keskel või paremas nurgas on enamasti Kristuse Kätetatehtud Pühakuju kujutis.

17.–19. sajandil kasutusel olnud eeskujuraamatutes (Маркелов 1998: 246–256) esinevad Paraskeva-Pjatnitsa 16. sajandi pühastelt võetud eeskujud (poolfiguurid), kus märter Paraskeva vasakus käes on lahtirulluv usutunnistus ja paremas, õnnistavas käes on rist. Sellisele Paraskeva-Pjatnitsa kujutamisiisile aga tuginesid eeskujuraamatutes Petseri kloostri vaga Vassa (Vaga Vassa ja tema mees Joann olid Saatserinnast 14 km kaugusel asuva Petseri koobaserakla esimesed vagad), Vassiljevi Anastasia ja Vjazemski Juliana kujutised (Маркелов 1998: 625). Teisal toob Markelov (Маркелов 1998, tahv 63) näite vene pühakute prorisist, kus Petseri vaga Vassa kujutis sarnaneb Rževi Vaga-Paraskevaga – mõlemad on nunnariüis. Petseri vaga Vassa kujutise ikonograafia lähtub seega nii Rževi Paraskeva kui Paraskeva-Pjatnitsa kujutistest.

18. sajandil trükitud mineade-sarjad. I. Agapitovi tellimusel G. P. Teptšegorski poolt graveeritud 1722. aastast pärinevas 12 graafilisest lehest koosnevas mineade-sarjas, mida 18.–19. sajandi vältel publitseerisid mitmed kirjastajad (V. Kiprijanov, D. A. Rovinski jt), on iga kuu olulisemad pühakud ja pühad paigutatud viide üksteise peale astesevasse ritta ning toneeritud viie värviga (oraanži, sinise, roosa, kollase ja rohelisega). Selle mineade-sarja oktoobri-mineal (Ермакова, Хромов 2004: 37–38, kataloog 33.2) on vaga Paraskeva kujutatud mantias ning laupa katva pearätiga, hoidmas vasakus käes peaaegu maani ulatuvaid palvehelmeid. Kui G. P. Teptšegorski oktoobri-minea gravüüril on vaga Paraskeva kujutatud varasematele eeskujudele iseloomulikult staatilises poosis, siis samal gravüüril on Ikonioni Paraskeva figuuri proportsioonide, poosi kujutamise ja pealisrüü voldistiku puhul tuntav barokkkunsti eeskujude otsene mõju. Seevastu 1730ndast aastast pärinevale I. K. Ljubetski oforditehnikas mineade-sarjale (Ермакова, Хромов 2004, 49–50, kataloog 35.1–12) on iseloomulik lihtsustatud, lakooniline ja veidi ekspressiivne kujutamisiis, mida kohtab tihti ka rahvapärastel pühastel. Mainitud seeria maneeri ja oforditehnika puhul on rõhutatud identsust Moskva luboki (niinepuulauale graveeritud rahvalike, koloreeritud või mitme värviga trükitud graafiliste lehtede) meistrite, nt M. N. Nehhoroševski (1700–1758) töödega (Ермакова, Хромов 2004: 49). Kasutatud on viit värvi – sinist, punast, kollast, rohelist ja pruuni. I. K. Ljubetski oktoobri-mineal on vaga Paraskeva ja märter Paraskeva kujutised üsna sarnased – mõlema pead on kaetud heleda, laupa katva pearätiga ning õlgadelt langeb alla

kurgu kohalt kinnitatud pealisrüü. Lisaks kannab vaga Paraskeva pealisrüü all põlle (Ермакова, Хромов 2004: 50, kataloog 35.2).

V. D. Fartusovi juhised. 1910. aastal Moskvast välja antud Sankt-Peterburi Imperaatorliku Kunstide Akadeemia akadeemiku V. D. Fartusovi teaduslikes, tolleaegsetel ajaloolisest ja arheoloogilistest tõenditest põhinevates juhistes “Руководство к писанию икон святых угодников божиих в порядке дней года. Опыт пособия для иконописцев” püütakse jätkuvalt ühendada ikoonimaali ja akadeemilise maalikunsti traditsiooni, selleks et luua uue aja pühakujumaali alused. Akadeemilise maalitraditsiooni esindajana, lähtub V. D. Fartusov kreeka kunsti klassikalise perioodi iluideaalidest ning peab pühakuid kujutava kunsti puhul oluliseks inimhinge puhastavat mõju, mida ei saa aga tema sõnul edasi anda ebaloomulikes poosides ja kulunud ning inetuid rõivaid kandvad pühakud (Фартусов 1910: III). Fartusovi kogumikus leidub neli Paraskevat: 28. oktoobril austatav suurkannataja Paraskeva (Pjatnitsa), 26. juulil austatav vaga kannataja Paraskeva, 20. märtsil austatav kannataja Paraskeva ning 14. oktoobril austatav vaga Paraskeva.

Suurkannatajat Paraskeva-Pjatnitsat on 28. oktoobril austatavatest pühakutest kirjeldatud esimesena, mis osutab sellele, et kogumiku autor on pidanud teda oluliseks pühakuks. V. D. Fartusov kirjeldab Paraskevat noore ning rikkast soost pärit neiuna, kelle välimus viitab kreeka päritolule. Alusrüüks on valge tuunika, mida katab teine, laiade varrukatega ning võõratud tuunika. Juukseid katab kallis juuksevärk, kuid kõrvade kohalt langevad juuksed õlgadele. Paremas käes on tal rist, okaskroon, kepp, oda, käsn (Kristusele kannatusi tekitanud vahendid). Vasakus käes on usutunnistus (Фартусов 1910: 59). Usutunnistuse teksti eestikeelne tõlge: “Issand Jeesus Kristus, minu Jumal, päästa kõigest hädast igäiks, kes Sind minu eestpalvete läbi appi hüüab, ja anna talle andeks tema patud”. 26. juulil austatavat märtrit Paraskevat pole V. D. Fartusov pidanud vajalikuks kirjeldada (Фартусов 1910: 364–365). 20. märtsil austatavatest pühakutest kirjeldab V. D. Fartusov koos Fotinaga kannatanud pühakuterühma. Rühma kuuluvate pühakute puhul on rõhutatud nende päritolu: Fotina, Viktori ja Joosia puhul rõhutatakse juudi päritolu ja rõivastust; Sebastiani puhul on välja toodud rooma tüpaaž; Anastasia, Foto, Fotida, Paraskeva ja Küriakia puhul on esile toodud samaaria tüpaaž, kuid riietus lähtub juudi traditsioonist nagu Fotinalgi. Fotinal on seljas tuunika, mille peal on käisteta lai üleriie, mille esiosas on lõhik ning millel on sisselõigatud kaelus. Fotina õdedest on kõige vanemana kujutatud Anastasia ning kõige nooremata Küriakia (Фартусов 1910: 220–222).

14. oktoobril austatavate pühakute seas kirjeldab V. Fatusov erakut, vaga Paraskevat, kelle välimuses rõhutatakse serbia tüpaaži. Teda kujutatakse keskealise ning väga kõhnana, tagasihoidlikus kehvast riietuses (seljas valge võõtatud tuunika, peas erakutele iseloomulikult seotud laupa kattev rätt), sellisena nagu ta oli säilmete leidmise ajal. V. Fatusov lisab, et pühakujul võib vaga Paraskevat kujutada ka kehvast mantias, samuti võib tal käes olla tekstiga kirjarull (Фартусов 1910: 46–47). Kirjarulli teksti eestikeelne tõlge: “Sa vaatasid ainuüksi selle poole, kes võib päästa südamest alandlikud arguse ja kange tormi käest”.

Lisa 5. Prohvet Eelija

Vana-Iisraeli prohvetite hulka kuuluva, kuningate Ahabi ja Ahasja ajal (872. ning 852. aasta vahel) Põhjariigis tegutsenud prohvet Eelija elu ja tegevus kajastub nii Esimeses kui Teises Kuningate Raamatus (1 Kn 17–19, 21 ning 2 Kn 1–2). Usundiloolane G. Fohrer (1997: 144–145) käsitleb rändprohvet Eelijat prohvetina, kes siirdus kujutlusest Jahvest kui lahingu- ja sõjajumalusest kogemusele, mis väljendub läbi kol demamah dakkah, vaikuse, mille inglisekeelne vaste D. Gordis’ e järgi on “sound of delicate silence”⁵³ (1995: 56). Nii sabati liturgias kui ka sabatiga seotud rituaalides olulist kohta omav prohvet Eelija on laialt levinud ka juudi folklooris (Wiener 1978: 132–140).

Vana Testamendi prohvet Eelijas on nähtud “prohvet Eelija vaimus ja väes” tegutsenud Ristija Johannese algkuju eeskätt seetõttu, et mõningatel pühastel on Ristija Johannes kujutatud rüüs, mille Eelija taevassetõusmise eel jättis oma õpilasele Eliisale (Смирнова *et al.* 1982: 223, 277).

Idakristluse ortodoksse traditsiooni kohaselt on prohvet Eelijas nähtud Kiriku Taevast Kaitsjat, samal ajal kui Tessaloonika Demetrius ja püha Võidukas Georgius (Jüri) esinevad kiriku maiste kaitsjatena. Pühastel, mis kujutavad prohvet Eelijat kiriku taevase kaitsjana, hoiab ta oma käes kirjarulli tekstiga: Ревнуя, поревновах по Господе Бозе Вседержителе. Eelija on kujutatud kas üksi või kiriku maiste kaitsjate vahel ning ta võib esineda paarispühasel nii kaitsja kui kaitstavaga. Taolisi kiriku kaitsjagruppe kohtab sageli 15.–16. sajandi pühastel (Овчинников 1999: 350).

⁵³ Vaikne, tasane sahin (1 Kn 19: 12).

Istuvana koopasuu ees sarnaneb prohvet Eelija erakluses jumalike otsijatega, st koobastes elanud erakute või munkadega. Siinkohal tasuks pöörata tähelepanu koobaskloostrite olemasolule ka käsiteldavas piirkonnas: Petseri kloostri esimesed erakud elasid samuti tühermaal asuvates koobastes.

Vähetahtis pole seegi, et sarnaselt omaaegsele Palestiinale olid ka siinsetel aladel pärast kristianiseerimist olulisel kohal prohvet Eelija seisukohavõtnud igapäevaelu olulises küsimuses, nt kellele võlgneb talupoeg oma põllu viljakuse. Arvatakse, et prohvet Eelijal on võim äikese ja vihma üle.

Neljahobusekaarikul taevasse kihutava prohvet Eelija seljast mahalangenud üleriiet ülestõstva Eliisa kujutis esineb juba 4. sajandi sarkofaagil Milano Santa Ambrogio kirikus, Rooma 4. sajandi Via Latina katakombides ja Santa Sabina basiilika 430. aastast pärinevatel uksereljeefidel (Овчинников 1999: 350–351). Punases tulepilves neljahobusekaarikul taevassekihutava Prohvet Eelija ikonograafia on iseloomulik ainult Novgorodi ja Pihkva aladele. Kirjeldatud kujutise ääretult laiast kõlapinnast rahva seas annavad tunnistust 15. sajandil maalitud pühased, mille maalijaid on maalistiili ja maalimisviisi poolest peetud rahva hulka kuuluvaiks (*op. cit.*: 369). Sama teemakäsitluse laia leviku põhjuseks peetakse 15. sajandi lõpul kulmineerunud apokalüptilise maailmalõpu ootust ja seda kinnitavad ka alates 14. sajandist levima hakanud pühased, millel taevassekihutava prohvet Eelija ja Kristuse surmavalda laskumist ning Ülestõusmist kujutatakse tihti koos ühel pühasel (*op. cit.*). Küsimusi on tekitanud leegitseva tulepilve kujutis, sest 1 Kn, 19, 12 põhjal “ei olnud Jehoovat tules” ja Eelija taevassevõtmisel “sündis, et tulised hobused lahutasid neid (Eelijat ja Eliisat) üksteisest ja Eelija läks tuulepöörises taevasse” (2 Kn, 2, 11). Tuginedes Piibli kirjakohtadele, on näiteks Kreeka pühastel, miniatuuridel ja freskodel nimetatud süžee puhul punastena, st tuld sümboliseerivatena, kujutatud ainult hobused (Смирнова *et al.*, 1982: 223–334). Tuues paralleeli eriti Pihkvamaal 15.–16. sajandil esineva punase mandorlaga, mis ümbritseb Jumalaema hinge käes hoidvat Kristust Jumalaema Unumise pühastel, ning kus mandorla esineb taeva tähenduses, on punase värvi olemasolus nähtud viidet Lähis-Idast pärinevale traditsioonile, eeskätt Talmudil põhinevale (Овчинников 1999: 146).

KASUTATUD KIRJANDUS

- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, XV.** 1999. Verlag Traugott Bautz. = <http://www.bautz.de/bbkl>.
- Bobrov, J.** 1998. Late Icons and Contemporary Art in Russia 1700–1914. – The Conservation of Late Icons. New Valamo, St.Petersburg. Helsinki. Crete 1997. Jyväskylä, 41–47.
- Bobrov, J.** 1999. Late Icons as Symbols of Holy Russia: Icons in the Everyday Life of the Russian Royal Family. – Icon Conservation in Europe. Frankfurt am Main 1999. Jyväskylä, 215–217.
- Bradshaw P.F.** 2002. The Search for the Origins of Christian Worship. SPCK.
- Doukakis, C.** 1891. Megas synaxaristes Martiou. Athena.
- Eesti Apostlik-Õigeusu kiriku kalender.** 2004. Tallinn.
- Eesti rahvakalender, II.** 1981. Tallinn.
- Eesti rahvakalender, IV.** 1985. Tallinn.
- Euphrosyne of Polotsk.** 2004 = Saints O`the Day, May 23. <http://www.saintpatrickdc.org/ss/0523.htm>, 10.05.2004.
- Gordis, D.** 1995. God was not in the fire. The Search for a Spiritual Judaism. New York.
- Gordon, M. S.** 2001. Islam. Tallinn.
- Fidanovski** 2005 = Saint Petka – Sveta Petka. <http://www.dentist-mk.com/religion.htm>, 11.02.2005
- Fohrer, G.** 1997. Iisraeli usundi ajalugu. (Tõlkinud Kalle Kasemaa). Tartu.
- Halkin, F.** 1966. La Passion de Sainte Parascève par Jean d'Eubée – Polychronion. Festschrift für Fr. Dölger. Heidelberg.
- Hindo, N.** 1937. Apostlik-Õigeusu Rápina kogudus 1752 – 1937.
- Hurt, J.** 1904–1907. Setukeste laulud, I–III. Helsinki.
- Jürgenson, A.** 2004. Need teed. Mare Piho dokumentaalsed filmid setudest. – Setumaa kogumik, 2. Tallinn, 32–40.
- Kaljuskosk, A.** 1991. Püha Suurmärter Paraskeva. – Usk ja elu. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku väljaanne, 2, nr. 73. Stockholm, 1–2.
- Kiriku saladus. Ikoon – teoloogia värvides. Algkujud. Pühad säilmed.** 2007. Tallinn.
- Kiristaja, A.** 2005. Saatse ümbruskonna ajaloost muinasajast tänapäevani. - Saatse muuseum, 19 -44.
- Kleemann, M.** 2006 Kristuse pärast meeletud. – Eesti Kirik, 15. nov 2006.

- Koltsova, T.** 2003. Pohjoiset maalaukset. – Ikkuna paratiisin. Arkangelin ikonit. Helsinki, 22–37.
- Kotkavaara, K.** 2000. Pari ajatusta “maailmantaiteen historian päätyneestä luvusta”. – Iloitkaamme ja riemuitkaamme. Ikoneja 1600-luvulta ja 1900-luvulle suomalaisista kokoelmista. Jyväskylä, 59–82.
- Kuperjanov, A.** 2001. Rattad. – Vaatleja. Tähistaevas, 2, 2001.
- Kuusing, K.** 2005. Paraskeva pühastest ja reede kultusest Satserinna kiriklikus traditsioonis. – Setumaa kogumik, 3. Tallinn, 238–281.
- Lehtonen, T.** 2004. Historioitsijan ja Setupapin muistolle. – Ortodoksiviesti, 2, 21.
- Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse.** 2007. Koost. A. Kaasik, H. Valk. Tartu.
- Loorits, O.** 1959. About the Religious Concretism of the Setukesians. – Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja. 61, lk 1–49.
- Lõiv, M.** 2008. Kirmased Setumaal. – Noorte hääled. Noorte etnoloogide ja folkloristide konverents. Tartu, 23.–24. aprill 2008, 18–19.
- Menaion tou Iouliou.** 1990 = Μηναίον του Ιουλίου. Ateena.
- Menaion tou Oktobriou.** 1990 = Μηναίον του Οκτωβρίου. Ateena.
- Menaion tou Phebrouariou.** 1990 = Μηναίον του Φεβρουαρίου. Ateena.
- MIKPON EYXOΛOΓION.** 1988. Ateena.
- Mosque** 2005 = http://www.mosque.at/html/moscheen_en.htm, 03.05.2005.
- Orthodox America** 2006 = **Martyr Parasceva and St. Petka-Paraskeva of Serbia.** – Lives of the Saints. Orthodox America. <http://www.roca.org/OA/Saints.htm>, 24.04.2006.
- Onasch, K.** 1957. Paraskeva-Studien. – Ostkirchliche Studien, VI. Würzburg, 121–141.
- Onasch, K.** 1961. Ikonen. Berlin.
- Onasch, K., Schnieper, A.** 2003. Icoonid. Lummus ja tõelisuus. Lucerne.
- Palamas** = Gregorius Palamas. Triaadid. (Saamuel Puusaare ülevaade ingliskeelsest teosest). Tartu, 1995.
- Palli, M.** 2004. Luteri-Õigeusu dialoog Rumeenias. Metropoolia. Dets., nr 22.
- Piho, M.** 1990. J. Hurda käsikiri “Setokêstê pühi’ ja tähtpäävä” etnograafilise allikana. – ERM Aastaraamat. XXXVIII. Tartu, 67–85.
- Piho, M.** 1992. Weiblicher Metallschmuck der Setukesen des 19.–Mitte des 20. Jh. – ERM Aastaraamat. XXXIX. Tartu, 72–89.
- Piho, M.** 2000. Setu Silver Decorative Jewellery in the Context of Town Culture. – On Rural and Urban Areas. *Pro Ethnologia* 9. Publication of Estonian National Museum. Tartu, 49–60.

- Piho, M.** 2000. Punane ja valge. Setud. Värv ja kultuur. Tallinn
- Piho, M.** 2001. Setu ehted. Tallinn.
- Piho, M.** 2003. Setu ehted 17.–19. sajandil. – Setumaa kogumik, 1. Tallinn, 183–218.
- Saarlo, L.** 1996. Pühakutest ja mõnest muust ning mis nende ümber. – Palve, vanapatt ja pihlakas. Setumaa 1994. a kogumisretke tulemusi. Vanavaravedaja 4, 93–132.
- Synaksarion** 2003. Pyhien elämäkertoa. Syyskuu. Toim. Munkki Serafim. Jyväskylä.
- Synaksarion** 2004. Pyhien elämäkertoa. Lokakuu. Toim. Munkki Serafim. Jyväskylä.
- Tamoush, P.** 1993. Publisher's Preface. – Строгановскій иконописный лицевой подлинникъ 1869. – An Iconographer's Patternbook: The Stroganov Tradition. California, VII.
- UK kartoteek – tähtkujud.** = <http://haldjas.folklore.ee/~aado/maailm/kujud.htm>
- Uus testament ja psalmid** 1990. (Tõlge Toomas Paul ja Uku Masing). Tallinn.
- Valk, H.** 2003. Tsässon ja külakalmistu Põhja-Setumaa kultuuripildis. – Uurimusi Setumaa arheoloogiast, numismaatikast, etnoloogiast ja ajaloost. Setumaa kogumik, 1. Tallinn, 219–252.
- Västrik E.-H.** 2007. = II'osa külakabeli legendid vadja rahvapärimeses. [www//haldjas.folklore.ee/re/pubte/ee/sa...or6/7ergovastrik.pdf](http://www.haldjas.folklore.ee/re/pubte/ee/sa...or6/7ergovastrik.pdf). -20.dets 2007.
- Wiener A.** 1978. The Prophet Eelijah in the Development of Judaism. A Depth-Psychological Study. – The Littman library of Jewish civilization. London, Henley and Boston.
- Willamo, H.** 1997. Veneläiset kansanikonit/Russian Folk-Icons. Porvoo-Helsinki-Juva.
- Õigeusu alused** 2004. Sissejuhatus õigeusu kiriku õpetusse. Tallinn.
- Õigeusu kõigemaapäälse homikumaa ristikoguduse pühitsemise päävad.** 1892. Väljaandja K. Tiisik. Reval.
- Yurchyshyn-Smith, O.** 2001. The Printing-House of the Monastery of Trei Ierarhi in Iasi and its Staff. – Восточноевропейский археологический журнал, 3(10), май-июнь. – <http://archaeology.kiev.ua/journal/030501/yurchyshyn.htm>
- Zisis** 1979 = Ζήση Θ.N. 1979. Η αγία Παρασκευή η Επιβατηνή και άγνωστος κανών του. Μελετίου Συρίγου είς αυτήν. Κληρονομία , τ. 11. Θεσσαλονίκη.
- Алексеев Ю. В., Манаков А. Г.** 2005. Народ сету: между Россией и Эстонией. Москва.
- Апокрифы древней Руси,** 2008. Издание второе, дополненное. Санкт-Петербург.

- Архимандрит Макарий.** 1998. Русская святость в истории, иконе и словесности. Очерки русской агиологии. Москва.
- Бугаевский А. В., Зорин В. (игумен)** 1999. Страдание и чудеса святой великомученицы Параскевы (28 окт/10 ноября). Москва.
- Вагнер Г. К.** 1994. Искусство единой Киевской Руси X –XI веков. Москва.
- Вагнер Г. К., Вздорнов Г. И, Скрынников Р.Г.** Великая Русь. История и художественная культура X – XVII века. Москва, 63–134.
- Ермакова М. Е., Хромов О. Р.** 2004. Русская гравюра на меди второй половины XVII - первой трети XVIII века (Москва, Санкт-Петербург). Москва.
- Житие** 2005 = Житие и страдание святой мученицы Параскевы. <http://pogost.regionnet.ru/life.html>, 12. 08. 2005.
- Жития византийских святых** 1995. Пер. с немецкого. Санкт-Петербург.
- Жития новомучеников** 2004 = Жития новомучеников исповедников Российских XX века Московской епархии. Тверь, 202–212.
- Жития новомучеников** 2005 = Жития новомучеников и исповедников XX века Московской епархии. Том III. Дополнительный. Тверь, 18–20.
- Игошев В. В.** 1999. Символика окладов икон 15–17 веков. – Искусство христианского мира. Москва, 111–122.
- Из коллекций Н. П. Лихачева.** 1993. Каталог выставки. Санкт-Петербург.
- Кондаков Н. П.** 1886. Византийские церкви и памятники Константинополя. Одесса.
- Косцова А. С.** 1992. Древнерусская живопись в собрании Эрмитажа. Санкт-Петербург.
- Лазарев В. Н.** 1947. Искусство Новгорода. Москва, Ленинград.
- Лазарев В. Н.** 1981. Новгородская иконопись. Москва.
- Левин** 2006 = Святые и древности Псковского уезда по дореволюционным источникам. Сост. Н. Ф. Левин. Псков.
- Лихач Л., Корниенко М.** 2000. Иконы Шевченского краю. Київ.
- Лихачев** 1906, I = Лихачевъ Н. П. Матеріалы для історіи Русскаго іконописанія. Атласъ. Часть I. Таблицы I – ССХ. С.-Петербургъ.
- Лихачев** 1906, II = Лихачевъ Н. П. Матеріалы для історіи Русскаго іконописанія. Атласъ. Часть II. Таблицы ССXI – ССССХІХ. С.-Петербургъ.
- Лихачев 1993** = Из коллекций Н. П. Лихачева. Каталог выставки. – Санкт-Петербург.
- Маркелов Г.** 1998. Святые Древней Руси. Материалы по иконографии, 1– 2. С.-Петербург.
- Мухин В.** 1994. Церковная культура Санкт-Петербурга. Санкт-Петербург.

Народная 2002 = Народная традиционная культура Псковской области: Обзор экспедиционных материалов из научных фондов Фольклорно-этнографического центра. Санкт-Петербург–Псков.

Новости. Блаженная Параскева Дивеевская. = <http://st-nikolas.orthodoxy.ru/news>

О крестных ходах в городе Пскове и его окрестностях 1858. Соборного Иеромонаха Иосифа. С-Петербург.

Овчинников А. 1995. Из опыта реконструкции древних икон. – Реставрация икон. Москва, 144–161.

Овчинников А. 1999. Символика христианского искусства. Москва.

Овчинникова Е. С. 1968. Приложение. К статье М. П. Павловой-Сильванской “Житийная икона Параскевы Пятницы с восемнадцатью клеймами”. – Древнерусское искусство. Москва, 137–138.

Окуличь-Казаринь Н. О. 1913. Спутник по древнему Пскову (любителям родной старины). Издание второе, исправленное и дополненное. Псков.

Описание Псково-Печерскаго первокласнаго монастыря. 1832. Дерптъ.

Откович В. 1990. Народная Течія в Українському живопису. Київ.

Павлова-Сильванская М. П. 1968. Житийная икона Параскевы Пятницы с восемнадцатью клеймами. – Древнерусское искусство. Москва, 127–136.

Панченко А. А. 1998. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. Санкт-Петербург.

Патриарх Алексий II. 1999. Православие в Эстонии. Москва.

Покровскій Н. В. 1909. Церковно-Археологическій Музей С.-Петербургской духовной Академіи 1879–1909. С-Петербург.

Покровскій Н. В. 1914. Заметки о памятниках Псковской церковной старины. Москва.

Полный месяцесловъ 1848 = Полный месяцесловъ всехъ празднуемыхъ православною католическою восточною церковью святыхъ.

Полный церковно-славянскій словарь. 1900. Сост. Г. Дьяченко. (Репрентное издание). Москва, 2005.

Полякова О. А. 1996. Новооткрытый образ Богоматери Тихвинской с чудесами письма царского изографа Кирилла Уланова. – Искусство христианского мира. Сб. статей. Вып. 1. Москва, 85–88.

Попова Л. 1985. Народная иконопись Украины XIX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Ленинград.

По четырем населенным пунктам Восточного церковного округа прошел Крестный ход...Информационное агенство Екатеринбург. – Православная газета. Екатеринбург. = <http://orthodox.etel.ru/2005/26/secondday.htm>

Православие 2005 = Настольная книга верующего. Обряды. Святые. Молитвы. Москва.

Православная энциклопедия 2001. Том II, Москва.

Православная энциклопедия 2004. Том VII. Москва.

Православная энциклопедия 2005. Том VIII. Москва.

Православный год. 1994. Художественный толковый календарь. Москва.

Православный церковный календарь. 2003. Свято-Успенский Псково-Печерский монастырь, 2002.

Православный церковный календарь. 2006. Свято-Успенский Псково-Печерский монастырь, 2005.

Православный календарь. 2006. Святую Москву, 2005.**Преподобная Параскева, игуменья Ржевская.** Тверская епархия. = <http://tver.parhia.ru/history/svyat/prask/12.08.2005>.

Приход святой мученицы Параскевы Пятницы. Курская обл., Железногорский район, село Погорельцево. = <http://pogost.regionet.ru>

Псково-Печерский вестник. – 15. 07. 1998.

Родникова И. С. 1990. Псковская икона. Каталог. – Алпатов М. В., Родникова И. С. Псковская школа иконописи. Ленинград.

Русские святые. 2001. Жития собрала монахиня Таисия. Санкт-Петербург.

Рындина, А. 2002. Святая двойца Никола и Параскева в древнерусском искусстве. Символический аспект темы. – Искусствознание, 1. Москва, 190–203.

Сапунов А. 1888. Католическая легенда о Параскеве, княжне Полотцкой. Витебск.

Святая великомученица Параскева.1993. Москва

Святая Параскева покровительствует женщинам. – Новости. 05. 2005. Волгоград. = <http://news.vdv-s.ru>

Сергий 1875 = Архимандрит Сергий. Полный месяцеслов восточа. Восточная агиология. Т. 1. Москва, 1875.

Сергий 1901 = Архиепископ Сергий. Полный месяцеслов восточа. Восточная агиология. Т. 2. Москва, 1901.

СІЙСКІЙ Иконописный подлинник. 1898 – Памятники Древней Письменности. СХХVI. (Издание Н. В. Покровского). С.-Петербург

- Славянская мифология** 1995. Ред. В. Петрухин, Т. Агапкина, Л. Виноградова, С. Толстая. Москва.
- Славянская мифология** 2002. Издание 2-е. Российская АН, Институт Славяноведения. Москва.
- Смирнова Э. С., Лаурина В. К., Гордиенко Э. А.** 1982. Живопись Великого Новгорода. XV век. Москва.
- Софийский** 1903 = Софийский подлинник иконописный. 7411 (1903). (Издание С. Т. Большакова). Москва, 1998.
- Строгановский** 1869 = **An Iconographer's Patternbook: The Stroganov Tradition.** California, 1993.
- Сычев Н. П.** 1976. Избранные труды. Москва.
- Тарасов О. Ю.** 1995. Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России. Москва.
- Толстой М.** 1861. Святыни и древности Пскова. Сочинение графа М. Толстого. (Репрентное издание). Санкт-Петербург, 1993.
- Трубецкой Е.** 1991. Три очерка о русской иконе. Москва.
- Трусман Ю.** 1890. Полуверцы Псково-Печерского края. – Живая старина. Вып. 1. С.-Петербург, 31–63.
- Украинцы.** 2000. Ответственные редакторы Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. Москва.
- Фартусов** 1910 = **Фартусов В. Д.** Руководство к писанию икон святых угодников божиих в порядке дней года. Опыт пособия для иконописцев. (Репрентное издание). Москва, 2002.
- Филатов Ф.Ф.** 1996. Краткий иконописный иллюстрированный словарь. Москва.
- Фишман О.** 2003. Жизнь по вере: тихвинские карелы-старообрядцы. Москва.
- Шалина И. А.** 2000. Боковые врата иконостаса: символический замысел и иконография. – Иконостас. Москва, 559–590.
- Щепанская Т. Б.** 2003. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. Москва.
- Энциклопедия православной святости, I.** 1997. Москва.
- Энциклопедия православной святости, 2.** 1997. Москва.
- Энциклопедический словарь, XXIIA.** 1897. С.-Петербургъ.

Käsikirjalised materjalid

Опись 1986 = Опись памятников истории и культуры, находящихся в церкви Параскевы Пятницы на 22 мая 1986 г. Эстонская ССР, Пылъваский р-н, с. Саатсе. Опись составили сотрудники Всесоюзного научно-исследовательского института реставрации Министерства культуры СССР (ВНИИР) М. М. Красилин, зав. сектором экспертизы и учета ВНИИР МК СССР и А. Ю. Самойлов, научный сотрудник сектора экспертизы и учета ВНИИР. (Käsikiri asub Muinsuskaitse ametis).

LÜHENDID

ERM Aastar. = Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat.

МА = Muinsuskaitseamet

ВНИИР = ВНИИР МК СССР = Всесоюзного научно-исследовательского института реставрации Министерства культуры СССР

ГАПО = Государственный архив Псковской области = Pihkva oblasti riiklik arhiiv.

ГИМ = Государственный исторический музей, Москва = Riiklik ajaloomuuseum Moskvas.

ГЦХНРМ = Государственная центральная художественная научно-реставрационная мастерская имени академика И. Э. Грабаря, Москва. = I. Grabari nim. Teadusliku Restaureerimiskeskuse Restaureerimisateljee Moskvas.

НГМ = Новгородский Государственный музей, Новгород = Novgorodi riiklik muuseum.

